

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SELÇUKLU TÜRKİYE’SİNDE DEVLET ADAMLARI İLE
DİNÎ-İLMÎ ZÜMRELER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SADIK TEZİN

İSTANBUL 2014

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

SELÇUKLU TÜRKİYE’SİNDE DEVLET ADAMLARI İLE
DİNÎ-İLMÎ ZÜMRELER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SADIK TEZİN

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. MUSTAFA SABRİ KÜÇÜKAŞCI

İSTANBUL 2014



MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

Yüksek lisans öğrencisi Sadık TEZİN'in "Selçuklu Türkiye'sinde Devlet Adamları ile Dinî - İlmî Zümreler Arasındaki İlişkiler" konulu tez çalışması jürimiz tarafından Türk Tarihi Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı yüksek lisans tezi olarak oy birliği / oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof.Dr. Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

Üye : Doç.Dr. Gazi Osman ÖZGÜDENLİ
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

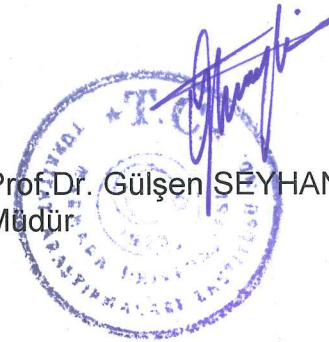
Üye : Prof.Dr. Nihat ÖZTOPRAK
Üniversitesi Marmara Üniversitesi

İmza

ONAY

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu' nun 31 / 03 / 2014 tarih ve 2014/24 sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof.Dr. Gülşen SEYHAN ALIŞIK
Müdür



İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	III
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR.....	VIII

GİRİŞ

1. KAYNAK ESERLER VE MODERN ARAŞTIRMALAR	1
1.1. Kaynak Eserler.....	1
1.2. Modern Araştırmalar.....	4
2. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ	6

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. XIII. YÜZYILDA DEVLET RİCÂLİ İLE MÜNASEBETLERİ OLAN İLİM-KÜLTÜR ADAMLARI.....	10
1. 1. 1. Mecdüddin İshak	10
1. 1. 2. Bahâeddin Veled	11
1. 1. 3. Ahmed ez-Zencânî	12
1. 1. 4. Şehâbeddin Sühreverdî	12
1. 1. 5. Dede Garkın.....	13
1. 1. 6. Evhadüddîn-i Kirmânî	13
1. 1. 7. Nizâmeddin Yahya	14
1. 1. 8. Baba İlyas.....	14
1. 1. 9. Muhyiddin İbnü'l-Arabî.....	15
1. 1. 10. Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî	16
1. 1. 11. Necmeddîn-i Dâye (Râzi).....	16
1. 1. 12. Ahî Evren	17
1. 1. 13. Hacı Bektâş-ı Velî	18
1. 1. 14. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.....	19
1. 1. 15. Taceddîn-i Erdebilî.....	21
1. 1. 16. Sadreddîn-i Konevî.....	21
1. 1. 17. Sirâceddin el-Urmevî.....	23

1. 1. 18. Hüsâmeddin Çelebi.....	24
1. 1. 19. Fahreddîn-i Irâkî	25
1. 1. 20. Sarı Saltuk.....	26
1. 1. 21. Kutbüddîn-i Şîrâzî	26
1. 1. 22. Sultan Veled	28

İKİNCİ BÖLÜM

2. SELÇUKLU TÜRKİYE'SİNDE DEVLET ADAMLARI İLE DİNÎ-İLMÎ ZÜMRELER ARASINDAKİ İLİŞKİLER	29
2. 1. XIII. YÜZYIL EVVELİNDE ANADOLU'DA DİNÎ-İLMÎ	29
ZÜMRELER İLE DEVLET ADAMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER	29
2. 2. DEVLET ADAMLARIYLA DİNÎ-İLMÎ ZÜMRELERİN İLİŞKİLERİ...36	
2. 3. DEVLET ADAMLARI İLE TÜRKMEN DERVİŞLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLER.....	108
SONUÇ	119
BİBLİYOGRAFYA.....	121
Tablo 1: SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDE DEVLET ADAMLARINA ESER SUNAN/İTHAF EDEN ÂLİMLER/EDİPLER	129

ÖNSÖZ

Tarih boyunca önemli medeniyetlere yurt olan Anadolu coğrafyasının Selçuklular dönemi hem İslam hem de Türk tarihi bakımından büyük öneme haizdir. Çünkü bu coğrafyanın Müslümanlaşıp Türk yurdu haline gelmesi Selçuklularla birlikte gerçekleşmiştir. Yaklaşık iki yüz elli yıllık süreçte İslâmî kimlik kazanan Anadolu, Türklerin ismiyle anılmış, Haçlı seferleri, Moğol istilasları gibi büyük siyasi olaylara rağmen ilim ve kültür bakımından en büyük gelişmeyi yaşamıştır. Anadolu'nun medeniyet tarihi bakımından en önemli gelişmelerin gerçekleştiği bu döneme en büyük katkıyı yapan dinî-ilmî zümrelerle sultan ve devlet adamlarının ilişkisi böyle bir tezin hazırlanmasına bizi yöneltmiştir.

Selçuklu Türkiye'sinde Devlet Adamları ile Dinî-İlmî Zümreler Arasındaki İlişkiler olarak adlandırdığımız bu çalışmada, ele alınan dönemdeki ümera ile ulemâ münasebetleri, devrin kaynakları çerçevesinde ele alınarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda XIII. yüzyıl Anadolu'sunda âlimlerin ve dervişlerin sultan ve devlet adamlarıyla ilişkileri irdelenmiş, bunların siyâsî, içtimaî ve kültürel bakımdan ne kadar belirleyici olduğu ve Anadolu'ya katkılarının ne şekilde olduğunun tespiti öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Devlet yöneticilerinin ulemayla münasebetlerinin sebepleri, başlangıcı ve bunların tekâmülü ile ulemanın devlet işlerine yakın yahut uzak durmalarının nedenleri de bu bağlamda değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu konuya yönelmemizin bir diğer sebebi de, dinî ve ilmî zümrelerin meydana gelen gelişmelere verdikleri tepkilerin şekilleri ve boyutları ile diğer sosyal ve siyasî gruplarla oluşturdukları iletişim ağlarının devrin maddî ve manevî inşasına katkılarının ne derece olduğu hususudur.

Sultan ve devlet yöneticileri ile ulema arasındaki ilişkiler sonucunda dinî yapı, iktisâdî hayat, çevre ve eğitimi başta olmak üzere Anadolu'da oluşan tamamen İslam ve Türk kültürüne dayanan yeni maddî ve manevî iklimin kodlarını ortaya koymaya çalıştık.

Çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte istifade edilen kaynak ve araştırma eserleri hakkında bilgi verildikten sonra dönemin siyasî yapısı hakkında kısa bir özet yapılmıştır.

Birinci bölümde XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda devlet bürokrasisiyle münasebetleri olan ilim adamlarıyla tasavvuf erbabının Anadolu'ya geliş nedenleri, münasebette bulundukları sultan ve devlet adamları ve Anadolu'da bulundukları yerleşim

merkezlerini esas alan kısa biyografileri ele alınmıştır. Fakat bu bölümde sultan ve devlet adamlarıyla bazı ilişkilerini tespit ettiğimiz, fakat bunların hakkında fazla bilgi olmayan veya bürokrasiyle çok sınırlı ilişkileri olan âlim ve dervişin biyografisine yer verilmemiştir.

İkinci bölümde ise Selçuklu Türkiye'sinde ulema ile ümeranın ilişkileri ve bunların Anadolu'nun siyasî, sosyal ve kültürel yaşantısına olan katkıları incelenmiştir. Bu bölümde sultan ve devlet adamlarına sunulan eserler, karşılıklı yapılan yazışmalar ve iki zümrenin karşılıklı talepleri de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu ilişkilerin topluma yansımaları ve sultan ile devlet adamlarının dinî-ilmî zümreler çevresinde oluşan imajına da özellikle vurgu yapılmıştır. Özellikle bu münasebetlerin Anadolu'daki sosyal kurumlarının oluşumundaki etkisinin belirlenmesi öncelikli hedefimiz olmuştur. Ayrıca âlimlerin devlet bürokrasisinde aldıkları vazifeler ve bu vazifelerin kendi çevrelerine, siyasî, içtimaî ve kültürel hayata katkıları üzerinde duruldu. Çalışmada zikredilmesi gereken bir diğer husus Türkmen dervişleri ile olan münasebetler de bu çerçevede değerlendirilmelidir. Zira Selçuklu toplumunun en önemli yapısı olan Türkmenler ve onlar üzerinde nüfuz sahibi olan dervişlerin ümera ile var olan münasebetleri özellikle üzerinde durulduğu burada belirtilmesi gerekir.

Çalışmada emirin çoğulu olan ümera kavramı ile sultan da dâhil üst düzey devlet adamları, âlimin çoğulu olan ulema tabiri ile de dini zümrenin yanı sıra devrin bilginleri kastedilmiştir. Çalışmamıza bahis konusu olan dinî-ilmî zümrelerin sadece Türkiye Selçuklu Devleti ve Anadolu'daki bazı Moğol yöneticileri ile münasebetlerinin öncelikli olarak elen alınmış olduğu özellikle belirtilmiştir. Bununla birlikte ele aldığımız dönemde gözümüzden kaçan ve konumuza dâhil olması gerektiği halde ele almadığımız dinî ve ilmî zümre mensuplarının mutlaka olduğunu burada belirtmek gerekir.

Bu tez konusunu bana vererek İslâm ve Türk dünyasının önde gelen birçok âlimi ile tanışmamı sağlayan ve çalışmanın hazırlanmasında önemli katkıları olan danışmanım Prof. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı'ya müteşekkir olduğumu özellikle belirtmek isterim. Tezin hazırlanma sürecinde katkı ve desteklerini gördüğüm hocam Doç. Dr. Osman G. Özgüdenli ile Öğr. Gör. Mahmut Recep Keleş'e tezimle ilgili önemli katkılarda bulunan Ömer Fâruk Can'a, Suat Kaymak'a ve burada adlarını zikredemediğim diğer arkadaşlarıma teşekkür ederim. Bütün eğitim hayatım boyunca bana güvenerek maddî-manevî desteklerini esirgemeyen aileme, özellikle de anneme şükranlarımı sunmak yerine getirilmesi gereken bir vecibedir. Bunun yanı sıra çalışmam boyunca ferah

bir ortam sağlayarak güzel bir çalışma imkânı sunan İSAM (İslâm Araştırmaları Merkezi) Kütüphanesi ve güler yüzlü personeli ile akademik hayatımın devam etmesi için maddî ve manevî destekte bulunan İLAM'a (İlmî Araştırmalar Merkezi) teşekkür ederim.

Sadık TEZİN

İstanbul, Ocak 2014

ÖZET

Bu çalışmada Selçuklu Türkiye'sinde yaşanan dinî ve ilmî zümreler ile devlet yöneticileri arasındaki ilişkilerin Anadolu'nun kültür ve medeniyetine katkıları incelendi. Özellikle XIII. yüzyıl incelenmeye tabi tutuldu. Bu dönemde yaşanan siyasi olaylar sonucunda birçok âlim ve derviş Anadolu'ya geldi. Ayrıca Anadolu'da yetişen düşünürler de oldu. Bunun yanı sıra kısa süreliğini Selçuklu ülkesine uğrayıp da geri dönenler de vardır. Bunların hepsi Anadolu'da İslâm dünyasında var olan belirli fikirlerin ve tarikatlerin temsilcisi oldu ve fikirlerini yaydılar. Selçuklu sultanları başta olmak üzere devlet adamları âlim ve dervişlere saygı göstererek faaliyetlerinin sürdürmelerine katkıda bulundular.

Anadolu'da tarikatlerin kurumsallaşmasında ve yayılmasında dinî zümreler ile devlet adamlarının münasebetlerinin etkisi olmuştur. Sühreverdilik, Yesevîlik, Kübrevîlik, Vefâîlik gibi tarikatlerin Anadolu'ya gelişi ve yayılışında sultan ve devlet adamlarının etkisi olmuştur. Özellikle de Anadolu'da oluşan Mevlevîlik, Babaîlik ve Bektâşîlik gibi tarikatler siyasi ve sosyal hayatta önemli rol üstlendiler. Sultan ve devlet adamlarının kararlarında etkin rol oynamışlardır. Ayrıca âlimler sadece sultan ve devlet adamlarının yanında yer almamış, kadılık, elçilik, gibi bürokraside önemli görevleri de üstlenmişlerdir.

Devlet adamları ile âlim ve dervişler arasındaki ilişkilerin Selçuklu Anadolu'nun kültür ve medeniyetine katkıları olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Selçuklu Türkiye'si, Âlimler, Dervişler, Devlet Adamları, Tarikatler, Kurumsallaşma.

ABSTRACT

It has been investigated in this work, the contributions of religious scholarly groups to the culture and civilization of Anatolia, and their relations with administrators in the Seljuk's Turkey. Particularly 13th. Century has been explored. As a result of the incidents which have occurred in this period, many scholars came to the Anatolia. Meanwhile there were some thinkers who grew up in Anatolia as well. Beside of this some scholars were present who came to the Anatolia for a short period of time. All of these people have become the agents and representers of some religious orders and they spread the views of these orders. The statesmen especially the Seljuk's Sultans made respect to the scholars and derwishes, the Sultans made contributions to those people to do their jobs and to spread their views.

The relations between statesmen and religious groups have influenced the institutionalization of religious orders and spreading their views. The Sultans and statesmen helped the religious orders like Suhrawardiya, Yasawiya, Kubrawiya, Vefaiya in terms of coming to Turkey and spreading their views in Anatolia. Particularly the religious orders which consisting in the Anatolia Mawlawiya, Babaiya, Baktashiya played major roles in political and social life. And they influenced the decisions of Sultans and Statesmen. Meanwhile the scholars took place not only in the side of the Sultans, but also they served as judge and ambassador.

The relations between statesmen and scholars, derwishes made a great impact on the culture and civilization of the Seljuk's Anatolia.

Keywords: The Seljuk's Turkey, Scholars, Derwishes, Statesmen, Orders, Institutionalization.

KISALTMALAR

<i>DİA</i>	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
<i>İÜ</i>	İstanbul Üniversitesi
<i>TTK</i>	Türk Tarih Kurumu
a.g.e.	Adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
agt.	Adı geçen tez
b.	İbn
Bkz.	bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed.	Editör
h.	Hicrî
haz.	Hazırlayan
inc.	İnceleyen
ö.	Ölüm tarihi
(r.a)	Radiyallâhü anh
s.	Sayfa
(s.a.v)	Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
trc.	Tercüme
vs	Vesâir
yay.	Yayınlayan

GİRİŞ

1. KAYNAK ESERLER VE MODERN ARAŞTIRMALAR

1.1. Kaynak Eserler

Selçuklu Türkiye'sindeki ulema-ümera münasebetlerini ele alan bu çalışmamızda konumuyla doğrudan ilgili kaynak eserlerden mahrum olsak da farklı türlerdeki eserler çalışmamıza dair zengin bilgileri kaydederek günümüze ulaşmasını sağlamışlardır. Bundan dolayı umumî tarihler başta olmak üzere dönemin tarihî ve edebî kaynaklarının her birinde konumuzla doğrudan veya dolaylı bir şekilde az da olsa dinî-ilmî zümreler ile ilgili münasebetler yer almaktadır. Çalışmamızda en fazla başvurduğumuz kaynaklar tarih kitaplarının yanında edebî eserler özellikle de dinî muhitlerde kaleme alınmış menâkıbnâme türündeki eserlerdir. Tasavvuf tarihinde sûfîlerin izhar ettikleri olağanüstü olayları hikâye etseler ve bunları mübalağalı bir şekilde anlatmayı benimsemiş olsalar da bu eserler, ait oldukları dönemle ilgili sosyal tarihe dair muazzam bir muhteva barındırırlar.¹ İyi bir akıl ve tenkit süzgecinden geçirildikten ve devrin diğer kaynaklarıyla karşılaştırıldıktan sonra, bu eserler olaylara daha farklı bakmamızı ve devre dair daha fazla bilgi edinmemizi sağladığı şüphesizdir.

Tezimizin hazırlanması esnasında sıkça başvurduğumuz kaynak eserleri şöyle sıralayabiliriz:

el-Evâmîrü'l-Alaiyye fî'l-Umûru'l-Alaiyye²

İbn Bîbî (ö. 1285'ten sonra) tarafından kaleme alınan bu eser Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasi tarihi hakkında bilgi veren en önemli kaynaklardandır. Eser ilk dönem dair pek bilgi vermese de XIII. yüzyıl Türkiye Selçuklu tarihi hakkında geniş bilgiler içermektedir. Çalışmamız esnasında bu eserden özellikle I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci kez Türkiye Selçuklu tahtına çıkmasından sonra hocası Mecdüddin İshak

¹ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Olarak Menâkıbnâmeler*, Ankara 1992, s. 27.

² İbn Bîbî, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'ferî er-Rugadî, *el-Evâmîrü'l-Alâ'iyye fî'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuk-name)*, I-II, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

ile yazışmaları hakkında istifade ettik.³ Ayrıca Mecdüddîn İshak'ın I. İzzeddin Keykâvus'a hoca olması ve I. İzzeddin Keykâvus döneminde elçi olarak Bağdat'a gönderilişi hakkında tafsilatlı bilgi vermektedir. Eserde ünlü mutasavvıf ve din bilgini olan Şehâbeddin Sühreverdî'nin Anadolu'ya gelişi karşılanması ve buradaki faaliyetleri önemli yer tutmuştur. Aynı zamanda bir Türkmen dervişi olan Babaîler isyanının reisi Baba İlyas ve faaliyetleri hakkında da önemli bilgiler mevcuttur.

Müsâmeratü'l-Ahbâr⁴

Siyasî tarih alanında zikredeceğimiz bir diğer eser 1320'li yıllarda Kerimüddin Mahmud Aksarayî'nin (ö. 733/1332-33) yazıp Moğol valisi Timurtaş Noyan'a sunduğu *Müsâmeratü'l-Ahbâr*'dır. Bu eser Türkiye Selçuklularının siyasî ve sosyal tarihine dair kıymetli bilgiler içermekte ve az da olsa dinî-ilmî zümrelerin sultan ve devlet adamlarıyla münasebetlerinden bahsetmektedir.

Menâkibü'l-Ârifîn⁵

Çalışmamız esnasında en çok istifade ettiğimiz eserlerden birisi de önemli kaynak olan ve Ahmed Eflâkî (ö. 761/1360) tarafından kaleme alınan, Mevlânâ başta olmak üzere babası Bahâeddin Veled, oğlu Sultan Veled ile Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Şems-i Tebrizî, Şeyh Selâhaddin-i Zerkûb, Hüsâmeddin Çelebi ve Mevlânâ'nın torunları Emir Ârif ve Emir Âbid gibi Mevlevî şeyhleri hakkında bilgiler ihtiva eden *Menâkibü'l-Ârifîn*'dir. Eser, özellikle Selçuklu devlet adamlarının ulemaya bakışı ve aralarındaki ilişkilerin seviyeleri gibi diğer kaynaklarda yer almayan konulara dair önemli bilgiler içerir. Dinî ve ilmî zümre ve çevrelerin sadece dinî hadiselerle ilgili fikirlerini değil, toplumsal, siyasal, iktisadî birçok olaya farklı veçheden bakıp değişik yorum zenginlikleri meydana getirdikleri de kapsamlı bir şekilde görülebilmektedir.

Risâle-i Sipehsâlâr⁶

Bu eserin müellifi olan Feridun Sipehsâlâr'ın (ö. 712/1312) kırk yıl Mevlânâ'nın hizmetinde bulunması eseri çalışmamız için ayrıcalıklı kılmaktadır.⁷ Özellikle Bahâeddin Veled, Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî ve Mevlânâ'nın sultan ve devlet adamları ile olan münasebetlerine değinmektedir.

³ İbn Bîbî, I, s. 110-113.

⁴ Aksarayî, Kerimüddin Mahmud b. Muhammed, *Musâmeretü'l-Ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

⁵ Ahmed Eflâkî, *Menakibu'l-Arifin*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 2006.

⁶ Feridun Sipehsâlâr, *Risale*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977.

⁷ Sipehsâlâr, s. 14.

Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmânî'nin Menâkıbnâmesi⁸

Evhâdüddîn-i Kirmânî'nin hayatı ve menkıbelerinin anlatıldığı bu eserde zaman zaman sultan ve devlet adamlarıyla dinî ve ilmî zümre ve çevrelerin ilişkilerine dair bir kısmı destansı tarza bürünmüş bilgiler yer almaktadır. Mikail Bayram, Evhâdüddîn-i Kirmânî hakkında yaptığı araştırmayı da ekleyerek bu eseri yayınlamıştır.

Nefahatü'l-Üns⁹

Âlimlerin hayatı ve menkıbelerini anlatan bu eserden özellikle bilginlerin devlet adamları nezdindeki konumlarına dair bilgiler hususunda yararlandık

Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi¹⁰

Hacı Bektâş-ı Velî başta olmak üzere önde gelen diğer birtakım Türkmen dervişleri hakkında bilgiler veren *Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi* çalışmamızda kullandığımız bir diğer kaynaktır. Osmanlı döneminde kaleme alınan bu eserden özellikle Hacı Bektâş-ı Velî'nin başta Cacaoğlu Nûreddin olmak üzere bazı devlet adamlarıyla münasebetleri konusunda yararlandık.

Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye¹¹

Osmanlı döneminde Elvan Çelebi (ö. 760/1358-59'dan sonra) tarafından kaleme alınan bu menâkıbnâme müellifin Baba İlyas'ın torunlarından olması sebebiyle başta dedesi olmak üzere birçok Babaî ve Türkmen dervişi hakkında özgün bilgiler ihtiva etmektedir.

Mektubat-ı Mevlânâ¹²

Önemli ana kaynaklardan birisi de Mevlânâ tarafından başta sultan olmak üzere devlet adamlarına gönderilen mektuplardır. Mevlânâ'nın mektuplarını, onun çevresinde kaleme alınan eserlerden ayrıcalıklı kılan doğrulan birinci ağızdan yazılması ve abartının olmamasıdır. Günümüze ulaşan yüz elli mektubun yarısından fazlası devlet adamlarına gönderilmiştir. Bu mektuplardan onun devlet adamlarına hitap şekillerini, onlardan

⁸ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Konya/İstanbul 2008.

⁹ Abdurrahman Câmî, *Nefahatü'l-Üns*, trc. ve şerh. Lâmi Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1995.

¹⁰ *Hünkâr Hacı Bektâş Veli Velâyetnâmesi*, yay. haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüšoğlu, Ankara 2010.

¹¹ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*, haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 1995.

¹² Mevlânâ Celaleddin Rumî, *Mektuplar*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1963.

taleplerini, münasebetlerinin derecelerini ve onun devlet adamları nezdindeki itibarını tespit ederek ortaya koymaya çalıştık.

Fütûhât-ı Mekkiyye¹³

Büyük İslâm mütefekkirleri Muhyiddin İbnü'l-Arabî tarafından kaleme alınan bu hacimli eserin son cildinde yer alan İbnü'l-Arabî'nin Sultan I. İzzeddin Keykavus'a (1211-1220) yazmış olduğu mektup konumuza dair önemli ve özgün bilgiler ihtiva etmektedir. Bu mektupta İbnü'l-Arabî sultanın sosyal ve siyasî hayata dair neler yapması gerektiğini ifade etmiştir.

1.2.Modern Araştırmalar

Çalışma yaptığımız dönemin hem siyasi tarihi hem de âlim ve dervişleri üzerine araştırmalar yapılmıştır. Konumuzla bağlantılı olan bu çalışmalardan en fazla istifade ettiğimiz şunlardır:

Selçuklular Zamanında Türkiye¹⁴

Osman Turan'ın bu eseri, Türkiye Selçukluların sosyal ve siyasî tarihi bakımından son derece önemlidir. Çalışma alanımızla ilgili akademik alanda kaleme alınmış en kapsamlı ve önemli çalışmadır.

Mevlânâ Celâleddin¹⁵ ve Mevlânâ Sonrası Mevlevilik¹⁶

Abdülbâki Gölpınarlı tarafından kaleme alınmış olan bu iki eser, kaynaklarına dayandırılarak Mevlânâ'nın başta sultan olmak üzere devlet adamları ile münasebetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Abdülbâki Gölpınarlı bu ilişkileri ele alırken devrin sosyal ve siyasi olaylarıyla ilişkilendirmeyi ihmal etmemiş ve çalışmamızda birçok problemin çözümünde önemli katkılarda bulunmuştur.

Şihabeddin Ömer Sühreverdî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı¹⁷

Kameru'l-Huda'nın bu eserinin özellikle ilk kısımları bizim için öneme haizdir. Özellikle Şehâbeddin Sühreverdî'yi çok farklı yönlü inceleyen ve eserinde onun diplomatik ilişkilerine yer veren yazar, bu ilişkilerin Sühreverdîye tarikatının yayılmasına ve devrin sosyal hayatına katkılarını incelemiştir. Bu diplomatik ilişkiler çerçevesinde

¹³ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, C. 18, İstanbul 2012.

¹⁴ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2010.

¹⁵ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul 1951.

¹⁶ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul, 1983.

¹⁷ Kameru'l-Huda, *Şihabeddin Ömer Sühreverdî, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, çev. Tahir Uluç, İstanbul 2004.

onun Anadolu'ya gelişleri başta Sultan I. İzzeddin Keykâvus ve Sultan I. Alâeddin Keykubad olmak üzere Selçuklu devlet adamları ile görüşmeleri, onun devlet erkânı tarafından ağırlanması gibi konular yer almaktadır.

Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm Türk Heterodoksisinin Teşekkülü¹⁸

Ahmet Yaşar Ocak bu eserde Babaîler isyanının sosyal, siyasî, iktisadî ve dinî yönünü ele almaktadır. Bu konuda bilgi verirken özellikle Baba İlyas'ın Sultan I. Alâeddin Keykubad ve II. Gıyâseddin Keyhüsrev ilişkileri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bunun yanı sıra Ahmet Yaşar Ocak'ın Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)¹⁹ ve Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın ve Emirci Sultan²⁰ adlı eserlerinden istifade ettiğimizi özellikle belirtmeliyiz.

Selçuklular'ın Dini Serüveni²¹

Seyfullah Kara'nın bu eseri devlet adamlarıyla âlimler arasındaki münasebetlere değinmektedir. Eser özellikle Selçuklu sultan ve devlet adamlarının ilme verdiği değeri ve âlimlere gösterdiği saygıyı gösteren çok sayıda örneği bir araya getirmiş olması bakımından önem arz etmektedir.

Ayrıca Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahî Evren ve Mevlânâ Mücadelesi²², Mevlânâ ve İktidar²³ ve Selçuklu Türklerinin İslâm Tasavvuru²⁴ adlı çalışmalar konumuz açısından önemli bilgiler ihtiva etmektedir.

Kadı Sıraceddin el-Ürmevî ve Metaliu'l-Envâr²⁵, Necmeddin Dâye²⁶ ve Kutbüddin Şîrâzî (1236-1311)'nin Hayatı Eserleri ve Ortaçağ İslâm Kültüründeki Yeri²⁷ adlı çalışmalar halihazırda sıkça başvurduğumuz eserlerden olmuştur.

¹⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 2009.

¹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara 2002.

²⁰ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın ve Emirci Sultan*, Ankara 2011.

²¹ Seyfullah Kara, *Selçuklular'ın Dini Serüveni-Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, İstanbul 2006.

²² Mikail Bayram, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahî Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, İstanbul 2012.

²³ Osman Nuri Küçük, *Mevlânâ ve İktidar*, Konya 2007.

²⁴ M. Fatih Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru*, İstanbul 2011.

²⁵ Hasan Akkanat, *Kadı Sıraceddin el-Ürmevî ve Metaliu'l-Envâr (Tahkik, Çeviri, İnceleme)*, I-III, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2006.

²⁶ Halil Baltacı, *Necmeddin Dâye*, İstanbul 2011.

²⁷ Mahmut Recep Keleş, *Kutbüddin Şîrâzî (1236-1311)'nin Hayatı Eserleri ve Ortaçağ İslâm Kültüründeki Yeri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Ahmet Ateş'in Anadolu Kütüphanelerinden Mühim Yazma Eserler (Amasya)²⁸ ve Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler²⁹ ile Hasan Yükel'in Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)³⁰ ve Selçuklular Döneminden Kalma Bir Vefâî Zaviyesi (Şeyh Marzubân Vakfîyesi)³¹ unvanlı makaleleri çalışmamız esnasında bize önemli katkı sağlamış olduğunu burada özellikle belirtmemiz gerekir.

2. TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ TARİHİNE GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye Selçuklu Tarihini üç dönemde incelemek mümkündür. Birinci dönem Malazgirt savaşından sonra başlayan fetih sürecinden Miryokefalın Savaşına (1176) kadar olan süreçtir. İkinci dönem 1176 yılından başlayıp 1243 yılına kadar yani Köse-dağ savaşına kadar olan süreçtir. Üçüncü dönem ise Köse-dağ bozgunu ile yıkılış arasındaki süreçtir. Bu üç dönem kendi içinde bir takım farklılıklar ihtiva etmektedir. İlk dönem fetih süreci ve Anadolu'da kalma mücadelesi, ikinci dönem devletin yükselmesi, kurumsallaşması ve parlak dönemi ve son dönem de devletin Moğol hâkimiyetine girişi, yıkılış süreci ve yeni beyliklerin ortaya çıkışıdır.

Malazgirt Savaşı'ndan (1071) itibaren başlayan Anadolu'nun Türkler tarafından fetih süreci kısa bir sürede geniş bir alana yayılmış ve Erzurum'da Saltuklular, Erzincan ve çevresinde Mengüçüklüler, Sivas ve çevresinde Danişmendliler, Mardin ve çevresinde de Artuklular adlarıyla bilinen beylikler kurulmuştur. Selçuklu ailesinden olan Kuttalmışoğlu Süleyman'da İznik ve çevresini 1075 yılında fethederek burayı kendisine merkez edinmek suretiyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin oluşum sürecini başlatmıştır. Malazgirt savaşından birkaç yıl sonra gerçekleşen bu olaydan sonra birçok Türkmen Anadolu'ya yönelmiş ve burası kısa bir sürede önemli bir Türk nüfusun toplandığı bir merkez olmuştur.³²

Beyliklerin kendi aralarındaki mücadeleleri, sınır komşusu olan devletlerle mücadele, fethin hemen akabinde başlayan Haçlı seferleri, göçebelerin yer edinme ve otlak bulma sıkıntıları ile gayrimüslim tebaadan kaynaklanan problemler bu dönemin önemli

²⁸ Ahmet Ateş, "Anadolu Kütüphanelerinden Mühim Yazma Eserler (Amasya)", *Tarih Vesikaları Dergisi*, C. I, 1 (16). Sayı, 1955, (Ayrı Baskı).

²⁹ Ahmet Ateş, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, (1945), s. 94-135.

³⁰ Hasan Yüksel, "Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba), Osmanlı Araştırmaları, XXI, 2001, s. 97-108.

³¹ Hasan Yüksel, "Selçuklular Döneminden Kalma Bir Vefâî Zaviyesi (Şeyh Marzubân Vakfîyesi)", *Vakıflar Dergisi*, XXV, 1995, s. 235-250.

³² Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2010, s. 84-5.

sancılarıdır. Selçukluların ortaya çıkan bu problemlerin üstesinden gelerek Anadolu'da kalıcı olmayı başardıkları belirtilmesi gereken bir husustur.

Süleyman Şah'tan sonra Selçuklu tahtına çıkan I. Kılıçarslan devletin başına geçer-geçmez fetih hareketlerini Bizans'a yönelik olarak sürdürdü. Selçukluların durdurulamayacağını fark eden Bizans imparatoru papa VII. Greigore'ye bir Haçlı seferleri başlatması için müracaat etti. 1096 yılında başlayan bu süreçte Selçuklular Keşiş Pierre'nin önderliğinde düzensiz, başıbozuk, disiplinsiz Haçlı ordusunu İzmit'te bozguna uğrattılar. Ancak arkadan gelen asıl güçleri hafife almaları Selçukluların yenilgisiyle sonuçlandı. Bunun sonucunda batı Anadolu'da daha önce kazanılan birçok toprak kaybedildi ve devlet merkezi Konya'ya taşınmak zorunda kalındı. Bundan sonra yeni şekillenen Türkiye Selçukluları Haçlılarla özveri ile mücadele etmiş ve Anadolu'nun Türk yurdu olarak kalması için büyük çaba göstermişlerdir. Bundaki en önemli sebep Anadolu'ya göç eden Türkmenlerin geri dönmeyi hiçbir zaman düşünmemeleri idi.³³

I. Kılıçarslan vefat edince Melikşah (1110-1116) tahta geçti. Saltanatı bulduğu sürede Bizans ile mücadele eden Melikşah kardeşi I. Mesud'la (1116-1155) giriştiği taht kavgasını kaybederek saltanatı ona devretti. Bizans ve Haçlılara karşı başarılı şekilde mücadele eden I. Mesud Türkleri Anadolu'ya etkin bir şekilde yerleştirdi. I. Mesud döneminde ilk Selçuklu parası basıldı ve Konya, Niğde ve Afyon ile sınırlı olan devletin hâkimiyet alanını Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kastamonu ile doğuda Elbistan'ı da içine alacak bir şekilde genişletti. I. Mesud'dan sonra tahta geçen oğlu II. Kılıçarslan (1155-1192) sınırları daha fazla genişletti ve Kayseri, Sivas, Tokat, Malatya gibi Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerine sahip olan Danişmendliler'i ortadan kaldırdı. Böylece Anadolu'da Danişmendli topraklarının Selçuklu topraklarına katılmasıyla hem siyasî ve millî birlik kurulmuş hem de Türkiye Selçuklu Devleti büyük bir devlet konumuna yükselmiştir. Bu dönemde Türkmenlerin Bizans sınırlarına akınlar düzenleyerek büyük ganimet ve esirler elde etmesinden rahatsız olan Bizanslılar büyük bir ordu ile Türkiye Selçuklu Devleti üzerine yürüdüler. Miryokefalon'da yapılan savaşta Bizans ordusu yenilgiye uğradı, iki devlet arasında yapılan antlaşma (1176) Anadolu'nun Türkleşmesi açısından bir dönüm noktası olurken, Bizans'ın da Anadolu'yu geri alma ümidini ciddi oranda kırmasına sebep oldu.³⁴

³³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 128-133.

³⁴ Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları (1075-1308)", *DİA*, XXXVI, s. 381.

On ikinci asrın bu son yarısı içinde iç ve dış siyasette istikrarı sağlamakta muvaffak olan, Anadolu'da Türk vatanının kuruluşunda, İslam dini ve medeniyetinin kökleşmesinde önemli adımların atıldığı II. Kılıçarslan döneminde ilmî ve içtimaî alanda büyük gelişme yaşandı.³⁵

II. Kılıçarslan'ın vefatıyla taht kavgalarından dolayı siyasi istikrarsızlıklar meydana geldi. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ikinci kez (1205) tahta çıktığı dönemde Denizli ve Antalya yöreleri alındı ve Çukurova'daki Ermeni Krallığı devlete bağlandı. İktisadî ve ilmî alanda önemli ilerlemeler oldu ve bu dönemde tanınmış birçok bilgin Anadolu'ya geldi. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1211 yılında vefatıyla yerine oğlu I. İzzeddin Keykavus geçti. Trabzon Rum İmparatorluğu ile savaş yapıp imparatorluk vasal hale getirildi ve Ermeniler üzerine seferler yapılarak devletin tabiiyetine sokuldu. Özellikle Sinop ve Antalya limanlarının fethi ile devletin denizle bağlantısı sağlandı. Böylelikle devlet deniz ticaretine başlamış ve büyük bir iktisadî kalkınma gerçekleştirmiştir.³⁶ Sultan I. İzzeddin'in 1220'de vefatıyla yerine kardeşi Sultan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) geçti. Kardeşinden istikrarlı bir devlet devralan I. Keykubad ilk olarak Moğollara karşı tedbir aldı. Ardından Alanya'yı (1222) ve Suğdak'ı (1224) fethetti. 1225 yılında Ermeni Krallığı yenilgiye uğratıldı ve birçok toprak alındı. Mengüçüklü Beyliği ortadan kaldırıldı. Ahlat üzerine yürüyen Celaleddin Harzemşah Yassı Çemen savaşında yenilgiye uğratıldı (1230).³⁷ Sultan I. Keykubad döneminde Anadolu çok müreffeh ve mesut bir hayat geçirdi ve Selçuklu dinî ve sivil mimarisinin en güzel örnekleri verildi.³⁸

Sultan I. Alâeddin Keykubad'dan sonra yerine geçen oğlu (ö. 1246) II. Keyhüsrev ile birlikte siyasi istikrarsızlıklar yeniden baş gösterdi. Amid gibi bazı yerler fethe dilse de ortaya çıkan siyasî ve sosyal problemlerin bir türlü önüne geçilemedi. Özellikle de sosyal, siyasî, ekonomik ve dinî birçok yönü olan Babaîler isyanı devletin çöküşünü hızlandırdı.³⁹ Bu durum İbn Bîbî tarafından şöyle ifade edilmektedir:

“Rûm ve Şam diyarında karışıklık, düzensizlik, istikrarsızlık, belirsizlik ve sıkıntı hakim olmuştur. İslamın beli büküldü, dinin ve devletin damarı kesildi. Dönen felek şaşkınlık içine düştü. Onun ölümünden sonra padişahlık düzeninin

³⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'da Fikir Hareketleri ile İctimaî Müesseselere Bir Bakış”, *III. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 15-20 Kasım 1943), Ankara 1948, s. 288; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 260.

³⁶ Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997, s. 29-47. Sümer, “Anadolu Selçukluları (1075-1308)”, s. 381-382.

³⁷ Faruk Sümer, “Keykubad I”, *DİA*, XXV, 358-359.

³⁸ M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2012, s. 191.

³⁹ Geniş bilgi için bkz. İbn Bîbî, II, s. 49-53; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 2009, s. 37-51.

*dizgini, ülke ve memleket işlerinin idaresi gerileyip bozulmaya başladı. Bütün işler kötüye gitti, halkın ve askerinin durumu bozuldu. Ülkenin düzeni alt üst oldu”.*⁴⁰

Babaîler isyanında gerekli reaksiyonu gösteremeyen Selçuklular Köseadağ’da karşılaştıkları Moğollara yenilerek siyasi tarihlerinin en büyük bozgunlarından birini yaşadılar. Bundan sonra Anadolu’da fiilen Moğol dönemi başladı. Bu dönemde Celaleddin Karatay, Sahip Ata, Pervane Süleyman gibi önemli devlet adamları Moğollarla iyi ilişkiler kurarak Anadolu’nun bozuk siyasi istikrarını temine çalıştılar.

Vezir Pervâne Süleyman’ı idam edilmesinden sonra (1277) Selçuklu devleti İlhanlılar tarafından gönderilen devlet adamları tarafından yönetilmeye başlandı ve Anadolu’ya aileleriyle birlikte birçok Moğol askeri geldi.⁴¹ Ardından Selçuklu sultanları İlhanlı hükümdarları tarafından belirlenmeye başlandı. Ahmed Teküder İlhanlı hükümdarı olunca ülkeyi II. Mesud ile III. Keyhüsrev arasında taksim etti. İlhanlı hükümdarı Argun döneminde ise II. Mesud Selçuklu sultanı ilan edilirken III. Keyhüsrev öldürtüldü. II. Mesud döneminde ülke Moğol kumandan ve valilerin tahakkümü altına girdi, ağır vergiler ödemek zorunda kalan halkın ekonomik durumu bozuldu. İlhanlı hükümdarı Gazan Han II. Mesud’u hükümdarlıktan uzaklaştırıp Hemedan’da ikamete mecbur etti (1296). İki yıl sonra yerine III. Keykubad’ı tahta çıkardı (1298). 1302 yılında III. Keykubad’ın tahtan uzaklaştırılmasıyla yeniden tahta çıkarılan II. Mesud 1308 yılında vefat etti. Ardından Selçuklu tahtına çıkartılan sultanın Moğollar ve halk tarafından tanınmamasından dolayı II. Mesud son hükümdar kabul edilmektedir.⁴²

⁴⁰ İbn Bîbî, I, s. 457.

⁴¹ Sümer, “Anadolu Selçukluları (1075-1308)”, s. 382.

⁴² Sümer, “Anadolu Selçukluları (1075-1308)”, s. 383.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. 1. XIII. YÜZYILDA DEVLET RİCÂLİ İLE MÜNASEBETLERİ OLAN İLİM-KÜLTÜR ADAMLARI

1. 1. 1. Mecdüddin İshak

Türkiye Selçuklularının en dikkat çeken bilginlerinden biridir. Bu âlimin ne zaman ve nerede doğduğu, çocukluğu ve eğitim hayatına dair bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte devlet yönetiminde aldığı önemli vazifeler, iyi bir eğitim aldığı göstermektedir. Sadreddin-i Konevî'nin amcasının isminin İsmail b. Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Endülüî olduğu şeklindeki kaydından⁴³ İspanya'dan Anadolu'ya gelerek yerleşmiş olduğu ihtimalini akla getirmektedir. Ancak Sadreddin-i Konevî'nin burada bahsettiği amcasının öz mü, üvey mi olduğu hususu belli değildir.

Selçuklu Devleti'nde Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve I. İzzeddin Keykâvus ile irtibatı olan ve 1204 yılında Anadolu'ya ikinci gelişinde beraberinde birçok düşünürü getiren Mecdüddin İshak'ı kaynaklar genel itibarıyla inançlarına bağlı olan, âlimlerin şeyhi ve dünyanın gözbebeği, İslâm'ın dayanağı, dinin büyüğü, aziz ve uygun dost, asi ve pak kişiliğin sahibi gibi övücü sözler kullanarak bahseder ve hem ilim hem de idarî bakımdan Selçuklu bürokrasisinde önemli görevler üstlendiğine vurgu yapılır.⁴⁴ 1221 yılında vefat eden Mecdüddin İshak Selçuklu sultanlarından özellikle I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubad'ın yetişmesinde katkısı olmuştur.

⁴³ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak", *TTK Belleten*, LXXVI/276 (2012), s. 419.

⁴⁴ İbn Bîbî, I, s. 111; Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, trc. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000, s. 204.

1. 1. 2. Bahâeddin Veled

Bahâeddin Veled, günümüz Afganistan sınırları içinde yer alan Belh şehrinde, 1152 yılında dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda Harzemşahlar Hükümdarı Alâeddin Harzemşah'ın yeğeni olduğu, soyunun anne tarafından Hz. Ebubekir'e dayandığı kaydedilen ve kendisinden daha çok *Sultânü'l-ulemâ* olarak bahsedilen Bahâeddin Veled'in babası devrin hatip ve vaizlerinden Hüseyin el-Hatîbî'dir.⁴⁵

İyi bir eğitim alan Bahâeddin Veled erken yaşlardan itibaren tasavvuf yoluna girdi ve zamanında yaşanan bazı olaylardan dolayı Belh'ten ayrılmak zorunda kaldı. Kaynaklarda Belh'ten ayrılışı ile ilgili Fahreddin Râzî ile arasındaki fikrî ihtilaflar, Sultan Alâeddin Muhammed ile anlaşamaması, Moğol istilasası gibi sebepler ileri sürülür.⁴⁶

Bahâeddin Veled Belh'ten ayrıldıktan sonra sırasıyla Nişabur, Bağdat, Mekke, Medine ve Şam'ı ziyaret ederek Malatya'ya geldi (1217). Buradan Erzincan Akşehir'e geçerek Mengüçük Beyi Fahreddin Behrem Şah'ın yaptırdığı medresede bir süre kaldıktan sonra Larende (Karaman) şehrine geçti.⁴⁷

Bahâeddin Veled Anadolu'ya ayak basmasından itibaren eğitim ve kültür faaliyetleri içerisinde yer aldı. Larende şehrine gelince dönemin valisi Emir Musa onu sarayında ağırlamak istedi. Bahâeddin Veled bunu kabul etmedi ve medrese istedi. Onun için şehrin merkezine bir medrese yaptırıldı ve burada yedi yıl kaldı. Bahâeddin Veled burada eşini kaybetti. Daha sonra Sultan Alâeddin Keykubad'ın daveti üzerine Konya'ya geldi. Bir müddet burada yaşadıktan sonra 1231 yılında vefat etti.

Belh'te ayrılışı birçok sosyal ve siyasî sebebe bağlanan Bahâeddin Veled'in Rum diyarına geliş amacı ulvî bir göreve büründürülerek "*Anadolu halkı üzerine rahmet yağdırmak*" olarak ifade edilmektedir. Bahâeddin Veled'in Anadolu'da geçirdiği yaklaşık on beş yıl içinde önemli faaliyetlerde bulundu ve Selçuklu Türkiye'si'nin manevî ikliminin oluşumunda önemli roller üstlendi.⁴⁸

⁴⁵ Eflâkî, s. 67-69; Abdurrahman Câmî, *Nefatül Üns*, s. 632; M. Nazif Şahinoğlu, "Bahaeddin Veled", *DİA*, IV, s. 460. kaynaklarda Harzemşah Muhammed'in yeğeni olarak gösterilmesi yanlıştır. Çünkü Harzemşah Muhammed 1200-20 yılları arası hükümdarlık yapmıştır. Kaynaklar Bahâeddin Veled'in doğduğu sırada devrin hükümdarı olarak Alâeddin Muhammed'in dedesinin babası olan Alâeddin Atsız'ı gösteriyor. Genelde Eflâkî de geçen bu bilgiler menkıbevi dil ile yazıldığı için kişilerin karıştırılma ihtimali yüksektir.

⁴⁶ Sipehsâlâr, s. 19; Bediüzzaman Fîrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul 1997, s. 80-81; Franklin Lewis, *Mevlânâ, Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, trc. Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan, İstanbul 2010, s. 84.

⁴⁷ Eflâkî, s. 72; Küçük, *Mevlânâ ve İktidar*, s. 36.

⁴⁸ Sultan Veled, *İbtida-name*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1976, s. 241; Lewis, s. 107.

1. 1. 3. Ahmed ez-Zencânî

Tam adı Ahmed b. Sa'd b. Mehdi b. Abdüssamed el-Osmanî ez-Zencânî olan bu âlimin hayatı, doğum tarihi, doğum yeri ve hayatını nerede geçirdiği konusunda fazla bilgi sahibi değiliz. Sadece eserinde kendisine ait verdiği az sayıda ki kayıttan bir takım bilgiler elde edebiliyoruz. Eserini Zilkade 625'de (Ekim 1228) tamamladığını siyâsetnâme dikkate alırsak XII. yüzyılın sonu ile XIII. yüzyılın ilk yarısında yaşadığını tahmin edebiliriz. Kendisi eserinin içerisinde Türkçe yaygın özlü sözleri Arapça ifadelerle söylemeye çalıştığından onun bir Türk âlimi olduğunu ve Türk kültür çevresinde yetiştiğini göstermektedir. Nispet ismine bakılırsa Anadolu'ya İran'ın Zencân şehrinden geldiği anlaşılmaktadır. Eserinde kayıtlarından Moğolların Türkistan coğrafyasını işgal etmesi sonucu Anadolu'ya geldiği açık bir şekilde görülmektedir. Sultan I. Alâeddin Keykubad'a *Letâifü'l-Alâiyye fi'l-Fedâili's-Seniyye* adında bir siyâsetnâme sunmuştur.⁴⁹

1. 1. 4. Şehâbeddin Sühreverdî

Anadolu'da fikir ve faaliyetleri ile Selçuklu üzerinde etkili olan âlimlerden birisi de Şehâbeddin Sühreverdî'dir. 539 (1145) yılında İran'ın Irak-ı Acem bölgesinin Cibal eyaletinin Sühreverd köyünde dünyaya geldi. Soyu Hz. Ebubekir'e dayanır. Âlim bir aileden gelir. Babası Ebu Cafer Muhammed Nizamiye medresesinde hem okumuş hem de müderrislik payesine yükselmiştir. Şehâbeddin Sühreverdî altı aylık iken babası Sühreverd kadılığı sırasında idam edilmiştir.⁵⁰ Eğitimini amcası Şeyh Ebu Necip ile Abdülkâdir Geylânî başta olmak üzere devrinin önemli âlimlerinde tamamladı ve amcası vasıtasıyla tasavvufa intisap etti.⁵¹ Eğitimin ilk yıllarında kelam ilmine yöneldiyse de Kâdirî tarîkatinin kurucusu ve hocası Abdülkâdir Geylânî'nin tavsiyeleri sonucu bundan vaz geçerek tasavvufu ilgilenmeye başladı. 1194 yılında vaaz vermeye başladı. Etkileyici konuşmaları sebebiyle geniş kitlelerce takip edildi ve çok sayıda müridi oldu.⁵² Onun bu etkileyici konuşması Halife Nâsır Lidînillâh'ın (1180-1225) kendisini ziyaret etmesine ve her ikisi için de yeni bir dönemin başlamasına neden oldu.

Şeyhü'l-İslâmlık makamına kadar yükselen Sühreverdî halifenin dinî-siyasî danışmanlığını üstlenerek devlet yönetiminde etkinliği giderek artırdı ve nüfuzu sayesinde sufi-devlet dengesini oluşturdu.⁵³ Bundan sonraki süreçte Sühreverdiye tarîkatı daha

⁴⁹ Geniş bilgi için bkz. Zencânî, s. 27-28.

⁵⁰ Hasan Kamil Yılmaz, "Şihabeddin Sühreverdî", *DİA*, XXXVIII, s. 40.

⁵¹ Kameru'l-Huda, s. 32.

⁵² Yılmaz, "Şihabeddin Sühreverdî", *DİA*, XXXVIII, s. 40.

⁵³ Kameru'l-Huda, s. 37.

geniş alanlara yayıldı. İlk önce Fütüvvet teşkilatına halifeyi sokan Sühreverdî diğer İslâm sultanlarını da ziyaret ederek bu teşkilata girmelerini sağladı.

Şehâbeddin Sühreverdî bir asra yaklaşan ömrünün son zamanlarında gözlerini kaybetmiş ve kötürüm olmuştur. Devlet ricalinin, halkın ve her kesimin sevgisini kazanan Sühreverdî kendisine yapılan atıyye ve ihsanlarla büyük bir servete nail olmasına rağmen, eline geçen malı tam bir zühd anlayışı ile hemen fukara ve dervişlere dağıtmış ve 1234 yılında Bağdat'ta geriye maddi bir şey bırakmadan vefat etmiştir.⁵⁴

1. 1. 5. Dede Garkın

Doğum tarihi bilinmeyen Dede Garkın'ın asıl adı Numan el-Garkınî'dir. Elvan Çelebi onun Sultan I. Alâeddin Keykubad devrinde (1220-1237) yaşadığını belirtmektedir. Garkın adını taşıyan bir Türkmen boyu ile ilişkilendirildiği için Dede Garkın denilmiştir. Türk kültür geleneğinin İslam önceki ve sonraki yapısı içerisindeki yapılanmadan onun hem dinî hem de boy ve oymak reisi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵

Dede Garkın hakkında malumat veren Elvan Çelebi: "Onun tövbe ve irşad'a mezun kılındığından beri insanları tarîkatına davet ettiğini, şöhretinin artmasıyla da müritlerinin arttığını ve her biri keramet sahibi dört yüz halifesi olduğunu" kaydeder.⁵⁶

Dede Garkın daha çok Maraş-Elbistan yöresine yerleşmiştir. Osmanlı Arşivlerine göre Afşin'de bir zaviyesi vardır. Bu bilgi onun XIII. yüzyılın ilk yarısında Elbistan yöresinde yaşadığını gösterir. Zaten Dede Garkın'ın faaliyet alanı Güneydoğu Anadolu'da Maraş, Malatya, Urfa ve Mardin sınırları içerisinde yer alır. Ayrıca Dede Garkın'ın hala güçlü bir külte konu olmaya devam eden türbesi de bugün Urfa Viranşehir'e bağlı Dedeköy'de bulunmaktadır.⁵⁷

1. 1. 6. Evhadüddîn-i Kirmânî

İran'ın Kirmân şehrinde 1164 yılında dünyaya geldi. Asıl adı Hamid olup lakabı Evhadüddîn'dir. Meşhur bir aileye mensup olup iyi bir eğitimden geçmiştir. 1180 yılında henüz genç yaşta iken ilim tahsil etmek için Bağdat'a geldi. Bağdat'a geliş sebebi olarak Kirmân Selçuklularının Oğuz saldırısı sonucu yıkılması ve bütün erkekleri öldürmeleri nedeniyle annesinin ısrarı sonucu Bağdat'a geldiği rivayet edilir. Hayatı hak-

⁵⁴ Sühreverdî, *Avârifü'l-Ma'arif, Tasavvufun Esasları*, haz. Hasan Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz, Giriş kısmı: Hasan Kamil Yılmaz, s. XIX, tarihsiz.

⁵⁵ Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 43-49.

⁵⁶ Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 51.

⁵⁷ Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 49-50.

kında Menâkıbnâmesi ve birkaç kaynak bilgi vermektedir. Bir kaynaklarda Kirman Selçukluları hükümdarı II. Turan Şah'ın oğlu olarak gösterilir. Ancak babasının adının Ebu'l-Fahr olması ve II. Turan Şah'ın Ebu'l-Fahr şeklinde bir isim ve künyesinin olmaması bu bilginin doğru olmadığını göstermektedir.⁵⁸

Tasavvufa ilgi duyması ile birlikte bir süre müderrisliği bıraktı, sık sık riyazet hali yaşamaya başladı ve bir mürşide bağlanma hissi duydu. O dönemdeki Sühreverdîye şeyhi Rükneddin-i Sücâsî'ye intisap etti. Daha sonra şeyhinin kızı ile evlendi. Maddî manevî eğitimini tamamladı. Birçok İslâm beldesini gezdi. Tebriz, Gence, Şirvan, Nahcivan, Bilâd-ı Rûm ve Haremeyn bunlar arasındadır.⁵⁹ İlk olarak Anadolu'ya 1204 yılında gelen Evhadüddîn-i Kirmânî uzun yıllar burada ikamet etti. Anadolu'ya Halife Nâsır-Lidînillâh'ın temsilcisi olarak fütüvvet teşkilatının yaygınlaşması için Şeyhlerin Şeyhi unvanıyla gelmiştir.⁶⁰ Sivas, Malatya, Konya ve Kayseri gibi büyük şehirleri gezerek buralarda faaliyetlerde bulundu ve 1238 yılında vefat etti.

1. 1. 7. Nizâmeddin Yahya

Anadolu'da bulunmuş ve Sultan I. Alâeddin Keykubad'a eser sunmuş bir düşündür. Hakkında pek bilgi sahibi olmadığımız bu âlimin adı Nizâmeddin Yahya b. Saîd b. Ahmed'dir. Yaşamı çocukluğundan ilk gençlik yıllarına kadar Huzur şehrinde geçmiştir. İlk tahsilini de buradaki âlimler ve sanatkârlar arasında tamamlamıştır. Sonra oradan ayrılarak Erzincan'a gelip burada 15 yıl kalmıştır. Daha sonra tekrar Huzur şehrine döndü. Nizâmeddin Yahya'nın ölüm tarihi bilinmemektedir.⁶¹

1. 1. 8. Baba İlyas

Türkmen dervişlerinden olan Baba İlyas'ın Anadolu'dan önceki hayatı hakkında bilgimiz mevcut değildir. Aslı adı Ebü'l-Bakâ Şeyh Baba İlyas b. Ali el-Horasânî'dir. Muhtemelen Moğol istilası sırasında yıkılan Harzemşahlar Devleti sahasından, beraberindeki Türkmenlerle Anadolu'ya göç etmiştir. Baba İlyas'tan İbn Bîbî Baba İshak diye bahsetmektedir.⁶² Oysa bilgi yanlış olup daha sonraki tarihçiler ona dayandırarak böyle zikretmişlerdir. Fakat Baba İshak Baba İlyas'ın önde gelen müritlerinde birisidir. İbn

⁵⁸ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid el-Kirmânî ve Menakıb-Nâmesi*, Konya 2005, s. 1-7.

⁵⁹ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid el-Kirmânî ve Menakıb-Nâmesi*, Konya 2005, s. 1-7; Nihat Azamat, "Evhadüddin Kirmani", *DİA*, XI, s. 518-19.

⁶⁰ Mikail Bayram, *Şeyh Evhadü'd-Din Hâmid el-Kirmânî ve Menakıb-Nâmesi*, Konya 2005, s. 13-14.

⁶¹ Ayla Demiroğlu, "Anadolu Selçuklular Devrine Âit Bir Siyâset-nâme", *Ayla Demiroğlu Kitabı*, haz. Adem Ceyhan, İstanbul 2006, s. 93-94; Havva Nur Turgut, *I. Alâeddin Keykubad Dönemi Bilim ve Düşünce Hayatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009, s. 89.

⁶² İbn Bîbî, II, s. 49-53.

Bîbî'nin Baba İshak diye verdiği bilgiler Baba İlyas'ın şahsiyetine uymaktadır.⁶³ Onun hakkında bilgi veren torunu Elvan Çelebi kaleme aldığı *Menâkıbü'l-kudsiyye fî Menâsîbü'l-Ünsiyye* adlı eserine göre, Anadolu'ya geldikten sonra Amasya'da bugün İlyas köyü olarak bilinen Çat köyüne yerleşmiştir.⁶⁴ Bulunduğu köyde bir de zaviye açan Baba İlyas'ın şöhreti burada her gün artmış ve yayılmıştır. Giderek etrafında insanlar toplanmıştır. Başta I. Alâeddin Keykubad olmak üzere bazı devlet adamlarıyla görüşen Baba İlyas, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev döneminde Selçuklulara başkaldırmıştır. 1240 Babaîler isyanı sırasında devlet adamları tarafından zaviyesinden çıkartılıp adamlarıyla beraber öldürülmüştür.

1. 1. 9. Muhyiddin İbnü'l-Arabî

İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli mütefekkirlerden birisi olan Muhyiddin İbnü'l Arabî 7 Ağustos 1165 yılında Endülüs'ün güneydoğusundaki Tüdmîr bölgesinin başşehri Mürsiye'de doğdu.⁶⁵ Asıl adı Muhyiddin Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Arabî et-Taî el-Hatimî'dir. Babası Ali b. Muhammed, Abbasî Halifesi Müstencid Billah'ın kumandanı olup annesinin soyu ise Ensar'a ulaşmaktadır.⁶⁶

Erken yaşlarından itibaren iyi bir eğitim alan İbnü'l-Arabî babasının arkadaşı ve o dönemde (1171-1182) Kurtuba baş kadısı olan meşhur filozof İbn Rüşd ile sık sık ilmî müzakerelerde bulunuyordu. Gerçek bilginin akıl yoluyla mı yoksa tasavvufî yolla mı elde edilmesi meselesi en çok tartıştıkları konuydu. İbn Rüşd, gerçek bilginin akıl yolu ile elde edilebileceğini ileri sürerken, İbnü'l-Arabî ise gerçek bilginin sadece akıl yoluyla değil, tasavvufî yollarla da elde edilebileceği görüşünde olup aklın sınırsız olduğunu iddia edenlerin yanlışlığı görüşündeydi.⁶⁷ Bu tartışmaları yaparken en fazla on yedi yaşında olduğu tahmin edilen İbnü'l-Arabî'nin erken yaşlarda İbn Rüşd ile girdiği bu tartışmalar onun çok iyi bir eğitim aldığını göstermektedir. Zaten önemli bir aileden gelen, İbn Rüşd gibi önemli düşünürlerle aynı dönemde yaşayan İbnü'l-Arabî muhtemel ki özel hocalardan ders alarak yetişmiştir.⁶⁸ Gençlik yıllarında tasavvufa intisap eden İbnü'l-Arabî iki yüzü aşmış eseri olan velut bir âlimdir.⁶⁹

⁶³ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 89-92. Elvan Çelebi, s. XLIV-LI.

⁶⁴ Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *DİA*, IV, s. 368.

⁶⁵ Nihat Keklik, *Muhyiddin İbn'ül-Arabî, Hayatı ve Çevresi*, İstanbul 1966, s. 63. İbnü'l-Arabî'nin 28 Temmuz 1165'de dünyaya geldiğini de ileri sürerler vardır. Claude Addas, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, trc. Atila Ataman, İstanbul 2003, s. 36.

⁶⁶ Mahmut Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, XX, s. 493.

⁶⁷ Keklik, s. 65-66.

⁶⁸ Addas, s. 45.

⁶⁹ Keklik, s. 67.

İbnü'l-Arabî 1205 yılında arkadaşı Mecdüddin İshak ile Konya'ya gelmiştir. Bu onun Anadolu'ya ilk gelişidir. Konya'ya gelirken Erzurum, Sivas, Malatya ve Harran şehirlerine uğramıştır. Evhadüddîn-i Kirmânî ile görüşerek onunla sohbet etmiştir. Bir süre Anadolu ve Suriye'de kaldıktan sonra hacca giden İbnü'l-Arabî⁷⁰ 612 (1215-16) yılında Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykâvus ile konuşmak için bir daha Konya'ya gelmiştir. 614-15 (1217-1218-1219) yıllarında İbnü'l-Arabî Malatya'da bulunmaktadır. Zaten Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un mektubuna cevabı bu şehirden yazmıştır. 1222 yılından itibaren Şam'a yerleşen Muhyiddin İbnü'l-Arabî zaman zaman başka şehirlere seyahat etse de vefat edene kadar bu şehirde kalmıştır. 22 Rebiü'l-âhir Cuma gecesi (10 Kasım) 1240 tarihinde Şam'da vefat etti.⁷¹

1. 1. 10. Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî

Mevlânâ üzerinde etki eden âlimlerden birisidir. Onunla ilgili bilgiyi daha çok Ahmed Eflâkî'nin *Menakibü'l-Arifin* adlı eserinden öğrenmekteyiz. Asıl adı Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî'dir. Soyu Hz. Hüseyin'e ulaşmaktadır. 1169 yılında Tirmiz'de doğmuştur. İlk tahsilini bu şehirde yaptıktan sonra 1208 de Belh'e giderek Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled'e intisab etti. Ondan dersler alarak icazet aldı. Akabinde Mevlânâ'nın atabegliğini üstlendi. Bahâeddin Veled Belh'ten ayrılınca o Tirmiz'e geri döndü. Şeyhi Bahâeddin Veled Konya'da vefat edince rüyasında şeyhinin "Benim Celâleddin'im yalnız bırakmışsın ve onu korumak konusunda kusur ediyorsun" hitabını duymasıyla birkaç arkadaşıyla birlikte Konya'ya gitti.⁷²

Seyyid Burhâneddîn'in Anadolu'ya gelmesiyle birlikte Mevlânâ'nın hayatında bazı değişimler oldu. Dokuz yıl Mevlânâ'yı terbiyesinde yetiştiren Seyyid Burhâneddîn daha sonra Kayseri'ye gitti.⁷³ Mevlânâ'nın şeyhi olan ve onun özellikle manevî ilimlerde yetişmesini sağlayan Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî ömrünün son yıllarını Kayseri'de geçirmiştir. 1241 yılında da burada vefat etti. *Ma'arif* adlı bir eseri günümüze ulaşmıştır.

1. 1. 11. Necmeddîn-i Dâye (Râzi)

Adı Ebubekir Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî'dir. Genellikle Necmeddîn Dâye veya Râzi olarak tanınır. 1177 yılında Rey şehrinde dünyaya geldi. Yirmi altı yaşında Rey'den ayrılarak başta Şam, Hicaz, Mısır, Bağdat, Azerbaycan gibi önemli

⁷⁰ Keklik, s. 151-154.

⁷¹ Keklik, s. 163-65.

⁷² Abdurrahman Câmî, s. 633; Semih Ceyhan, "Seyyid Burhaneddin", *DİA*, XXXVII, s. 56.

⁷³ Lewis, s. 146-147.

İslâm beldelerini ziyaret etti. Bu seyahatleri esnasında başta Şehâbeddin Sühreverdî olmak üzere dönemin pek çok âlimiyle tanıştı. Karşılıklı ilmi münasebetlerde bulundu. İlk eğitimini doğduğu şehir olan Rey’de alır. Daha sonra gittiği Harezm’de bulunarak Kübrevî tarîkatinin şeyhi Necmeddin-i Kübra’nın halkasına katıldı. Şeyh Necmeddin-i Kübra onun tasavvufi eğitimi için meşhur müritlerinden Mecdüddin Bağdadî’yi⁷⁴ görevlendirdi. O dönemde var olan Moğol fırtınası (1220-1222) sebebiyle ailesini de Rey’de bırakarak şehri terk etti. 1221 yılında Hicaz’ı ziyaret ederek sırasıyla Hemedan, Erbil, Diyarbakır’ı dolaşarak Kayseri’ye geldi. Bu seyahat esnasında Malatya’da Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî ile karşılaşır. Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî ona musafaha sırasında “Madem ki, elinden olmaksızın memleketinden uzak düştün, bari bu memlekette kal” dedi.⁷⁵ Konya’da devrin âlimlerinden Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Sadreddîn-i Konevî ile görüşür. Sivas’ta da Evhadüddîn-i Kirmânî ile görüşmüştür. Bir süre sonra Erzincan’a gitmiştir. Mengüçük Sultanı Alâeddin Davud’a *Mermuzat-ı Esedî Der Mermuzat-ı Davudî* adlı eseri taktim etti. Anadolu’da yaklaşık dört yıl (1221-1225) kalan Şeyh Necmeddin Dâye eserinde de söylediği gibi *dindar, âlim, adil...* sultanın (I. Alâeddin Keykubad) bulunduğu ve din ehlinin kıymetinin bilindiği bir yer olarak adlandırsa da gönül iklimi bu topraklarda rahat etmemiş ve 1225 yılında Bağdat’a gitmiştir.⁷⁶ 1256 yılında Bağdat’ta vefat etti ve meşhur âlim Cüneydi Bağdadî ve Serî es-Sakatî’nin kabirlerinin yanına defnedildi. *Mirsâdu’l-İbâd* dışında başka eserleri de mevcuttur.⁷⁷

1. 1. 12. Ahî Evren

Ahîliğin kurucusu olan Ahî Evren’in asıl adı Şeyh Nasîrüddin Ebu’l-Hakayık Mahmûd b. Ahmed’dir. Azerbaycan’ın Hoy kasabasıdır.⁷⁸ Kerâmât-ı Ahî Evren adlı eserde ve bazı Ahî şecerelerinde Ahî Evren’in 93 yıl yaşadığı belirtilmektedir. 1261 de öldürüldüğünü göz önünde bulundurduğunda onun 1171 yılında doğduğunu söyleyebiliriz. Ahî Evren çocukluğunu ve ilk tahsil devresini memleketinde geçirse de gençliğinde Maverâünnehr ve Horasan’da büyük hocalardan ders aldığı muhakkaktır. Fahreddin Râzî’den çok etkilendiği anlaşılmaktadır. Sadreddîn-i Konevî’ye yazdığı bir

⁷⁴ 1161-1219 yılları arasında yaşamıştır. Necmeddin Kübra’nın en önemli müritlerindendir. Necmeddin Kübrâ’nın hizmetinde on beş yıl bulunmuş ve ondan icazet almıştır. İcazet aldıktan sonra Harezm bölgesinde irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. 1219 yılında Harzemşah Sultanı Alaeddin Muhammed tarafından öldürtülmüştür Reşat Öngören, “Mecdüddin el-Bağdâdî”, *DİA*, XXVIII, s. 230-231).

⁷⁵ Ahmet Ateş, “Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu’da Farsça Eserler”, s. 110.

⁷⁶ Hamid Algar, “Nadim al-Din Razi Daya”, *Enclopedia of Islâm*, VII, s. 870-871; Mehmet Okuyan, “Necmeddin-i Dâye”, *DİA*, XXXII, s. 496-497; Necmeddin-i Dâye, *İrşadü’l-Mürîd ile’l-murâd fî tercemeti Mirsâdu’l- İbâd (Sufî Diliyle Siyaset)*, Osmanlı Türkçesine çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî, inc. ve yay. Özgür Kavak, İstanbul 2010, s. 11-14.

⁷⁷ Okuyan, “Necmeddin-i Dâye”, *DİA*, XXXII, s. 496-497.

⁷⁸ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 44.

mektupta 596 (1199) da Herat'ta Fahreddin Râzi'nin hizmetinde bulunduğunu belirtmektedir. Ahî Evren fıkıh, hadis, kelam, tefsir ve tasavvuf gibi dinî ilimlerin yanı sıra felsefe ve tıp sahasında iyi yetişmiş bir âlimdir.⁷⁹

Bir süre Bağdat'ta kalan Ahî Evren, burada birçok âlimden ders aldığı gibi fütüvvet teşkilatına da girmiştir. 1204 yılında Mecdüddin İshak ile Anadolu'ya gelen âlimler arasındadır. Yine bu dönemde Anadolu'ya gelen Ahî Evren hocalarından, hanımı Fatma Bacı'nın da babası, Evhadüddîn-i Kirmânî ile Kayseri'ye yerleşerek burada Ahîlik teşkilatını kurmuştur.⁸⁰ Debbâğcılık (dericilik) işi ile de uğraşan Ahî Evren bir süre Konya ve Denizli'de bulunmuştur. Devlet erkânı ile iyi ilişkilerde bulunan Ahî Evren'in zaman zaman onlar ile ters düştüğü durumlarda olmuştur. Moğollar'ın Anadolu'yu istilas sırasında Konya'da hapsedilen Ahî Evren 1245 yılında Celâleddin Kartay'ın genel af ilan etmesiyle hapisten çıktı. Buradan bir süre Denizli'ye giden Ahî Evren tekrar Konya'ya döndü ve bir süre sonra burada huzursuz olunca Kırşehir'e yerleşti. Burada Kayseri'de kurduğu teşkilatını geliştirerek yaymayı sürdürmüştür. Birçok eseri olan ve bunların bir kısmını devlet adamlarına sunan Ahî Evren 1261 yılında Kırşehir'de vefat etmiştir.⁸¹

1. 1. 13. Hacı Bektâş-ı Velî

Bektâşî tarikatının kurucusu olarak kabul edilen Hacı Bektâş-ı Velî XIII. yüzyılda yaşamıştır. Asıl adı Bektâş olup döneminde yazılmış kaynaklarda kendisi hakkında pek fazla bilgi yoktur. O daha çok XIII. Babailer çevresine, XIV. yüzyılda Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşuna ve XVI. yüzyılda kendi adını alacak olan Bektâşîlik Tarikatı teşekkülünde rol üstlenmiş olan bir Türkmen şeyhidir. Hakkında en ayrıntılı bilgi Elvan Çelebi'nin *Menakıbu'l-Kudsiyye* ile XV. yüzyılın sonunda yazıya aktarılmış ve onun menkıbelerini ihtiva eden *Velâyetnâme* adlı eserlerde yer almaktadır. Bu iki eser bazen mübağalı ifadeler kaydetmiş olsalar da hakkında bilgi sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Anadolu kültürünün oluşumunda rol üstlenmiş önemli şahsiyetlerin başında gelmektedir. Başta Mevlânâ ve Yunus Emre olmak üzere Anadolu'daki hiçbir sûfî onun kadar güçlü bir kutsallaştırma konusu olmamıştır.⁸² Hacı Bektâş-ı Velî'nin menkıbevî bir şekilde hayatını anlatan velâyetnâmede, onun soyunun önce Hz. Ali'ye daha sonra

⁷⁹ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 51-52.

⁸⁰ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 52-53.

⁸¹ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 54-61.

⁸² Ahmet Yaşar Ocak, "Hacı Bektâş-ı Velî", *DİA*, XIV, s. 455.

Hz Muhammed'e ulaştığı kaydedilir.⁸³ Babasının adı İbrahim-i Sâni, annesinin adı Hâtem Hâtun'dur.⁸⁴

Velâyetnâmede her ne karar Ahmet Yesevî ile bağlantısı kurulmaya çalışılsa da, Hacı Bektâş-ı Veli eğitimini Ahmet Yesevî'nin halifelerinden olan Lokman-ı Pârende'den almıştır. Ancak hocasıyla manevî bağına hiçbir zaman koparmamıştır.⁸⁵

Onun Anadolu'ya Ahmet Yesevî'nin emri ile geldiğini bazı menkıbelerde kaydedilse de diğer birçok ulema ve Türkmen derviş gibi Moğol istilasını temel etkendir. Birçok âlim gibi o da Türkistan coğrafyasından ayrıldıktan sonra önce Haremeyn'i ziyaret edip hac farızasını yerine getirmiştir. Orada üç yıl kaldıktan sonra Anadolu'ya yönelmiştir. Anadolu'ya gelince Sulucahöyük'e yerleşerek burada Kadıncık Ana adında bir hanımın evinde kalmıştır.⁸⁶

Hakkında en çok spekülasyon yapılan alimlerin başında gelmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî genel itibariyle Sünnî bir âlim görünüşü çizse de onun etrafında toplanan insanlar onu farklı yöne çekmişlerdir. Abdurrahman Câmî *Nefahatü'l-Üns* adlı eserinde onun için bilgiler kaydeder: “*Anadolu evliyasının meşhurlarından birisidir. Velâyet ve kerâmet ehli bir zat idi. Halen kabrinin olduğu yerde imaret vardır ve ziyaretgâhtır. Herkesçe bilinir. Meşhur ve ma'ruftur. Kırşehir Hacı Bektâş'tadır. Her ne kadar zamanımızda mezarında toplananlardan çoğunluğu İslâm dairesinden çıkıp ibadet otlağında başıboş olarak gezinirlerse de kendisinin sıhhati hâli ve evliya taifesinden olduğu tevatüre ulaşmıştır*”.⁸⁷ Bu ifadeyle onun hakiki bir *ehl-i sünnet* olduğunu ve onu takip edenlerin ise farklı bir yolda olduğu vurgulanmıştır. F. W. Hasluck'un “*Anadolu'nun önde gelen sûfîlerinden biri olan Hacı Bektâş-ı Velî'nin, gerçekte adını taşıyan tarîkatın inançlarıyla hiçbir ilgisi yoktur*.”⁸⁸ ifadesi Abdurrahman Câmî'yi teyit etmektedir. Velâyetnâmesinde anlatılan da bu bilgilerin aksi değildir.⁸⁹

1. 1. 14. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî

XIII. yüzyılda yaşamış ve etkileri günümüzde de devam eden önemli alimlerden birisidir. Üzerinde en fazla çalışma yapılan birkaç düşünürden biri olup özellikle batı

⁸³ Hacı Bektâş-ı Veli *Velâyetnâmesi*, s. 45.

⁸⁴ Hacı Bektâş-ı Veli *Velâyetnâmesi* s. 72-3.

⁸⁵ Hacı Bektâş-ı Veli *Velâyetnâmesi* s. 76, 109-127.

⁸⁶ Hacı Bektâş-ı Veli *Velâyetnâmesi*, s. 191.

⁸⁷ Câmî, s. 843.

⁸⁸ Kara, s. 232.

⁸⁹ Hacı Bektâş-ı Veli'nin vefat etmeden önceki hali tam bir Sünnî âlim gibidir. Öleceği vakit sayısız ibadet ederek, evrat okuyarak, namaz kılarak, dua ve niyazda bulunarak kendisine yakışan kerametler ile ruhunu teslim etmiştir. Hacı Bektâş-ı Veli *Velâyetnâmesi Velâyetnâmesi*, s. 853.

dünyasında günümüzde bile tesiri sürmektedir. 1207 yılında Afganistan sınırları içerisinde bulunan Belh'te doğmuştur. Adı Muhammed olup lakabı Celâleddin'dir. Sultan anlamına gelen *hüdavendigâr* babası tarafından verilmiştir.⁹⁰ Babası devrin ünlü âlimlerinden Bahâeddin Veled'dir. Babasının Belh'te huzursuz olması sebebiyle başta Bağdat, Mekke ve Medine olmak üzere çeşitli İslâm beldelerini ziyaret ederek ailesi ile birlikte Anadolu'ya göç etti.

Anadolu'da ilk olarak Mengüçüklü Beyliği'nin hâkimiyetinde olan Erzincan'da bir süre kaldı. Akabinde babasıyla Larende (Karaman)'ye geldi. Babası burada medresede ders verdi. Mevlânâ burada Şerafeddin Lala'nın kızı Gevher Hatun ile evlendi. Oğulları Sultan Veled ve Alâeddin burada dünyaya geldi.⁹¹ Daha sonra Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın isteğiyle babası ve ailesi Konya'ya gelerek yerleşti. Konya'ya geldikten iki yıl sonra babasını kaybetti ve babasının müderrislik yaptığı medresedeki görevini üstlendi.

Babasının vefatından sonra daha önce hocalığını yapan Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî Konya'ya geldi ve Mevlânâ'nın eğiyle ilgilendi. Hocasının isteği üzerine Şam'a giderek orada Berrâniye medresesinde bir süre eğitim aldı. Ayrıca Şam'da bulunduğu vakit İbnü'l-Arabî, Sadeddin el-Hamevî, Osman er-Rumî, Evhadüddîn-i Kirmânî, Sadreddîn-i Konevî gibi âlimler ile sohbet etti.⁹² Oradaki eğitimini tamamlayınca tekrar Anadolu'ya döndü. Mevlânâ'nın çocukluğunda atabekliğini yapan ve babası vefat ettikten sonra tasavvufî eğitimini üstlenen Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî vefat ettiğinde onun yerine Şems-i Tebrizî geçti.

Şems-i Tebrizî'nin Konya'ya gelmesiyle birlikte Mevlânâ'nın hayatında çok büyük değişiklikler oldu. Mevlânâ Şems ile tanıştıktan sonra minberde vaaz vermeyi, medresede ders vermeyi, yüksek makamlara geçip oturmayı bıraktı ve günlerini Şems ile sohbet etmekle geçirmeye başladı. Bu durum Konya'da hoş karşılanmadı. Konya'da dedikodu ve kıskançlıklara sebep oldu. Şems hakkında olumsuz şeyler söylemeye başladılar. Yaşanılan bu olumsuzluklardan rahatsız olan Şems Konya'yı gizlice terk etti. Şems'in Şam'da olduğunu öğrenen Mevlânâ oğlu Sultan Veled'i bir heyetle Şam'a göndererek Şems'in tekrar Konya'ya dönmesini sağladı. Mevlânâ'nın ısrarı ile Konya'ya dönen Şems dedikodular tekrar başlayınca bir daha geri dönmek üzere Konya'yı terk etti.

⁹⁰ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî", *DİA*, XXIX, s. 441.

⁹¹ Eflâkî, s. 81.

⁹² Sipehsâlâr, s. 35.

Bazı kaynaklarda içerisinde Mevlânâ'nın oğlu Alâeddin'inde bulunduğu bir grup tarafından öldürüldüğü de ifade edilmektedir.⁹³

Mevlânâ Şems-i Tebrizî'den sonra halifeleri olacak Selâhaddîn-i Zerkûb ve Hüsâmeddin Çelebi ile daha çok beraber olmaya başladı. Hüsâmeddin Çelebi'nin teşviki ile Mesnevi'yi kaleme aldı

Mevlânâ dinî konularda iyi yetişmiş bir âlim veya tarîkat kurucusu olarak değil, aynı zamanda büyük bir edip ve şairdir. Mevlânâ bu yönüyle de İslâm'a hizmet etmiştir. Sipehsâlâr'ın *“Bizim Hüdavendigar'ın sözü de görünüşte şiir ise de, baştanbaşa tevhidin sırrı, Kelam-ı Kadim (Kur'an-Kerim) in, hadis ve haberlerin tefsiridir. Gerçeklerin, manaların ve asarın özüdür”*⁹⁴ sözü Mevlânâ'nın hayat felsefesini göstermektedir. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî 17 Aralık 1273 yılında pazar günü vefat etti. Namazını Sadreddîn-i Konevî kıldıracaktı fakat bayılınca bu görev Kadı Sirâceddin el-Urmevî tarafından yerine getirildi.⁹⁵ Türbesi Pervâne Süleyman, hanımı Gürcü Hatun ve Alamüddin Kayser tarafından mimar Bedreddîn-i Tebrizî'ye yaptırılarak külliye'nin ilk temelleri atıldı.⁹⁶

1. 1. 15. Taceddîn-i Erdebilî

Taceddin-i Erdebilî'nin hayatı ve devlet adamlarıyla münasebeti kaynaklara pek aksetmemiştir. Eflâkî'de geçen bazı bilgilere göre, Mevlânâ'nın sohbetlerine iştirak ettiğini ve onun Mevlânâ'ya bazı sorular sorduğuna dair kayıtlardan Mevlânâ'nın çağdaşı olduğu söylenebilir. Ayrıca Eflâkî onun Pervâne tarafından inşa ettirilen hankahın şeyhi olduğunu ve burada müritlerine sohbet ettiğini bahseder.⁹⁷

1. 1. 16. Sadreddîn-i Konevî

XIII. yüzyıl Türk-İslâm düşünce tarihinin önemli alimlerinin başında gelen Sadreddîn-i Konevî 1208 yılında Malatya'da dünyaya geldi ve Sadruddin Muhammed adını aldı. Babası meşhur âlim ve Selçuklu hükümdarı I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in hocası Mecdüddin İshak'dır. Lakabı *şeyhü'l-kebir* yani *büyük şeyh*'tir. Bu lakap onun *şeyhü'l-ekber* lakabıyla ünlenen Muhyiddin İbnü'l-Arabî'den sonra geldiği için büyük şeyh an-

⁹³ Eflâkî, s. 514-516; Câmî, s. 643.

⁹⁴ Sipehsâlâr, s. 75.

⁹⁵ Sipehsâlâr, s. 114; Eflâkî, s. 453.

⁹⁶ Eflâkî, s. 589-590; Haşim Karpuz, “Mevlânâ Külliyesi”, *DİA*, XXIX, s. 449.

⁹⁷ Eflâkî, s. 397-8.

lamında “eş-şeyhu’l-kebîr” denilmesi adet olmuştur. Tasavvuf geleneğinde ikinci isim olarak kabul edilmesi anlamına gelir.⁹⁸

Soylu ve zengin bir aileye mensup olan, iyi bir eğitim alan Konevî’nin ilk hocası babasıdır. Daha sonra dönemin önemli hocalarından hem dini hem de felsefi ilimler okumuştur. Kütüphanesinde felsefe, mantık, doğa bilimleri, Arapça, fıkıh, hadis, tefsir ve tasavvuf ilmine dair kitapların varlığı onun iyi bir eğitim aldığına delili olmalıdır. Diğer taraftan babasının ona sağladığı en önemli katkı, onun üzerinde önemli tesirler bırakacak âlim ve mutasavvıflar ile olan dostluğu idi. Onlardan özellikle Muhyiddin İbnü’l-Arabî Konevî üzerinde önemli bir tesir bırakmıştır. Bunda İbnü’l-Arabî’nin, Mecdüddin İshak’ın vefatından sonra (1221) eşiyile evlenmesi dolayısıyla üvey babası olmasının etkisi vardır. Bundan sonra Konevî, İbnü’l-Arabî’nin terbiyesinde yetişerek fikirlerini benimsemiş ve yayılmasını sağlamıştır.⁹⁹

Konevî şeyhi Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin ölümüne kadar (ö. 1240) yanından hiç ayrılmamış ve onunla Şam, Mısır, Hicaz’a seyahatlerde bulunmuştur. Bu seyahatler sırasında birçok âlim ve sûfîlerle münasebette bulundu. İbnü’l-Arabî’nin vefatından sonra Konya’ya gelerek yerleşmiştir. Bundan sonra Sadreddin-i Konevî adıyla meşhur olmuştur. Konevî’nin üzerinde etkisi olan diğer alim ise Evhadüddîn-i Kirmânî’dir. O, bunu şu sözü ile ifade etmektedir: “İki bilginden yararlandım. Biri Evhadüddîn, diğeri İbnü’l-Arabî’dir”.¹⁰⁰ Sadreddin-i Konevî Konya’ya yerleştikten sonra Mevlânâ ile de yakın ilişki kurmuş ve beraber çeşitli meclislere katılmışlardır.¹⁰¹ Zaman zaman aralarında fikir ayrılıkları yaşansa da, meşrep olarak Mevlânâ ile aynı tavrı benimsemiştir.¹⁰² Konevî Mevlânâ’yı sema sebebiyle eleştirenlere ve haram görenlere Allah’ın velilerinin bu tür bid’atleri ulu peygamberlerin sünneti gibidir diye cevap vermiştir.¹⁰³ Ayrıca Mevlânâ kendi cenaze namazını Sadreddîn-i Konevî’nin kıldırmasını istemiştir.¹⁰⁴ Kendisi Selçuklu devletinde Şeyhü’l-İslâmlık¹⁰⁵ makamına kadar yükselmiştir. Sadreddin-i Konevî başta hadis ilmi olmak üzere dinî ilimlerde söz sahibi bir kimseydi. Kendisinden

⁹⁸ Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî*, İstanbul 2008, s. 15.

⁹⁹ Aksarayî, s. 68; Demirli, s. 18.

¹⁰⁰ Demirli, s. 20-21.

¹⁰¹ Eflâkî, s. 253-4, 290, 293, 327.

¹⁰² Eflâkî, s. 271-272.

¹⁰³ Eflâkî, s. 442.

¹⁰⁴ Eflâkî, s. 451.

¹⁰⁵ Aksarayî, s. 68. Türkiye Selçuklu Devleti’nde Şeyhü’l-İslâmlık kurumu bulunmamaktadır. Bu büyük ihtimal Sadreddîn Konevî’ye verilen bir unvandır. Bu bilgi sadece Aksarayî’de geçmemektedir. Ayrıca Niğdeli Kadı Ahmed’de eserinde Konevî için şu unvanı kullanmaktadır: Kutbu’l-Evliyâ ve’r-râsihîn, Şeyhu’l-İslâm, Sadru’l-mille ve’d-din. (Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed’in El-Veledü’ş-Şefîk Ve’l-Hâfidü’l-Halik’i*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 541).

istifade edenler arasında Şeyh Müeyyedüddîn-i Cendî, Şeyh Fadreddîn-i Irâkî, Saidüddîn-i Ferganî başta olmak üzere birçok âlim ve devlet adamı sayılabilir.¹⁰⁶

Konevî'nin yazdığı eserler şunlardır: Tefsir-i Fatiha, Mefatihü'l-Gayb, Fusus ve Fukuk, Hadis Şerhi, Nefahatü İlahiye. Sadreddîn-i Konevî arkasında birçok bilgin yetiştirerek 1274 yılında vefat etti.

1. 1. 17. Sirâceddin el-Urmevî

Adı Ebu's-Senâ Siracüddin Mahmud b. Ebubekir b. Ahmed b. Hamid (et-Tenûhî), es-Şâfiî olup 1198 (594) yılında Azerbaycan'ın bir nahiyesi olan Urmiye'de doğmuştur. Urmiye'de başladığı eğitim ve öğretim hayatı daha sonra gittiği Musul'da devam etti. Aklî ve naklî ilimlerde iyi bir eğitim alan el-Urmevî'nin en çok etkilendiği hocası Musul'un en büyük âlimi olarak bilinen, dini ilimler yanında felsefe, mantık, tıp, matematik ve astronomi alanlarında zamanın kutbu olarak nitelendirilen, Tevrat ve İncil'i yorumlamada Yahudi ve Hristiyan âlimlerinden daha ileri olduğu kabul edilen Kemâleddin İbn Yunus'tur. Hocasından dolayı Fahreddin Râzî'nin eserlerine ilgi duymuş, bilgi ve görgüsünü artırmak için Mısır'a gitmiştir.¹⁰⁷

Sirâceddin el-Urmevî Anadolu'ya iki defa gelmiştir. İlk gelişi I. Alâeddin Keykubad'ın son zamanlarına denk gelen 1237 yılıdır. Sultan I. Alâeddin Keykubad'a “*Mısır'dan bir âlim kimse gelmiştir*” diye haber verilince sultan onu özel olarak davet eder ve isteklerini sorar. O da Malatya'ya Evhadüddîn-i Kirmânî'nin yanına gitmek istediğini belirtmiştir. Bunun üzerine sultan onu Malatya'ya müderris olarak atamıştır. Buradan ayrıldıktan sonra bir süre daha Mısır ve Şam'da bulunmuş ve ikinci defa Anadolu'ya gelişinde büyük bir itibara kavuşmuştur.¹⁰⁸

Sirâceddin el-Urmevî devrinin ilmi dehasından birisi idi. Hem Kemâleddin b. Yusuf gibi bir hocadan ders alması hem de Evhadüddîn-i Kirmânî, Sadreddîn-i Konevî ve Mevlânâ gibi mütefekkirler ile gerek medresede gerekse devlet adamlarının saraylarında sohbetlerde bulunması bunu teyit etmektedir. Mevlânâ, el-Urmevî'nin maddî ve manevî ilimlerde söz sahibi olduğunu şu sözlerle açıklar: “*Üstünlük ve kerem kaynağı, kadılar kadısı, âlemin en üstünü, büyük er, işleri bilinen dolunay, gerçeği yerine getiren, bid'atın kökünü kazıyan, şeriatı diriltten bilginlerin övüncü, yoksulun eşi dostu, her işi inceleyen Hak ve Din Sirac'ına selam ve dua evradını sunarız. Allah üstünlüğünü*

¹⁰⁶ Câmî, s. 768.

¹⁰⁷ Mustafa Çağrı, “Siraceddin el-Urmevî”, *DİA*, XXXVII, s. 262; Akkanat, III, s. 6.

¹⁰⁸ Akkanat, III, s. 8-9.

*daim etsin. Âlemi güzelim çalışmasıyla, bol lütfuyla faydalandırsın.*¹⁰⁹ Aksarayî de onun hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır: “İlim âlimi, faziletler denizi, şeriat göğünün güneşi, hakikat ve tarikat okyanusunun merkezi olan; aklî ve naklî ilimlerde dünya âlimlerini geride bırakan, dünyanın fazıllarının her taraftan istifade için faydalı meclisine yönelip Konya başkentinde, etrafında Pervin yıldızının etrafında toplanır gibi toplandıkları Kadı Sirâceddin Urmevî.”¹¹⁰

Kadı Sirâceddin, ölümüne kadar hem kadılık hem de müderrislik görevini hiç bırakmadı ve gücü yettiği ölçüde ilim meclislerine devam etti. 1283’te 85 yaşındayken hayata gözlerini yumdu ve Konya’daki Musalla Mezarlığı’na defnedildi. Yetiştirdiği öğrencileri arasında Davud-u Kayserî, Safiyyüddin el-Hindî, Taceddin Geredevî sayılabilir.¹¹¹

1. 1. 18. Hüsâmeddin Çelebi

Mevlânâ’nın gözde müridi ve halifelerinden olan Hüsâmeddin Çelebi 1225 yılında Konya’da doğdu. Urmiye’den göç edip Konya’ya yerleşen bir ailenin çocuğudur. Eflâkî onun Ahî Türk’ün oğlu Hasan’ın oğlu Muhammed’in oğlu “Hakk’ın ve dinin kılıcı” Hüsâmeddin olarak zikreder. Gençliğinin baharındayken babasını kaybetti ve bundan sonra Mevlânâ’nın müridi olup ona büyük bir aşk ile bağlandı. Hz. Ebu Bekir gibi her şeyini Mevlânâ’ya bağışlayan Hüsâmeddin Çelebi Mesnevi’nin yazılmasına da vesile oldu. Eflâkî bu durumu şöyle anlatır. “Bir gece Hüsâmeddin Çelebi Mevlânâ’ya gelerek onunla baş başa kaldığı sırada baş koyup şöyle dedi:

“ Gazel divanları çoğaldı. Bunların sırlarının nurları denizleri ve karaları, doğu ve batının her tarafını kapladı... eğer Hâkim’in İbtidanâme’si tarzında ve Mantıku’t-tayr’ın vezninde bir kitap yazılsa, bu bütün insanlar arasında hatıra olarak kalır; aşıkların ve dertlilerin can yoldaşı olur. Bu, son derece merhamet, iyilik ve yardım olacaktır...”

Bunun üzerine Mevlânâ mübarek sarığının içinden küllî ve cüzî bütün sırları açıklayan bir cüz çıkartıp Hüsâmeddin Çelebi’nin eline verdi; bunda Mesnevi’nin başında bulunan ilk on sekiz beyit yazılı idi.”¹¹² Görüldüğü üzere Hüsâmeddin Çelebi Mesnevi gibi bir eserin ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Mevlânâ eserlerinde genel

¹⁰⁹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 50, 95, 104.

¹¹⁰ Aksarayî, s. 93-94; Akkanat, III, s. 17.

¹¹¹ Akkanat, III, s. 11-12.

¹¹² Eflâkî, s. 556.

itibariyle Hüsâmeddin Çelebi'yi eserlerinde övmüş ve vaktin Bâyezîd-i Bistâmî¹¹³ ve Cüneyd-i Bağdâdî¹¹⁴ diye övmüştür. Mesnevi'nin birçok yerinde "Hak ışıǵı Hüsâmeddin" diye hitap eder.¹¹⁵ Sağlam kalp, en yüce dilek, kalplerin emini, arş sırlarının mahzeni Hüsâmeddin... Denizden bir katre¹¹⁶ gibi iltifatlarda bulunmuştur. Hüsâmeddin Çelebi Mevlânâ'nın vefatıyla tarîkatın başına geçmiştir. Vefat ettiǵı 1284 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür.¹¹⁷

1. 1. 19. Fahreddîn-i Irâkî

Hemedan'ın Kumcan köyünde doğmuştur. Öldüğünde yetmiş sekiz yaşında olduğu kabul edilirse 1213 yılında doğmuş olması muhtemeldir. Adı İbrahim Büzürcemîhr olsa da Fahreddîn-i Irâkî ismiyle meşhur olmuştur. Oldukça iyi bir eğitim gördü. Eğitim hayatına Kur'an-ı Kerim'i ezberlemekle başlayan Fahreddîn-i Irâkî aynı zamanda iyi bir okuyucu idi. Kur'an-ı Kerim'i okumaktaki ünü bütün Hemedan'a yayılmıştı.¹¹⁸ On yedi yaşında Hemedan'ın Şehrîstan Medresesinde ders vermeye başladı. Bu onun hem ilim çevresinde yetiştiğini gösterir hem de birçok ilim tahsil ettiğine delildir.

Fahreddîn-i Irâkî ilk tahsilini tamamladıktan sonra Hindistan'a gitti. Multan'da Sühreverdî Tarîkatının şeyhi Şehâbeddin Sühreverdî'nin halifesi olan Bahâüddin Zeke-riya'nın sohbetlerine katılarak ona intisab etti. Daha sonra şeyhinin kızıyla evlendi ve yirmi beş yıl şeyhin hizmetinde bulundu. Bahâüddin Zekeriya ölümü yaklaşınca, kendi yerine Fahreddîn-i Irâkî'yi halife kıldı. Onun halife olmasını istemeyen kişiler ona huzursuzluk verdi. Bunun üzerine orayı terk ederek Haremeyn-i Şerif ziyaretine yöneldi. Ziyaret sonrası ise Anadolu'ya gitti. Sadreddîn-i Konevî'nin sohbetlerine katıldı. Konevî'den Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem* ve *Futuhatu'l-Mekkiyye* adlı eserlerinin şerhini dinledi. Tasavvuf tarihinin en önemli eserlerinden olan Lemaât adlı eseri burada kaleme aldı. Anadolu emirlerinden Muinüddin Pervâne, Fahreddîn-i Irâkî'nin müridi ve başlısı idi. Konya'da sohbet meclislerine katıldı. Pervâne Süleyman'ın Tokat'ta onun için yaptırdığı tekkede belirli süre kalmıştır. 1277 yılında Pervâne Süleyman'ın ölmesinin akabinde Anadolu'dan Mısır'a giderek burada Memlük sultanı ile görüştü ve sultanı kendisine mürit yaptı. Ayrıca Memlük sultanı Fahreddîn-i Irâkî'yi şeyhlerin şeyhi (*şeyhu's-şuyûh*) ilan etti. Mısır'da belirli süre kaldıktan sonra Şam'a

¹¹³ Bâyezîd-i Bistâmî ilk dönem mutasavvıflardandır. Tasavvuf tarihinde öne çıkan birkaç mutasavvıftan biridir. 848 yılında vefat etmiştir.

¹¹⁴ İlk dönem süfîlerinin en meşhurlarındandır. 909 yılında vefat etmiştir.

¹¹⁵ Mevlânâ *Mesnevi*, s. 52, 130, 289, 445.

¹¹⁶ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 51.

¹¹⁷ Geniş bilgi için: Eflâkî, s. 553-583; H Ahmet Sevgi, "Hüsâmeddin Çelebi", *DİA*, XVIII, s. 512-13.

¹¹⁸ Câmî, s. 817-820; Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irakî", *DİA*, XII, s. 84-86.

gitti. Burada da başta devlet adamları tarafından olmak üzere büyük ilgi gördü. 23 Kasım 1289'da vefat etti ve Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin türbesinin yanına defnedildi.¹¹⁹ Başta Lemaât¹²⁰ olmak üzere eserler kaleme aldı. Eserlerin içeriği genel itibariyle tasavvufu sık sık kullanılan aşkla ilgili kavramları ihtiva eder.¹²¹

1. 1. 20. Sarı Saltuk

Sarı Saltuk XIII. yüzyılda yaşamış, Anadolu'nun ve Balkanlar'ın İslâmlaşmasında etkili olmuş bir Türkmen dervişidir. Alperen, gazi-derviş, mücahid-gazi gibi sıfatlar ile anılan Sarı Saltuk Sünnî, Alevî ve Bektâşî çevrelerinde farklı yönleriyle benimsenmiş önemli bir şahsiyettir. Velâyetnâmede Hacı Bektâş-ı Velî'nin müridlerinden olduğu ve onun emriyle Balkanlara gönderildiği ifade edilmiştir. Hayatından genelde menâkıbnâme adlı eserler bahsettiği için tarihi şahsiyeti pek bilinmemektedir. 697 yılında (1297-1298) vefat etmiştir.¹²²

1. 1. 21. Kutbüddîn-i Şîrâzî

İslâm dünyasının yetiştirdiği büyük düşünürlerden olan Kutbüddîn-i Şîrâzî 1236 yılında İran'ın Şîraz şehrinde doğdu. Asıl adı Mahmud olup birçok lakaba da sahiptir. Genellikle Kutbüddîn-i Şîrâzî adıyla anılmaktadır. Tıp alanında ön plana çıkmıştır. Ailesinden de önemli tabiplerin yetiştiğini de şöyle kaydeder: *"Ben tabiplik sanatı ile ünlü bir sülaleden idim. Onlar İsa gibi nefesleri ve Musa gibi olan elleriyle halkı tedavi ediyor ve mizaçlarını ıslah ediyorlardı."*¹²³ Bostan ve Gülistan adlı eserlerin meşhur müellifi Sa'dî-i Şîrâzî'nin akrabası olan Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin babası Ziyaüddin Mesud b. Muslih el-Kazerûnî ile amcası Kemalüddin Ebu'l-Hayr b. Muslih el-Kazerûnî dönemin en meşhur tıp âlimleri arasındaydılar. Kutbüddîn-i Şîrâzî ilk eğitimini hekim olan babasından almıştır.¹²⁴

Şîrâzî'nin içinde bulunduğu aile ortamı onun iyi yetişmesini sağlamıştır. Şîrâzî tıp ile ilgili meşhur muhtasar bütün kitapları babasının gözetiminde okumuş ve ezberlemiştir. Ayrıca kendisi bir ilaç laboratuvarının bulunduğu, tedavi usullerin gözlemlendiği ve bunların uygulamalı olarak yapıldığı Bimaristan'da eğitim görmüştür. Şîrâzî sadece tıp alanında eğitim almamıştır. Şehâbeddin Sühreverdî'den hırka giyen babası oğluna tasavvuf eğitimi de vermiştir. On yedi yaşında tasavvuf hırkası giyindi. Daha sonra

¹¹⁹ Câmî, s. 817-820; Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irakî", *DİA*, XII, s. 84-86.

¹²⁰ Fahreddin Irakî, *Parîltılar*, çev. Saffet Yetkin, İstanbul 1948.

¹²¹ Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irakî", *DİA*, s. 85-86.

¹²² Machiel Kiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, XXXVI, s. 147-148.

¹²³ Keleş, s. 12-16.

¹²⁴ Keleş, s. 12-16.

meşhur sûfîlerden ve Şehâbeddin Sühreverdî'nin de talebesi olan Necîbüddin Ali b. Bozkuş eş-Şîrâzî'ye intisab ederek ondan tasavvuf hırkası giyindi.¹²⁵

Babasının vefatıyla (1250) on dört yaşında göreve başladı. O diğer hekimler gibi öğrendikleriyle yetinmek istemiyordu. Bunu ortadan kaldırmak niyeti ile Şîraz'da görevine devam ederken, tıp alanında en üst dereceye ulaşmak için o dönemin otorite kitabı olan İbn Sina'nın *el-Kanun fi't-Tıbb*'ını okumaya karar verdi. Kendisi *el-Kanun*'un bilinmeyen ve anlaşılmayan taraflarını açıklığa kavuşturmak istiyordu. Bu vesile ile zamanın en büyük bilginlerinden olan Nasîrüddin Tûsî ile tanışma fırsatı buldu. İlhanlı başkenti Meraga'da inşa edilen rasathanede çalışma fırsatı buldu.¹²⁶

658 (1259-1260) yılında Meraga'ya gelen Kutbüddîn-i Şîrâzî burada Nasîrüddin Tûsî'den ilk önce İbn Sina'nın *Kitâü'l-İşârât ve't-Tenbîhât* adlı felsefe eserini okudu. Burada kâtiplikte yapan Şîrâzî hocasının hacimce küçük 14 adet eserini de istinsah etti. Astronomi ve Matematik ilmini öğrenen Şîrâzî, hocasının da yardımıyla *el-Kanun*'un anlamadığı kısımlarını çözdü. Meraga Rasathanesi'nde birçok hocadan ders alan Şîrâzî, hocası Tûsî ile bir yıldan fazla süren bir seyahate çıktı. Önce Horasan beldelerini gezen Şîrâzî daha sonra Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Bağdat ve çevresini gezerek Anadolu'ya geçti.¹²⁷

Anadolu'ya gelme nedeni İbn Sina'nın *el-Kanun* adlı eserlerinde karşılaşmış olduğu müşkülleri buradaki düşünür ve tabibler ile tartışıp çözümlemek olduğunu belirten Şîrâzî, Anadolu'da 1272-1290 yılları arasında kaldı. Bu süreçte eser vermekten çok çeşitli bürokratik görevler üstlendi. Mevlânâ ve Sadreddîn-i Konevî gibi bilginlerle tanışarak sohbetlerine iştirak etti ve Sadreddîn-i Konevî'nin kısa süreli de olsa öğrencisi oldu. Hadis ilminin otoritesi olan ve *Şeyhü'l-Muhaddisin* olarak adlandırılan Konevî'den hadis dersleri almıştır. Bununla da yetinmemiş Konevî'den kısa zaman zarfı içinde diğer ilimler ile ilgili dersler de almıştır. Sadreddîn-i Konevî'den icazetnâme almıştır.¹²⁸

Hem Anadolu'daki Selçuklu emirleri hem de Anadolu'ya gelen Moğol yöneticileri tarafından himaye edilen ve görevler tevdi edilen Kutbüddîn-i Şîrâzî bir ara elçilik vazifesi ile Mısır'a gitmiş ve orada kendisine görev verilmesine rağmen geri dönmüştür. 1290 yılında Anadolu'dan ayrılan Şîrâzî Tebriz'e gitti ve orada 1311 yılında vefat etti.

¹²⁵ Keleş, s. 17-18.

¹²⁶ Keleş, s. 18-23.

¹²⁷ Keleş, s. 26-35.

¹²⁸ Keleş, s. 37-44.

Tebriz Cerandab'da Şiraz kadısı ve meşhur müfessir Kadı Beyzavî'nin yanına defnedildi.¹²⁹

1. 1. 22. Sultan Veled

Mevlânâ'nın büyük oğludur. Tarîkatın yayılmasında büyük payı olan Sultan Veled 25 Nisan 1226'da Larende'de doğdu. Babası tarafından kendisine dedesinin adı verildi. Annesi Semerkantlı Lala Şerafeddin'in kızı Gevher Hatun'dur. Küçük yaşlardan itibaren babasının sohbetlerine katıldı. Babasının dizinin dibinde yetişen Sultan Veled eğitimi kardeşi Alâeddin ile birlikte Dımaşk'ta sürdürdü. Sırasıyla dedesine, Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî, ardından Şems-i Tebrizî'ye intisap etti. Daha sonra babasının halifeleri olan Selâhaddîn-i Zerkûb ve Hüsâmeddin Çelebi'ye bağlandı. Mevlânâ vefat edince Hüsâmeddin Çelebi Sultan Veled'den babasının yerine oturmasını istese de o bu teklifi kabul etmedi. Sultan Veled asıl halifenin Hüsâmeddin Çelebi olduğunu vurguladı. Çelebi Hüsâmeddin'in ölümüne kadar (1284) ona tabi olan Sultan Veled, sonra Kerimüddin b. Bektemur'a intisap etti. Onun ölümü ile (1292) babasının makamına geçen Sultan Veled Anadolu'da irşad faaliyetlerinde bulundu. Mevlânâ'nın "Sen yaradılış ve ahlak itibarıyla bana herkesten çok benzersin" dediği Sultan Veled 1312 yılında Konya'da vefat etti. Kabri babasının yanındadır. Ayrıca Divan, Velednâme, Rebabnâme, İntihanâme ve Maarif adlı eserleri bulunmaktadır.¹³⁰

¹²⁹ Keleş, s. 74-5.

¹³⁰ Eflâkî, s. 585-86; Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", *DİA*, XXXVII, s. 521-22.

İKİNCİ BÖLÜM

2. SELÇUKLU TÜRKİYE'SİNDE DEVLET ADAMLARI İLE DİNÎ-İLMÎ ZÜMRELER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Ortaçağ bilgin ve ediplerin eserlerini dönemin önemli devlet adamlarına sunmaları âdettendi. Türkiye Selçuklu Devleti'nde bunun örneklerine sıkça rastlanmaktadır. Devlet adamlarıyla dinî-ilmî zümreler arasındaki ilişkileri göstermesi bakımından da önemli olan bu tür faaliyetlerin özellikle Türkiye Selçukluları dönemine ait olanları bir araya getirmeye çalıştık.

Başta Selçuklu sultanları olmak üzere üst düzey devlet adamları İslam dünyasının dört bir yanındaki âlim ve mütefekkirleri ülkelerine davet ederek Anadolu'nun medenî ve kültürel bakımdan gelişimini birlikte gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Özellikle I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad âlimler ile münasebetlerine önem vermişlerdir. Onların döneminde âlimler bürokraside birçok görev almışlardır. Buna benzer bir durumu yıkılış sürecinde devlet yönetiminde etkili olan Pervâne Süleyman'da da görmekteyiz. Devlet adamları sadece alimler ile münasebet kurmamışlar toplumun büyük kısmını oluşturan Türkmenler üzerinde etkili olan Türkmen dervişleriyle de ilişkide bulunarak onlara hürmet gösterdiler.

2. 1. XIII. YÜZYIL EVVELİNDE ANADOLU'DA DİNÎ-İLMÎ

ZÜMRELER İLE DEVLET ADAMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

XIII. yüzyıl evveline baktığımızda Türklerin genel itibariyle, Anadolu'da fetih ve yerleşme konusunda yoğunlaştıkları görülür. Bu dönem aynı zamanda Türkmenlerin göçebelikten yerleşik hayata geçişini ifade etmektedir. Ayrıca Malazgirt Savaşı'ndan sonra kurulan Saltuklu, Artuklu, Mengüçüklü, Danişmendli ve Türkiye Selçukluları baş-

ta kendi aralarında olmak üzere Bizans, Gürcistan ve Ermeni Prenslığı ile siyasi ilişkileri ve Anadolu'ya gelen Haçlılar da bu dönemde kültür ve medeniyete dair pek çok şeyin görünür olmasını engellemiştir. Bu döneme milli kaynak eksikliğine dayalı bilgi yetersizliği de ilave edilebilir.

Ünlü Selçuklu tarihçisi İbn Bîbî eserine I. Gıyâseddin Keyhüsrev'den başlamanın nedeni olarak Sultan Süleyman b. Kutalmış'ın yönetimi nasıl ele aldığını bilmediğini, onlar hakkında yazılmış eserlerin anlaşılmasının zor olduğunu ve eski dönemden gelen sözlü rivayetlerin tutarsız ve çelişkili olduğunu belirtir.¹³¹ Bununla birlikte Malazgirt'ten itibaren Anadolu'ya çok sayıda âlim ve fâzıl insanın yönelmiş olduğu da bilinen bir gerçektir.

Fethedilen yerleşim merkezlerine vali, imam, kadı, hatip ve müezzin tayinleri bu hususu teyit etmektedir. Gerek Türkistan gerekse Irak'tan gelerek Anadolu'ya yerleşen, irşad faaliyetinde bulunan çok sayıda âlimin varlığı bilinmektedir.

Anadolu Selçuklularında XII. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Hanefî kökenli din adamları mevcuttu. Bunun yanı sıra Anadolu'ya Şii âlimin de geldiği bilinmektedir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah Tarsus'u fethedince yöre halkı için kendisine kadı ve hatip bulması için Trablusşam Şii hâkimi İbn Ammar'a elçi göndermiştir. Anlaşılan o ki Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren var olan siyasi rekabet kendisini dini alanda da göstermiştir.¹³² 1102 yılında Haçlı seferleri sırasında Konya'dan Abdullah el-Konevî adında bir âlimin Şam'a gidip vaazlar verdiği bilinmektedir.¹³³ Yine 1108 yılında Türkiye Selçuklu sultanı Şâhinşah'ın (Melikşah) serbest bırakılmasını müzakere etmek için halifeye elçi olarak gönderilen Heratlı bir fakihti.¹³⁴

Öbür yandan erken dönemden itibaren bilgin ve mutasavvıfların sosyal huzurun sağlanmasının yanında siyasi sorunların çözümünde ve çıkacak muhtemel bazı savaşları engellemede de nüfuz sahibi olmaları da Anadolu'da dinî-ilmî zümrelerin varlığının bir diğer delilidir. Bu halleri ile de özellikle taht kavgaları ve siyasi olayların çözüm yöntemlerinde uzlaştırmacı bir rolleri vardı. Sultan II. Kılıçarslan (1155-1192) 1155 yılında tahta çıkınca kardeşler arası taht kavgası başlamıştı. Danışmendli beyi ve Sultan Mesud'un damadı olan Yağıbasan bu durumdan istifade ederek büyük bir ordu ile Kayseri

¹³¹ İbn Bîbî, I, s. 29.

¹³² Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2010, s. 93; Abdülkerim Özyayın, "Ammaroğulları", *DİA*, III, s. 76.

¹³³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 133.

¹³⁴ Claude Cahen, *Osmanlılar'dan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, s. 207-208.

bölgesine girdi. Bunu haber alan II. Kılıçarslan'da Kayseri'ye hareket etti. İki ordu karşı karşıya geldiği esnada iki taraftan da dinî-ilmî zümreler araya girerek Müslüman kanının dökülmemesi için iki tarafı da ikna ettiler ve savaşın yapılmasını engellediler. Bundan kısa süre sonra bu sefer Yağıbasan Elbistan'a girince Sultan II. Kılıçarslan hiddetli bir şekilde Elbistan'a girdi. İki ordu karşılıklı karargâh kurunca yine din adamları Müslüman kanının dökülmemesi için iki tarafı da ikna etmeye çalıştılar. Bunlar netice veremeyince Sultan Kılıçarslan hücumu başlar. Âlimler II. Kılıçarslan'ın eteklerine yapışarak yalvarmaya başladılar. Bunun üzerine II. Kılıçarslan savaştan vaz geçerek barış teşebbüsüne uydu ve Yağıbasan ile anlaşma yaptı. Böylelikle âlimler sayesinde onlarca Müslümanın birbirinin kanını dökmesi engellenmiş oldu.¹³⁵

Yine II. Kılıçarslan döneminde melik olan Melikşah ve I. Gıyâseddin Keyhüsrev iyi yetişmişler ve Farsça şiir yazacak dereceye ulaşmışlardır. Özellikle I. Gıyâseddin Keyhüsrev üzerinde Şeyh Mecdüddin İshak'ın büyük etkisi vardır. Melikşah ve I. Gıyâseddin Keyhüsrev Mecdüddin İshak'a Farsça şiirler yazmışlardır.¹³⁶

Ortaçağ'da bilginler eserlerini devlet adamlarına sunmaları adettendi. Bu durum Türkiye Selçuklu Devleti'nde de görünmekteydi. Onlardan biri olan Hubeyş b. İbrahim et-Tiflîsî'dir. Bu düşünür II. Kılıçarslan devrinde Azerbaycan'dan getirilmiş, aklî ve naklî ilimlerin çeşitli sahalarında eser vermiştir.¹³⁷ Astronomi alanında yazdığı *Kâmil et-ta'bîr*'i II. Kılıçarslan'a ithaf etmiştir.¹³⁸ Eserin girişinde Farsça yazılmış ve her rüyayı üstadların kavilleriyle şerh ve tevil ederek, alfabe sırasına konulmuş tabir-nâmelere baktım. Kimse bu ilimde kâmil ve her şeyi ihtiva eder bir rehber getirmemiş. Zahmet ve sıkıntı çekerek, Sultan-ı Muazzam Ebu'l-Feth Kılıçarslan b. Mesud için böyle bir kitap yazdığını ifade etmektedir. Ayrıca müellif bu eseri oluştururken rüya tabirleri konusunda o zamana kadar eser vermiş olan meşhur bilginlerin kitaplarından istifade ettiğini belirtmektedir. Ayrıca bu zaman kadar Farsça da daha mükemmeli yazılmamıştır. Müellif sultana sunduğu eserin ilk kısmında kendi eserini övmektedir.¹³⁹ Bunun yanı sıra edebiyat, şiir ve kafiye kurallarına dair yazdığı Farsça *Tercümânü'l-kavâfi* adlı eseri de

¹³⁵ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 224.

¹³⁶ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 243.

¹³⁷ İhsan Fazlıoğlu, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk-Felsefe Bilim Tarihine Önsöz", *Anadolu Selçukluları ve Belikleri Uygurlığı*, ed. A. Yaşar Ocak, C. I, Ankara 2006, s. 423.

¹³⁸ Bu eser kısa süre sonra İbrâhîm b. Muhammed b. Hâcî Hâmid el- Erzincânî tarafından Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un hususi kütüphanesi için 1217 yılında bir nüsha hazırlanmıştır. Osman G. Özgüdenli, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Öyküsü: Bir Giriş", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, S. 43, Ankara 2008, s. 11.

¹³⁹ Ateş, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, (1945), s. 97.

II. Kılıçarslan'a ithafen 1189 yılında kaleme almıştır.¹⁴⁰ Diğer eseri *Kifâyat et-tıbb*'ı şehzâde Kutbüddîn Melikşâh b. Kılıç'a ithaf etmiştir.¹⁴¹ II. Kılıçarslan'ın hizmetine giren ve birçok alanda eser kaleme alan bu âlim, II. Kılıçarslan'ın kızı Gevher Nesibe Hatun'un Kayseri'de inşa ettirdiği tıp merkezinin de ilk müderrisidir.¹⁴²

Âlimler sultanlar için bir nevi ilmî danışma merci olmuşlar. Bundan dolayı yanlarında zaman zaman dinî ve müspet ilimlerle tanınan âlimler bulunduyorlardı. Dinî konularda tartışmalar olmuş ve hatta Hristiyan din adamları ile Müslüman din adamları arasında hükümdarın huzurunda dinî ve felsefî tartışmalar yapılmıştır. II. Kılıçarslan ile dost olan ve Malatya Süryani patriği Mihael, Sultanın Malatya'ya geldiği sırada Müslüman âlim ve filozofların katılımıyla II. Kılıçarslan'ın huzurunda dinî ve felsefî tartışmaların yapıldığını ifade eder. Yine Süryani Mihael'e göre sultan yanında daima Kemaleddin adında bir filozof bulundurmıştır.¹⁴³ Ordusunda dini vazifeleri görmek ve askerlerin motivasyonunu artırmak için dinî-ilmî zümrelere mensup kişiler bulunmaktadır.¹⁴⁴

Anadolu'da etkili bir diğer âlim Şehâbeddin Sühreverdî Maktûl'dur (ö. 1191). Bu büyük mutasavvıf Anadolu'ya gelmiş, burada II. Kılıçarslan'ın büyük iltifat ve himayesini görmüştür. Şehâbeddin Sühreverdî Maktûl II. Kılıçarslan'ın oğlu Niksar ve havalisinin meliki olan Nasirüddîn Berkiyarukşah ile görüştü. Melik şeyhin görüşlerini aklına uygun ve tabiatına yakın buldu, onun fikirlerini yalnızlık arkadaşı ve öğretmeni saydı. Bazı düşüncelerini ona dayandırdı. O konularda araştırma yaptı. Büyük bir ilerleme gösterince ondan haz alıp zevk duymaya başladı. Şehâbeddin Sühreverdî Maktûl *Pertevnâme* adlı eserini onun adına yazdı. Melik onu okuyup inceledi ve bu sayede bilgi ve görgüsünü artırdı.¹⁴⁵ Sühreverdî Maktûl Selçuklu sultan ve devlet adamlarının yardımıyla Anadolu'da kendi felsefesini neşrederek çok sayıda öğrenci ve taraftar kazandı. Kurduğu *İşrakîyyun* felsefesinin yayılmasını sağladı.¹⁴⁶ Diğer taraftan Sühreverdî Maktûl Selçuklu sultan ve devlet adamları tarafından ilgi görürken aynı ilgiyi Halep ve Şam atabeği Nûreddin Mahmud ile Selahaddin Eyyübî tarafından görmedi. Hatta onlara göre

¹⁴⁰ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Hubeyş Bin İbrahim et-Tiflisi ve Tıp Alanındaki Çalışmaları", Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı, ed. Mehmet Ali Hacıgökmen, Konya 2011, s. 245.

¹⁴¹ Ateş, "Anadolu Kütüphanelerinden Mühim Yazma Eserler (Amasya)," *Tarih Vesikaları Dergisi*, C. I, 1 (16). Sayı, 1955, Ayrı Basım, s. 24; Mehmet Ali Hacıgökmen, "Hubeyş Bin İbrahim et-Tiflisi ve Tıp Alanındaki Çalışmaları", s. 244.

¹⁴² Hacıgökmen, "Hubeyş Bin İbrahim et-Tiflisi ve Tıp Alanındaki Çalışmaları", s. 248.

¹⁴³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 255.

¹⁴⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 258.

¹⁴⁵ İbn Bîbî, I, s. 44.

¹⁴⁶ Kara, s. 178-179.

zayıf itikatlı ve anlayışlarına muhalifti. Bu durum Selçuklular ile Eyyubîler arasında düşünce ve kültür hayatı bakımından farklılığının en güzel örneğiydi.¹⁴⁷

Yine bu dönemde Anadolu'ya gelen Karahanlılar döneminin en büyük fakihlerinden olan Ebu Bekir b. Mesud el-Kâsânî el-Hanefî II. Kılıçarslan'ın sarayında ağır-
lanmış ve hatta burada bazı bilimsel münazaralara iştirak etmiştir. Ancak bu münazaralar sırasında Ebu Bekir b. Mesud el-Kâsânî el-Hanefî başka bir din bilgini Şa'rânî üzerinde baskı kurmaya kalkışınca, Halep Hükümdarı Nûreddin Mahmud b. Zengi'ye elçi gönderilmek üzere saraydan uzaklaştırılmıştır. Bu durum II. Kılıçarslan'ın din adamları üzerinde baskı kurmaktan hoşnut olmadığını gösterir. II. Kılıçarslan Aksaray şehrini inşa edip, orayı kendisi için bir üs haline getirdikten sonra buraya Azerbaycan'dan getirttiği alim ve şeyhleri yerleştirerek onlar için zaviye ve medreseler inşa etmiştir.¹⁴⁸

Muhammed b. Gâzî XII. yüzyılın son yılları ile XIII. yüzyılın başlarında etkili olan bir âlimdir. *Ravzatü'l-ukûl* adlı eserinde hayatı hakkında kısa da olsa bilgi vermektedir. Eserinde münşî olarak devlet vazifesine başladığını ve başarısı sayesinde kısa sürede vezirlik makamına ulaştığını belirtir. Eserde ismini vermese de büyük ihtimalle maiyetinde çalıştığı hükümdar II. Kılıçarslan'ın oğlu Muizüddin Kayser Şah'tır. Çünkü II. Kılıçarslan ülkeyi oğulları arasında taksim ederken Malatya'yı Muizüddin Kayser Şah'a vermiştir.¹⁴⁹ Müellif bürokraside görev almakla büyük hata yaptığını, bunun tecrübesizlikten ve gençliğin getirdiği hevesten geldiğini ifade etmiştir. Hükümdarlara hizmet etme görevini kabul etmekle ihtirasın ve şeytanın esiri olduğunu, akılsızlığı sebebiyle hürriyetini kaybedip kul olduğunu belirtmektedir. Devletin çeşitli kademelerinde görev alan Muhammed b. Gâzî'yi bu düşünceye sürükleyen sebep bazı yöneticilerin iftiralara maruz kalmasıdır.¹⁵⁰

Devletin yönetiminde tecrübe elde eden Muhammed b. Gâzî siyâsetnâme türünde olan *Ravzatü'l-ukûl* adlı eserini başta oğlu Hüsâmeddin Hamid'in terbiyesi için yazmaya başlasa da Malatya'da karşılaştığı Sultan Rükneddin Süleyman Şah (1196-1204) ona eseri kendisi için ikmal etmesini istedi. Müellif eseri tamamlayınca sultana

¹⁴⁷ Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'da Fikir Hareketleri ile İctimaî Müesseselere Bir Bakış", *III. Türk Tarih Kongresi (Ankara 15-20 Kasım 1943)*, Ankara 1948, s. 289-290.

¹⁴⁸ Kara, s. 500-501.

¹⁴⁹ Tahsin Yazıcı, "Muhammed b. Gâzî", *DİA*, XXX, S. 531.

¹⁵⁰ İbrahim Düzen, *Muhammed b. Gâzî al-Malatıyavî ve Eseri Ravzat al-ukûl*, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Doçentlik Tezi, Erzurum 1978, s. 7.

sundu. Sultan Rükneddin Süleyman Şah ona çok iltifatta bulundu ve birçok hediye verdi.¹⁵¹

Muhammed b. Gazi Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a da eser sunmuştur. Sultan I. Keykâvus onun için "Sen bizim için *elfâz-ı arabî te'lif* etmeyi mühim gördün, nahv ilminde bizi irşad ettin. Biz nüktelerin gariplerini ve lügatin güzelliğini gönül sahifesine nakşettin ve onları ezberledik. Şimdi bizim için peygamberin hadislerinde, sahabenin sözlerinden, hükemanın müfid kelimelerinden, bunlar her ne kadar çoksa da, kısa bir mecmua yapmalısın. Her birinin şerhinde yed-i beyza göstererek, tatlı ibareler ve yüksek lafızlarla süslemelisin. Her birini ayrı ayrı bize göstermelisin, tâ ki âlem süsleyen fikrimize onları nasıl istimâl edeceğimiz malum olsun ve onları ezberleyelim." Muhammed b. Gazi bunun üzerine kırk hadis seçmiş. Hülefa-i Râşidîn sözlerinden kırk söz, bilginlerin sözlerinden yirmi söz, arap darb-ı mesellerinden yirmi mesel seçerek, eserini meydana getirmiştir. Yazdığı esere *Berîdü's-sa'âde* adını veren müellif, sultanın eser hakkında iltifat buyurmasını istemektedir. Ve eserinde "Ve ümit ederim ki, kullarını perverde eden şah'ın measirinin zikri ve mafahirinin şöhreti Irak ülkesine ve bütün dünyaya yayılınca, bu hulûs sahibi duacıya inam buyurur... Nasıl ki, Sultan Rükneddin, kendi ismi ile süslediğim *Ravzatü'l-ukûl* için in'am buyurmuştu."¹⁵² Bu düşünür her iki sultanın da takdirini toplamıştır. Ayrıca kendi eserinde geçen Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un onun için söylediği sözler, onun büyük bir edebî yönünün olduğunun delilidir.

Başta sultanlar olmak üzere devlet adamlarının huzurlarında ilmî tartışmalar meydana gelmektedir. Bunlardan bir tanesi Rükneddin Süleyman Şah'ın huzurunda olmuştur. Sultan bir gün bir filozof ile görüşürken din âlimlerinden biri yanlarına gelmiştir. Sultanın huzurunda münakaşaya başlamışlardır. Cevapta aciz kalan âlim, hiddetlenerek Rükneddin Süleyman Şah'ın huzurunda filozofu tokatlamış ve ağır laflar söyleyerek çıkıp gitmiştir. Sultan ses çıkarmayınca müteessir olan filozof:

"*Senin huzurunda bana böyle muamele oluyor da onu menetmiyorsun*" deyince Sultan: "*Ben bir şey söylesem ikimizi de tepirdi, senin fikrinin intişarı da mümkün olmazdı*" sözleriyle mukabele etmiştir.¹⁵³

¹⁵¹ Ateş, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", s. 104-5.

¹⁵² Ateş, "Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler", s. 104-6; Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'da Fikir Hareketleri ile İctimaî Müesseselere Bir Bakış", s. 296.

¹⁵³ Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'da Fikir Hareketleri ile İctimaî Müesseselere Bir Bakış", s. 292.

Bu münazara Sultanın fikir hürriyetine hürmetini, serbest münakaşaya verdiği ehemmiyeti, soğukkanlılığıyla ihtiyat ve itidalini gösterir. Bu sultan bilginlere yardımda da bulunur. Kendisine kaside takdim eden şair ve edip Zahîr-i Feryâbî'ye iki bin altın ile on cins at ve beş katır, beş köle ve beş cariye ve her çeşidinden elli kat elbise ihsan etmiştir.¹⁵⁴

Rahatu's-Sudur ve Ayetu's-Surûr adlı eseri ile meşhur bir tarihçi olan Râvendî, bu eseri Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyâseddin Keyhüsrev'e sunmuştur. Eser Selçukluların ortaya çıkışından son Irak Selçuklu sultanı II. Tuğrul'un ölümüne kadar yaşanan siyasi olayları anlatmaktadır. Eserde Türkiye Selçuklu Devleti hakkında bilgi vermese de onun hükümdarı I. Keyhüsrev'in devleti hangi temeller üzerine oturttuğunu ve onun âlimlere verdiği değeri şu ifade ile anlatır: *"Keyhüsrev devletin esasını, memleketin kaidesini tanrı tarafını gözetmek, din bayraklarını yüceltmek, şeriat merasimlerini canlandırmak, din bilgilerinin hazinedarı ve şeriat esaslarının muhafızları olan İslâm imamlarının i'zazı üzerine kurmuştur... Onun mübarek zamanının her tarafında görülen fazl-ı ilahi emmâreleri, evliyayı yüceltip düşmanları alçaltmak için arka arkaya gelen iyilik ve servetler, her zaman adı yüce olan Tanrı rızası elde etmek için çalışması, dururken ve hareket ederken, her istek ve merakı ararken, her şeyi bilen Hükümdar'ın kuvvet ve kudretine sığınmasındandır... Devletinin bayrağı dikili, memleketinin sofrası süslü kalsın.*¹⁵⁵ Eserinin başka bir yerinde I. Keyhüsrev için: *"Devletinin duacısı, âlemin efendisi, en büyük hükümdar, dizginleri elinde tutan, Arap ve Acem meliklerin sultanı, Allah'ın dünyasını sultanı, Tanrı ülkelerinin muhafızı, Allah'ın kullarına yardım eden, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi ve ona itaat eden, zamanın İskenderi, Allah işini yükseltsin, saltanatının temellerini sağlamlaştırsın..."* gibi ifadeler kullanmaktadır. Râvendî I. Gıyâseddin Keyhüsrev için bununla yetinmeyip peygamber, evliya ve hükümdarların siretlerini anlatan bir eser yazmak istediğini kaydeder.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Uzunçarşılı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'da Fikir Hareketleri ile İctimaî Müesseselere Bir Bakış", s. 292-293.

¹⁵⁵ Râvendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman (1207), *Rahatu's-Sudur ve Ayetu's-Surûr*, çev: Ahmet Ateş, TTK, Ankara 1957, C. I. s. 121, Kara, s. 449-450.

¹⁵⁶ Râvendî, II, s. 425.

2. 2. DEVLET ADAMLARIYLA DİNÎ-İLMÎ ZÜMRELERİN İLİŞKİLERİ

2. 2. 1. Kadı Burhâneddîn-i Anevî

Türk bir kumandanın çocuğu olarak 1143 yılında Ani’de doğdu. Çocukluğunu ve gençliğini burada geçiren Kadı Burhâneddîn-i Anevî çevresinin etkisi ile Farsça öğrendi. Ayrıca Hristiyanlık ve Yahudilik hakkında bilgi sahibi oldu. Dinî ilimlerin yanı sıra tıp ve astronomi ile de uğraşan Anevî memleketinden ayrılarak Tebriz’e gitti ve orada bir süre kadılık vazifesini icra etti. Daha sonra Anadolu’daki bazı şehirlerde de kadılık yapan Anevî 1210 yılında Konya’ya geldi. 1212 yılında tamamladığı *Enîsü’l-Kulûb* adlı eseri Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykâvus’a sundu. Vefat tarihi bilinmemektedir.¹⁵⁷

Eseri Sultan I. İzzeddin Keykâvus’a takdim eden Kadı Burhâneddîn-i Anevî sultan hakkında bilgi vermektedir. Sultan I. Keykâvus’un Abbasi halifesi Nâsır Lidînillâh’a çok hürmet gösterdiğini ifade eder. Halifenin gönderdiği fütüvvet libasını göndermek suretiyle teveccühünün en yüksek derecesini gösterdiğini, başka bir hükümdarın böyle bir iltifat nişanesini rüyasında bile görmediğini kaydetmektedir. Yirmi sekiz bin beyitten oluşan bu eserin en büyük özelliği başta peygamberler tarihi olmak üzere Gazneliler, Büyük Selçuklular ve Anadolu Selçuklular’a dair malumat içermesidir. Kendisinin Selçuklu Anadolu’sundaki faaliyeti hakkında pek malumatımız olmadığı Kadı Burhâneddîn-i Anevî *Enîsü’l-Kulûb* adlı eseri Anadolu’nun kültür ve ilmî tarihi için önemli bir kazançtır.¹⁵⁸

2. 2. 2. Mecdüddin İshak

XIII. yüzyılda Anadolu’da bir düşünce ikliminin yaşanmasında ve büyük düşünürlerin Selçuklu ülkesine gelmesinde en etkili kişilerin başında Mecdüddin İshak gelir. Mecdüddin İshak’ın Anadolu’daki fonksiyonuna baktığımızda sultanları yetiştiren bir âlim, ülkelerarası siyasetin belirlenmesinde bir elçi ve devlet teşkilatının çeşitli kademelerinde rol almış bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹⁵⁷ Dâvud İbrâhimî, “Enîsü’l-Kulûb”, *DİA*, XI, s. 242-243; Osman G. Özgüdenli, “XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu’da Tarih Yazıcılığı”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, ed. Emine Uyumaz ve diğerleri, İstanbul 2013, s. 259-260.

¹⁵⁸ M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları I*, Ankara 1943, s. 483-485.

Mecdüddin İshak devlet adamlarının hocası (Atabek) olarak hizmette bulunmuştur. Mezdüddin İshak büyük ihtimal I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in şehzadelik döneminde hocalığını yaptı. Muhtemelen II. Kılıçarslan'ın oğlunun eğitimi için onu görevlendirdi. Bunu I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in hocasına yazdığı şiirlerden ve İbn Bîbî'nin ifadelerinden öğrenmekteyiz. Mezdüddin İshak sultana şehzadeligi sırasında Arapça, Farsça ve devrin diğer ilimlerini öğretmiştir. Bu süreç içerisinde şeyh ile şehzade arasında öyle bir etkileşim olmuş ki sultanın kardeşi Rükneddin Süleyman Şah Konya'yı muhasara edip tahta oturduktan sonra I. Gıyâseddin Keyhüsrev Bizans diyarına gittiğinde Mezdüddin İshak'ta Şam diyarına gitti. İkisi de ileriki süreçte beraber oldular. I. Keyhüsrev iki saltanat yıllarında da Mezdüddin İshak'ı yanında bulundurdu.¹⁵⁹

Mecdüddin İshak'ın devlet adamları ile sıkı münasebeti arkadaşı ve dostu İbnü'l-Arabî'nin mektubuna da yansımıştır. İbnü'l-Arabî ona devlet adamları ile münasebetinde nasihatte bulunmuştur. İbnü'l-Arabî *Muhadaratü'l-Ebrâr* adlı eserinde; "Anadolu'dan (Bilâdu'r-Rûm) adı İshak b. Muhammed olan arkadaşım bana mektup yazdı." diyerek onun mektubuna "*Ey İshak, kardeşinden sağlam bir nasihat işit, sultanlık sana gurur vermesin*" diye başlayan bir manzume ile cevap vermiştir. Ayrıca İbnü'l-Arabî arkadaşı Mezdüddin İshak'ın devlet hizmetlerinde Sultan'ın yakın arkadaşı olduğunu da belirtmiştir.¹⁶⁰

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev Bizans ülkesinden dönüp tekrar tahta oturduğunda Şam diyarına gitmiş olan ülkenin ileri gelenlerinden ve hocası Şeyh Mezdüddin İshak'ı Konya'ya davet etmek için bir elçi gönderdi. Mezdüddin İshak Anadolu'ya gelince I. Keyhüsrev gurbette çektiği zorlukları ve başına gelenleri ona anlattı.¹⁶¹

Mecdüddin İshak ile I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yazıştıklarına dair bazı kayıtlar günümüze ulaşmıştır. Mektupta sultanın Mezdüddin İshak'a duyduğu derin muhabbeti belirttikten sonra ikinci defa tahta çıktığını haber vermekte ve devleti yönetiminde ihtiyacı olduğunu bildirmektedir. Mektup şöyle başlamaktadır:

Allah kapıları açan ve gerçek yardım edendir.

Keyhüsrev bin Kılıçarslan

¹⁵⁹ Haşim Şahin, "Şeyh Mezdüddin İshak'ın Selçuklu Ümerası ile ilişkileri", *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya 2008, s. 204; Hacıgökmen, "Mezdüddin İshak", s. 421.

¹⁶⁰ Mikail Bayram, "Selçuklular Zamanında Malatya'da İlmî ve Fikrî Faaliyetler", *I-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993, s. 122.

¹⁶¹ İbn Bîbî, I, s. 45.

“ Asi ve pak kişiliğin sahibi, kardeşlik meclisinin üyelerinin tacı. Yakınlarının şerefi, dünyanın bir tanesi, İslâm dayanağı, dinin büyüğü İshak.

Aziz ve uygun bir dost, meleklerin canı gibi herkese gerekli olan, mahşer gününe kadar yaşa, makamın ve mevkiin giderek artsın, afetin eli sana dokunmaktan sakınsın. Fitne- nin gözü senin zatından uzak kalsın.

Ey veli, huylu ey sünneti Peygamberinkinden olan. Eğer bir süre içinde, zalim feleğin elinde neler çektiğimi söylersem, kalemimin ucundaki mürekkep kan olur. O baştaki insanlar topluluğunun bize nasıl hayatı haram ettiğini gördün. Padişahlığı zulümle elimizden aldı. Merhametsiz birinin eline verdi. Ben Cem gibi kalbim üzüntüyle dolu olarak dünyada oraya buraya savruldu. Bazen Şam’da, bazen Ermen’de bazen dağlarda bazen ovalarda yer tuttum. Bazen timsah gibi denize bazen kaplan gibi sahraya girdim. Bazen İstanbul’da bazen Leşker’de, bazen Mağrib’de bazen Berber’de kaldım. Bir süre, iki renkli dünya yüzünden benim işim, at üzerinde elimde kılıç Frenkler’le savaşmak oldu. Savaşlar görüp harpler ettim. Darbeler indirip yaralar aldım. Bazen de kötü tabiatlı dostlarımın peşinden gam ve pişmanlık yemeğini tattım. Dostların kanadı kırık bir şahin gibi dünyanın her yerine dağıldılar. Hakkın lütfu tekrar bana cemalini gösterip, dönen felek de vefada bulununca, iyi rüyalar görmeye başladım. Onun etkisini rüyada görüyorum. Alaman tarafına yönelince orada bir müjdeci imdada yetişti. Hasmımın öldüğünü ve ülkenin karıştığını haber vererek, ‘ülke sana yüzünü gösterdi, neşelen’ dedi. Ülkenin büyüklerinin mektuplarını ve eşrafın seçkinlerinin haberini getirerek, Dedi ki: biz hepimiz senin destekçileriniz. Ey kurtarıcı! Bil ki biz senin adamlarınız. Hepimiz kurtuluş ayetini okuyoruz. Gözlerimiz yolda seni bekliyoruz. Her an ilham yolundan bir haberci beklerken o, ‘Acele et, ayaklarını hareket ettir’ dedi. Deniz sahiline geri döndüm. Orda denizden ve yüzmekten nasıl korktum. Deniz hikâyesini kısa kesiyorum. Benim gördüğümü sen bari görme. Kendi isteğimle Borgulu (Uluborlu) tarafına geldim. Orada kanadı rüzgârda olan bir ülke buldum. Orda birkaç fesad kin peşinde koşmuş, zulüm atına cefa eyerini atmış. Halk onların eziyetinin üzüntüsünde, kimse gülen yüz görmemiş. Allah, koruyucum, destekçim ve yardımcım olunca onlar saldırılarım karşısında dağıldılar. Sonunda bahtımız açıldı. Ülke baştan başa kurtuluşa erdi. Ülke bizim ve sizin emriniz altındadır. Dünyada bizim adımız ve sizin arzunuz hâkimdir. Bizim davamızın üstünlüğünden dostlarımız, düşmanlarımız hepsi etrafımıza toplandı. Haberin olsun senin yerin artık burası. Başında çamur da olsa onu burada yıka”

“Allah’ın izni ile bu yazı bana aittir. Allah bize yeter. O, en iyi vekildir.”¹⁶²

İbn Bîbî, I. Gıyaseddin Keyhüsrev’in mektubu Mecdüddin İshak’a ulaşınca hissettiği duyguları şöyle ifade eder: “Bu güzel sözleri duyan insanların seçkini, dindarların önde geleni ve şerefli kimselerin örnek aldığı kimse olan Mecededdîn’in mutluluk ve sevinç sabahı, emniyet ve huzur ışığı ile aydınlandı. Sultanın mübarek yüzünü görmek için acele olarak yola çıktı. Onun yüzünü görünce aziz ve şerefli hatırını huzur ve güven kapladı. Sultan da o şeyhi görünce sevinci ve mutluluğu arttı. Ona izzet ve ikramda aşırılığa kaçtı.”¹⁶³

Mektupta da görüldüğü gibi sultan her türlü sıkıntısını rahatlıkla hocasıyla paylaşmaktadır. Ülke bizim ve sizin emriniz altındadır derken de hocasını tekrar yönetimde söz sahibi olmasını istemektedir. Onun yerinin Anadolu olduğunu vurgulamaktadır. I. Gıyâseddin Keyhüsrev mektubun yanı sıra hocasına şiirler de yazmıştır.¹⁶⁴

Yaşanılan siyasi olaylar sultanlar ile devlet adamlarının ilişkilerinde belirleyici olabiliyordu. I. Gıyaseddin tahta tekrar çıkınca hocasını Konya’ya övgü dolu söyler ile davet ederken, diğer yandan ise Konya’yı muhasarası esnasında, Kadı Tirmizî I. Gıyâseddin Keyhüsrev’e muhalif olanların isteği üzerine I. Keyhüsrev’in İstanbul’da bulunduğu sırada kâfirlere uyararak dinin yasakladığı fenalıkları yaptığından dolayı tekrar sultanlığa uygun olmadığı hakkında fetva verdi.¹⁶⁵ I. Gıyâseddin Keyhüsrev ikinci defa sultan olunca ilk iş olarak Kadı Tirmizî’yi cezalandırarak idam ettirmiştir. Önemli bir din âlimi olan ve Konya halkı tarafından çok sevilen Kadı Tirmizî’nin katledilmesi Selçuklu başkentinde büyük üzüntü ile karşılanmış, başta kıtlık olmak üzere yaşanılan her türlü olumsuzluk Kadı Tirmizî’nin ölümü ile ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Halkın yaşadığı bu üzüntü I. Keyhüsrev’i de etkilemiş, Kadı Tirmizî’nin çocuklarına yardım ederek gönüllerini almaya çalışmıştır.¹⁶⁶

Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev’in buradaki davranışı tamamen siyasiydi. İkinci defa tahta çıkışını meşruiyetini tanımayan birisini cezalandırmaya otoritesinin sarsılacağını düşünüyordu. I. Keyhüsrev’in yeniden tahta çıkışı Mecdüddin İshak’ın yetkinliğinin artmasını beraberinde getirmişti. Burada şu konunun da altı çizilmelidir. I. Keyhüsrev’in sadece rakibinin devlet bürokrasisinde yanında kalan Kadı Tirmizî idi. Bunu ya-

¹⁶² İbn Bîbî, I, s. 110-113. Bu mektup Yazıcızâde Ali’nin Tevârih-i Âl-i Selçuk adlı eserinde de mevcuttur. Bkz. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009, s. 228-231.

¹⁶³ İbn Bîbî, I, s. 113.

¹⁶⁴ İbn Bîbî, I, s. 45; Hacıgökmen, “Mecdüddin İshak”, s. 421.

¹⁶⁵ İbn Bîbî, I, s. 110-113.

¹⁶⁶ İbn Bîbî, I, s. 115.

parken Kadı Tirmizî'nin çocuklarına yardım ederek, gönüllerini almaya çalışmış olması da olayın doğrudan Kadı Tirmizî ile ilgili olduğunu gösterir.

İki sultan arasında yaşanan siyasî olay tarafları da etkilemektedir. Rükneddin Süleyman Şah'ın kardeşi I. Gıyâseddin'i mağlup edince Mecdüddin İshak'ın da kendisini güvende hissetmeyerek Konya'dan ayrılması açıklayıcı örnektir.¹⁶⁷ Ayrıca hükümdarlar da halkın desteğini almak için kadı, âlim gibi dini önderleri yanlarına çekmek istemişlerdir. Kadı Tirmizî'nin öldürülmesini bu yönde değerlendirmek gerekmektedir.

I. Keyhüsrev Mecdüddin İshak'ın Malatya üzerindeki etkisi başta olmak üzere siyasî ve idarî deneyim ve tecrübelerinden yararlanmak istiyordu. Ayrıca oğlunun yetiştirilmesine katkı sağlayacağına inanıyordu. Bundan dolayı onu oğlunun eğitimi için görevlendirdi. Şehzade ile de yakından ilgilendi ve onun döneminde bazı önemli vazifeleri ifa etti. I. Gıyâseddin Keyhüsrev vefat edince I. İzzeddin Keykâvus'un tahta çıkmasında etkili oldu. İzzeddin Keykâvus sultan olunca babası gibi Mecdüddin İshak'a hürmet etti ve onu yanından ayırmadı. 1211 yılında tahta çıkan I. İzzeddin Keykâvus kardeşi I. Alâeddin Keykubad ile taht mücadelesi yapıp onu Ankara'da bir hapis haneye atınca onu öldürmek istemiştir. Burada Mecdüddin İshak nüfuzunu kullanarak araya girmiş, onun öldürülmesini engellemiş ve Malatya yakınlarındaki Minşar kalesinde hapsedilmesini sağlamıştır.¹⁶⁸ Mecdüddin İshak bu davranışı ile Türkiye Selçukluların ileride en parlak sultanı olacak I. Alâeddin Keykubad'ın da siyasî bakımdan önünü açmıştır.

Mecdüddin İshak'ın Anadolu'daki ikinci önemli faaliyeti bazı önemli âlim ve mutasavvıfların yanında fütüvvet teşkilatının ve temsilcilerinin Anadolu'ya gelmesindeki üstlenmiş olduğu rolüdür. Muhyiddîn İbnü'l-Arabî, Ebu'l-Hasan el-İskenderânî, Cemalüddin el-Vasitî, Ebu Ca'fer Muhammed el-Berzaî, Nasıreddin Mahmud el-Hoyî, Evhadüddîn-i Kirmânî gibi âlimler ya onunla birlikte ya da onun vasıtasıyla gelmişlerdir. Fütüvvet teşkilatı bu vesile ile Anadolu'ya taşınacaktır. Teşkilatın Anadolu'ya gelmesini ve yaygınlaşmasını sağlayan kişiler olan ve aynı zamanda Ahîlik teşkilatının da kuruluşuna vesile olmuşlardır. Fütüvvet teşkilatına mensup şeyhlerin şeyhi (Şeyhu's-Şuyuhu's-Rûm) unvanı ile anılan Evhadüddîn-i Kirmani'nin bizzat halife tarafından Anadolu'ya görevlendirilmesi bilinen bir husustur.¹⁶⁹ Mecdüddin İshak'ın birçok âlimi Anadolu'ya getirmesi ve onların Selçuklu Devleti'nde içtimaî, dinî olarak yaptıkları faaliyetlerine bakarsak büyük bir vazifeyi üstlendiğini görebiliriz.

¹⁶⁷ Haşim Şahin, "Mecdüddin İshak", s. 205.

¹⁶⁸ Kara, s. 503; Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", s. 425-426.

¹⁶⁹ Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", s. 423-24; Bayram, *Konya'da Dini ve Fikri Hareketler*, s. 49.

Türkiye Selçuklu sultanları elçilik görevlerini kendilerinin yakından tanıdıkları, bilgisine ve idarî tecrübelerine güvendikleri kişileri görevlendiriyorlardı. Mecdüddin İshak Selçuklu Devleti'nde elçilik vazifesini üstlenen bilgin ve devlet adamlarından biriydi. Sultan I. İzzeddin Keykâvus 1214 yılında Sinop'u fethedince Mecdüddin İshak'ı birçok hediye ile birlikte Bağdat'a (Daru's-Selam) gönderdi. Hem Sinop'un fethini bildirecek hem de halife Nâsır-Lidînillâh'tan "Fütüvvet Şalvarı" ricasında bulunacaktı.¹⁷⁰ Selçuklu sultan I. İzzeddin Keykâvus elçisiyle birlikte hilafet merkezine çok sayıda mücevher, altın sırmalı Rûmî kumaşlar, medenî atlaslar, Rus ketenleri, Kıbrıs malı kadın giysileri ve örtüleri, çok sayıda erkek ve kadın köleleri, iğdişler, Arap atları, rahvan merkepler ve Bohtî develeri, altın haçlar, günlerin raflarının ve zamanın sandıklarının taşımaktan aciz ve kusurlu kaldıkları gümüş tabaklardan meydana gelen sınırsız hediye ve armağanları Bağdat'a göndermiştir.¹⁷¹ Mecdüddin İshak Bağdat'ta büyük bir hürmet ile karşılanıp izzet ve ikram gördü. İbn Bîbî şöyle tasvir eder: "*Elçi hoş geldi safalar getirdi. Göndereni sevdiğim için gönderilenin yüzü bana çok güzel göründü.*" Halife Mecdüddin İshak'a bağışlarda bulundu. Halife Nâsır-Lidînillâh I. Keykâvus'u fütüvvet teşkilatına kabul eden fütüvvetnameyi yazdırdı. Mecdüddin İshak Konya'ya dönüşünde halife onunla birlikte şu hediyeleri gönderdi; Sevgili gibi kıymetli bir imame, özenle dikilmiş bir derviş cübbesi, Rûm ülkelerine şariat hükümlerini yaymayı tavsiye eden bir saltanat menşuru, beş rahvan katır, rüzgâr gibi hızlı giden, şimşek gibi gürleyen, yıldız gibi parlama, beş Arap atı, on Hicazî yolcu devesi, ipekli ve pamuklu kumaşlar, Hint mamulü mallar, billur ve akik taşlar, davul çomağı, altın yaldızlı gerdanlık, at başlığı, süslü eğer takımı gibi hükümdarlık sembolü ve başka hediyeler ile Anadolu'ya uğurlandı.¹⁷² Böylece Mecdüddin İshak'ın vasıtasıyla fütüvvet teşkilatının Anadolu'ya gelmesinin ilk adımı atıldı. Ayrıca fütüvvet teşkilatıyla birlikte iktidar ile sufi çevreler arasındaki ilişkiler hem gelişti hem de etkinleşti.¹⁷³

Halife Nâsır-Lidînillâh tarafından gönderilen fütüvvetnâmede şunlar yer almaktadır:

Bismillahirrahmanirrahim

Azameti ve şanı sınırsız, nimetleri ve lütuflarını saymanın mümkün olmadığı, sevenlerine destek, taraflarına güç ve kuvvet veren, Hazreti Muham-

¹⁷⁰ İbn Bîbî, I, s. 176.

¹⁷¹ İbn Bîbî, I, s. 176.

¹⁷² İbn Bîbî, I, s. 175-180. Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, s. 283-285.

¹⁷³ M Sabri Küçükbaşçı, "Konevî'nin Yaşadığı Çağda İktidar-Sufi ilişkisi", *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya 2008, s. 192.

med'i (sav) sonsuz hidayet ışıklarıyla, mucizeli delillerle şereflendiren, Hazreti Peygamberi (sav) diğer insanlardan üstün kılan ve onu her türlü sapık yoldan uzak tutan ve cehalet hastalığından kurtaran Allah'a hamdolsun. Onun elçisi Hazreti Muhammed (sav) kuraklık ve susuzluk alanında yemyeşil din bahçesi ortaya çıkardı. Cahiliyenin izlerini silerek onların görüşlerini çürüttü. Allah'ın kelamını yüceltmek için can-u gönülden çalıştı. Sapıklığı ve asilliği yok etti. Onun karşısında yanlış yolda olanlar seslerini kestiler. Büyük gayretleriyle iman direğini ayağa kaldırdı. Allah, ondan ve pak ailesinden razı olsun.

Onun babasının yerini tutan Abdülmuttalib ve oğlu Abbas'ın iyi özellikleri yıldızlardan daha üstün; cömertlikleri bereketli yağmur bulutlarından daha fazladır.

Onlardan başka amcasının oğlu ve manevî kardeşi, bütün hareketlerinin ve şeriatının destekçisi, ilmin kapısı, zaferin kılıcı, adaletin dili, övülmek isteyenlerin övdüğü, Allah'a ortak koşanlara cihat açan, Allah'ın dininin en büyük destekçisi, Allah'a ilk inananlardan, dinin sünnetlerini ayakta tutan, sünnetlerin, farzların ve ilimlerin sırlarını ayrıntılarına kadar bilen Mü'minlerin emiri ve dinدارların imamı Hazreti Ali'ye selam olsun.

Hazreti Ali, Hazreti Peygamber tarafından kardeş edilmiş bir kişidir. bütün insanlardan ayrı olarak kendisine fütüvvet verilmiştir. Onun için hazreti Cebrael, Allah'ın Hazreti Ali'yi överken şöyle dediği naklediyor: "Ali'den başka yiğit, zülfikârdan başka kılıç yoktur." Ayrıca peygamberlik soyunu o devam ettirmiştir.

Hilafetin kendisiyle övünüp yüceldiği, kutsal topraklardaki Allah'ın halifesi, Allah'ın farzını ve sünnetini ayakta tutan, bütün insanlara itaati farz kılınmış Mü'minlerin emiri En-Nâsır Lidînillâh-Allah ondan, temiz ve asil ailesinden razı olsun-Hülefâ-yi Râşidîn'in izinden giderek cömertlik ışıklarıyla karanlıkları aydınlatmıştır. Yıkılmış olan yiğitlik (fütüvvet) binalarını, kendisine verilmiş ilahî güçle imar etmiş, sütunları ve dayanakları yok olmaya yüz tutmuş olan devleti yeniden kurmuştur. Körelmiş kılıçları yeniden bilemiş, kaynaklardan ve çeşmelerden bulanmış olan suyu yeniden durultmuştur. Doğruluğu ortaya çıkaran kadar çalışmış, İslâmın güçlü bağlarını daha da güçlendirmiştir. Allah'ın kendisine ibadet etmeleri için yarattığı bütün insanlar adına Allah ondan razı ol-

sun. Allah, insanları korumak için onu seçmiş, onu onlar için imam tayin etmiş, onlara halife yaparak onlara huzur ve güven sağlamıştır. Onunla bir milleti en iyi şekilde ödüllendirmiştir.

İnsanların seçkini, İslâmın büyüğü, dine güç veren, bilgili ve adil sultan, devletin önderi, milletin tacı, kafirler ve müşriklerin düşmanı, mücahitlerin önde geleni, Rum ülkesinin meliki Ebu'l-Muzaffer Keykâvus b. Keyhüsrev b. Kılıçarslan'a-*Allah ona uzun ömür versin, yükselip yücelmesine devam ettirsin*- ibadet ve itaat şartlarını yerine getirmek, imamlık görevini yapmakta önemli bir araç olan kutlu ve uğurlu şalvar layık görülmüştür. sonsuz iyiliklerini ve engin cesaretini takdir etmek için ona hil'at ve kaftan yollanmıştır. Bunların ona hayır ve uğur getirmesi dilenmektedir. İnşallah iyi hareketleri, yüce makamların istediği doğrultuda gider ve ileri gelenlerin sahip olduğu şeyleri sıradan kişileri de yararlandırır. Onun iyilik gölgesi herkesin üzerine düşer.

O sultanın elçisi Allah'tan korkan, ibadetlerini yerine getiren, dininin büyüğü, İslamın yıldızı ve Müslümanların övünç kaynağı, doğruluğun örneği, alile-rin seçkini büyük şeyh İshak b. Yusuf b. Ali'yi-*Allah onu yüceltsin*-vekil kıldık. Şerefli bir kişiliğe, kutsal bir yaratılışa, övünülecek bir ahlaka sahip olan En-Nâsır-Lidînillâh'ı-Allah ondan razı olsun-destekleyen Ebu'l-Yumn? Necah-Allah ona uzun ömür versin, yükselip yücelmesine yardımcı olsun-şerefli hizmet-i ve kutsal çabasıyla bu vekâletnâme kaleme alındı. Halife'nin emriyle Sultan'a insanı yücelten elbise giydirildi. O (fütüvvet elbisesi) giyenlere şeref ve şan verir. O elbise insanları cehennem azabından korur. O elbise, onun büyüklüğüne büyüklük katsın. Onun etekleri yerlerde sürünsün. Onun başarılarında katkıda bulunsun. Yüce Allah, onun imanını ve inancını artırsın. Çünkü bu elbise, iman-ın bir simgesi, inancın bir aracıdır. Gaybın sırlarından haber verir.

O sultan, Allah'ın farz kıldığı namaz, oruç gibi farzları titizlikle yerine getirmektedir. Fütüvvet şartlarına uyarak içini temiz, yolunu doğru tutmaktadır. Bütün davranışları şeriat ölçüsü içindedir. Yüce Allah'ın kutsal kitabı içinde emrettiği şeylere uymaktır. "Allah şüphesiz adaleti, iyilik yapmayı, yakınlarla bak-mayı emreder, hayâsızlığı, fenalığı ve haddi aşmayı yasak eder. Tutasınız diye

size öğüt verir.” Nasihatini tutar. Şüphesiz başarı Allah’tandır ve Allah’ın rızasını arayanlara ve ona ibadet edenlere Allah yeter.”¹⁷⁴

Mecdüddin İshak’ın Anadolu Selçuklu toplumuna en büyük katkılarından bir tanesi de onun Muhyiddin İbnü’l-Arabî gibi büyük bir âlimi Anadolu’ya getirmesidir. Böylelikle Anadolu’da belirli süre kalacak olan İbnü’l-Arabî hem devlet adamlarıyla münasebetler kuracak hem de Ekberîyye hareketinin yayılmasını sağlayacaktır.

İbnü’l-Arabî’nin yanında Mejdüddin İshak vasıtasıyla başka âlim ve sûfiler de Anadolu’ya gelmiş, birçok yerde Selçuklu sultanlarının ve devlet adamlarının da desteğiyle tekke ve zaviyeler açmış, Selçuklu Türkiye’inde sosyal, iktisadî ve dinî hayatın gelişmesine önemli katkılarda bulunmuşlardır.

2. 2. 3. Bahâeddin Veled

Bahâeddin Veled’in Selçuklu sultan ve devlet adamlarıyla münasebeti Larende (Karaman) şehrinde başlamıştır. Larende’ye gelince Sultan I. Alâeddin Keykubad’ın Karaman subaşı ve valisi olan Emir Musa asker ve halktan bir topluluk alarak Bahâeddin Veled’i ziyaret ederek onu sarayına davet etti. Ancak Bahâeddin Veled bunu kabul etmeyerek kendisi için bir medrese yaptırılmasını istedi. Bu talep üzerine hemen harekete geçen Emir Musa âlimlerin sultanı için bir medrese yaptırdı. Muhtemelen bu medrese Larende’de bir âlim adına yaptırılan ilk eserdi. Medresede ailesi ile birlikte kalan Bahâeddin Veled burada dersler vererek Larende’nin ilim ve kültür hayatına katkıda bulundu.

Larende’de bulunduğu sırada Sultan I. Alâeddin Keykubad yazdırdığı bir mektupla Bahâeddin Veled ve ailesini Konya’ya davet etti. Mektubun içeriği hakkında Ahmed Eflâkî’de şu kayıtlar yer almaktadır:

“Bahâeddin Veled Lârende (Karaman) şehrinde bir hayli kaldı. O sırada ona Kayseri valisi Emir Musa mürit olmuş ve ona hizmet ediyordu. Emir Musa’yı istemeyen kişiler onun Belh diyarından gelen büyük bir veliye sıkıntı vermiş, onu Larende şehrinde tutmuş, ona irâdet göstermiş ve onun için bir medrese yaptırmıştır. Emir Musa böyle bir cüret ve cesaret göstererek sultandan korkmamıştır diyerek şikâyet ettiler. Sultan bu haberi alır almaz son derece kızdı ve kırıldı. Ama veziri, tatlı söz ve hoş dillilikle padişahın gazabını yatıştırdı ve “*Evvela bu durumu casuslar vasıtasıyla anlayalım. Sonra Musa Bey’in icabına bakı-*

¹⁷⁴ İbn Bîbî, I, s. 177-178.

lır” dedi. Bunun üzerine Sultan Alâeddin Keykubad, Emir Musa’ya türlü korkutmalar ve şiddetle dolu bir emir yazmalarını, içinde de “O ulu kişinin halinden bir parça olsun bize bildirmedi. Bu derece unutkanlık ve niçin gösterdin?” diye sormalarını buyurdu. Sultanın emri Emir Musa’ya gelince, Emir Musa korkudan titreye titreye Bahâeddin Veled’in huzuruna geldi. Olan biteni ona bildirip sultanın mektubunu verdi. Mektubu alan Bahâeddin Veled hazretleri “Alâeddin padişah içki içiyor ve çalgı sesi dinliyor. Ben onun yüzünü nasıl görebilirim” dedi. Bunun üzerine Emir Musa Bahâeddin Veled’den de izin alarak yola koyuldu ve Sultan Alâeddin Keykubad’ın huzuruna çıktı. Emir Bahâeddin Veled hakkında sultana bilgi verdi. Sultan Emir’e “Eğer zahmet eder de bizim başkentimize gelirse ben yaşadığım sürece kötü hal ve harekette bulunmam ve ona kul ve mürit olurum” dedi.

Akabinde Alâeddin Keykubad’ın isteği ile Konya’ya gelerek sultan ve devlet erkânı tarafından ihtişamlı şekilde karşılanan Bahâeddin Veled, Larende’de olduğu gibi sultanın sarayına inmeyi kabul etmedi ve “İmamlara medrese, şeyhlere hankâh, emirlere saray, tüccarlara han, başıboş gezenlere zaviyeler, gariplere kervansaraylar uygundur!” diyerek Altun Aba Medresesi’ne yerleşti.¹⁷⁵

Kısa süreli de olsa Sultânü’l-ulemâ Bahâeddin Veled Anadolu’daki medreselerde müderrislik yapmış ve devlet adamlarıyla münasebetleri olmuştur.

Alâeddin Keykubad Konya’ya gelmesinden büyük onur duyduğu Bahâeddin Veled’e dair aşağıdaki sözlerinin satır aralarında ulema-ümera ilişkilerinin hem seviyesini hem de nasıl olması gerektiğini göstermesi bakımından önemlidir: “Sultan Alâeddin onun yüzünü görünce aşkla, tam bir gerçeklikle ona mürit oldu, vaazını duyunca da hayranlığı daha da arttı. Onu gönlünde-canında konakladı. Ardından da şu sözleri söyledi: “Heybetinden gönlüm tir tir titriyor; yüzüne bakmaktan korkuyorum; bu eri gördükçe gerçekliğim, dinim artıyor. Bütün dünya benden korkup titrerken, ben bu adamdan korkuyorum ya rab. Bu ne hal? Ondandır bir heybettir geliyor bana; o heybetten de bedenime titreme geliyor. Anladım ki o Allah dostu, âlemde az bulunan bir erdir.”¹⁷⁶

Selçuklu sultan ve devlet adamları âlimlere çeşitli hediyelerin yanında aynî ve nakdî yardımlarda bulunuyorlardı. Bir gün Sultan Alâeddin Keykubad’da Bahâeddin Veled’e çeşitli hediyelerle birlikte para ve eşyadan gönderdi. Bahâeddin Veled’de “Sizin

¹⁷⁵ Sipehsâlâr, s. 22-23; Eflâkî, s. 80-83.

¹⁷⁶ Sultan Veled, *İbtida-name*, s. 242.

mallarınız, haramla karışık ve şüphelidir. Bana yetecek kadar varlığım vardır. Daha atalarımızın gaza suretiyle elde ettikleri malımız duruyor.” diyerek sultanın bunları ihtiyaç sahiplerine vermesinin daha uygun olacağını belirttiği gibi, şüpheli işlerden uzak durmalarını özellikle hatırlatmaktadır.¹⁷⁷

Sultan Alâeddin Keykubad zaman zaman devlet erkânının da katıldığı toplantılar düzenler, bu toplantılara önemli âlim ve sûfîlerin de katılmalarını arzu ederdi. Bu toplantılara ulemayı çağırırdı. Bir gün Bahâeddin Veled’i de çağırırdı. Şehrin önde gelenleri o toplantıdaydı. Sultan Bahâeddin Veled’i kapıda karşıladı, tahta oturmasını istedi ve şöyle dedi: “*Ey dinin padişahı! Ben kulum. Bugünden senin subaşın olmak ve efendimin de sultanlık etmesini istiyorum. Çünkü bütün görünen ve görünmeyen sultanlık eskiden beri sizindir.*” Sultanın bu sözlerine karşılık Bahâeddin Veled de ona karşı haddinden fazla iltifatlarda bulundu ve Alâeddin Keykubad’ın gözlerinden öperek şunları söyledi: “*Ey melek huylu mülk sahibi hükümdar! Dünya ve ahiret mülkünü kendine mal ettiğine hiç kuşkusuz emin ol!*” dedi. Toplantıda bulunanlar Alâeddin Keykubad’ın tavrından dolayı hoşnut oldular ve orada bulunan önemli kişiler Bahâeddin Beled’e mürit oldular.¹⁷⁸

Bahâeddin Veled’in meşhur olması diğer bazı ulema tarafından kıskançlığa sebep oluyordu. Aslında bu birçok âlim arasında da olmuştu. Nasıl ki Bahâeddin Veled’in Belh diyarında Fahreddin Râzi ile aralarında fikrî sorun yaşanmış ve bu sorunun siyasi boyut kazanmasıyla birlikte Hüdavendigâr Belh’ten ayrılmak zorunda kalmış, Konya’da da benzer durumlarla karşılaşmış. Özellikle onun devlet erkânı ile olan ilişkisinden rahatsız olanlar vardı. Konya’da Bahâeddin Taberî adında ulu, engin bilgili bir kadı vardı. Bir gün sultanın da bulunduğu bir ortamda Bahâeddin Veled’i kötüledi. Durumdan haberdar olan Bahâeddin Veled, Kadı Bahâeddin Taberî’nin ve önemli alim ve mutasavvıfların bulunduğu bir mecliste cevap vermiş herkesin kendi işiyle uğraşmasının daha hayırlı olacağını söylemiştir.¹⁷⁹

Aslında âlimler her zaman fikirleriyle devlet yöneticilerine yol gösterici olmuş, söyledikleriyle de düşüncelerini sağlamışlardır. Bir gün Bahâeddin Veled Alâeddin Keykubad’a şu sözleri söyler. “*Melik, ben sultan, sen sultan. Senin saltanatın gözün açık olduğun (yaşadığın sürece) müddetçe devam eder; benim saltanatım ise gözlerimi*

¹⁷⁷ Eflâkî, s. 83.

¹⁷⁸ Eflâkî, s. 83.

¹⁷⁹ Eflâkî, s. 84.

kapayınca başlar” der.¹⁸⁰ Burada hakikati vurgulayan Bahâeddin Veled cenâb-ı Allah nezdinde ve halk içinde gerçek sultanın âlimlerin ve onlara saygı gösteren sultan ve devlet adamlarının olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca I. Alâeddin Keykubad’ın da adil bir sultan olması ve öldükten sonra da sultanlığını devam ettirme çabasında olması için bir şeyler yapması istenmektedir. Nitekim Sultan Alâeddin Keykubad’ın Konya’nın etrafına kaleler yaptırdıktan sonra Bahâeddin Veled’e gösterirken onun şu sözleri bu hususu teyit etmektedir: “Sellere ve düşman süvarilerine karşı çok güzel ve kuvvetli bir kale yaptın. Fakat mazlumların dua oklarına karşı ne yapabilirsin? Çünkü bunlar yüz binlerce kale burçlarını, bedenlerini delip geçer ve dünyayı harap eder. Allah! Allah! Sen adalet ve ihsan kalesi yapmaya, hayırlı dualardan askerler vücuda getirmeye çalış. Çünkü bu, senin için böyle binlerce güçlü surdan daha iyidir. Halkın ve dünyanın emniyeti ve kurtuluşu ondadır!”¹⁸¹

Bahâeddin Veled bu tavsiyelerle sultana, bir medeniyetin devamlılığı için zahirî kudret ve gelişmişliğin yanında hak ihlallerinin olmamasını, vazgeçilmez bir gereklilik olarak hatırlatmaktadır. Tasavvufî bakış açısının da bir gereği olan bu anlayışla bir medeniyetin devamlılığı için her türlü hak ihlali ve mazlumların bedduasından sakınması gerektiğinin özellikle altını çizmektedir.¹⁸²

Alâeddin Keykubad Sultânü’l-ulema Bahâeddin Veled’e o kadar hürmet göstermiş ki onun hastalığına çok üzülmüştür. Gözü yaşlı, gönlü yaralı bir şekilde yanına oturarak şunları söyledi: “O Sultan bu hastalıktan kurtulursa, yüce Allah bize acırsa, candan, gönülden onun kulu olurum. Onun askerine kumandan olurum. Canla, başla ona hizmet ederim.” Bahâeddin Veled bu sözlerle şöyle karşılık verdi: “Bu sultan her ne kadar doğru söylüyorsa da bana bu yalancı dünyadan gitme zamanı gelmiştir.”¹⁸³

Bahâeddin Veled vefat edince Alâeddin Keykubad çok üzüldü, yedi gün dışarı çıkmadı, tahtı bırakıp hasıra oturdu ve tam kırk gün kalenin Cuma mescidinde hatimler indirterek halka sofraya verip, fakirlere adaklar adadı. Ayrıca Bahâeddin Veled Alâeddin Keykubad’ın kendi gül bahçesine defnedildi. Sultan Bahâeddin Veled’in mezarını türbe haline getirterek mermerden bir taş üzerine vefat tarihini yazdırdı.¹⁸⁴

¹⁸⁰ Franklin Lewis, *Mevlânâ, Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, trc. Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan, İstanbul 2010 s.107.

¹⁸¹ Eflâkî, s. 100.

¹⁸² Küçük, s. 39.

¹⁸³ Bediüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, çev. F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1997, s. 126-127.

¹⁸⁴ Eflâkî, s. 84; Sultan Veled, *İbtida-name*, s. 242-44; Lewis, s. 118.

Sultan Alâeddin Keykubad'ın bu âlime hürmet ve saygısı öldükten sonra da devam etti. Devlet işlerinin yoğunluğundan manevî olarak sıkılan Alâeddin Keykubad sık sık kabrini ziyaret ederek dua eder ve rahatlardı.¹⁸⁵

Bahâeddin Veled ile Sultan Alâeddin Keykubad arasındaki münasebetler menâkıblara konu olacak kadar derindi ve ölümünden sonra da sürmüş, halk tarafından nesilden nesile aktarılmıştır.¹⁸⁶

Bahâeddin Veled'in vaazlar Belh'teki gibi Anadolu topraklarında da ekili olmuştur. Konya'da başta sultan olmak üzere herkesi etkileyen vaazları hakkında Sultan Veled şunları kaydeder: “Bir gün Sultânü-l ulema Sultan Alâeddin Keykubad'ın meclisinde vaaz veriyor ve ayetlerin iniş sebeplerini geniş izahı ile anlatıyordu. Bu konuşması Alâeddin Keykubad'ın lalası olan Emir Gevhertaş'ı etkilemişti. İçinden “Maşallah deyip kuvvetli hafızası ve kuvvetli mütalaası var ki bu kadarı bugüne kadar hiçbir müfessire nasip olmamıştır” diye geçirdi. Bunu hisseden Bahâeddin Veled ondan aşır okumasını istemiştir. O da Mü'minun süresinden başlamış ilk ayeti okuyunca ona dur demiştir. Bahâeddin Veled Kad Eflehal Mü'minune'de ki (mu'minler felaha erdi) kad hakkında kaç Cuma vaaz edeceğini sordu. Onun bu ifadesi Emir Gevhertaş'ı o kadar etkiledi ki hemen gidip ona hürmette bulunup mürid oldu.¹⁸⁷ Bahâeddin Veled emirden bunun şükranesi olarak oğulları için bir medrese yaptırmasını istemiştir. Bu vesile ile medrese ve birtakım vakıflar yapılmıştır. Ayrıca emir Konya civarındaki Karaaslan adlı bir köyü de vakfetmiştir.”¹⁸⁸ Emir Gevhertaş'ın bu davranışı Türkiye Selçuklu Devleti'nin sultan ve diğer yöneticilerinde de vardı. Devlet yöneticilerinin gerek âlimlerin talepleri ile vakıfta bulunup tekke, zaviye ve medrese gibi kurumlar inşa etmeleri veya kendi istekleri ile yapmaları Anadolu'nun ilmî ve içtimâî hayatına katkı sağlamıştır.

Bahâeddin Veled Konya'da kısa süre bulunmasına rağmen Selçuklu sultanı I. Alâeddin Keykubad ve devlet adamları başta olmak üzere devrin önde gelen âlim ve sûfîleri üzerinde büyük bir etki bıraktı. Onun bu etkisi oğlu Mevlânâ'nın tanınmasını sağlamış ve Mevlânâ'da devlet erkânından babasının gördüğü hürmeti fazlasıyla görmüştür.

2. 2. 4. Ahmed ez-Zencânî

¹⁸⁵ Eflâkî, s. 98.

¹⁸⁶ Sipehsâlâr, s. 22-24.

¹⁸⁷ Eflâkî, s. 93.

¹⁸⁸ Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, haz. F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1941, s. 226.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Ahmed ez-Zencânî' Anadolu'ya geliş nedenini Sultan Alâeddin Keykubad'a sunduğu eserinde şöyle dile getirmektedir: *“Zamanın felaketi beni rahatsız edip, Ermenistan'dan çıkmaya zorlayınca sıkıntılar omuzlarıma çöktü ve talihsizliğimden dolayı keder yakama yapıştı. Arzu pınarları, ümitsizlik gözyaşlarıyla çıktı. Fırsatların kaynağı, keskin bir kılıç belasına dönüştü. Günler yüzünü ekşitti. Kötülükler alnını kararttı. Selamet burnu tıkanı. Keramet dili suskunlaştı. Refah eli harap oldu. Saadet ayağı kaydı. Sevinç göğsü daraldı. Umutlu gözlerim ümitsizlik yaşları ile doldu. Yaralar olgunlaştı. Sarsıntılar belimi büktü. Felaketlerden dolayı ayakta duramaz oldum ve çöküntüye uğradım. Güvenlik akamete uğradı, ümitler suya düştü ve bunlar arasında boğuldum. Böylece bu bölgenin havası bozuldu.”*¹⁸⁹

Siyaset ilmine dair görüşlerine geçmeden önce devlet yöneticilerin bilginlere önem vermesine dair ifadelerini de almak istiyoruz. Ona göre: *“Âlimler memleketin yol göstericileri ve güvenilir kişileridir. Onlar dinin direkleri ve şeriatın yardımcılarıdır. Onlar olmasaydı zayıf kuvvetliden, sağlam sakattan ayrılamazdı. Sultan memleketin düzenini kurarken ulemanın hakkını gözetmesi gerekir. Âlimler dinin muhafazasında sultanın naibidirler. Onlara mükâfat verip ihsanını gösterebilirler ve onlarla fikir teatisine önem versinler. Çünkü ihsana en layık olan ulema ve onlar dünyada yol gösteren, ahirette şefaate (bağışlanma) edici olanlardır. Âlimleri yücelterek dinin izzetini artırsın, dünyada da zillete düşmekten sakınsın.”* Bundan sonra fikirlerinin önemli olduğu Hz. Peygamber'den aktardığı, *“Kim ulemaya ikram ederse, Allah da kıyamet günü ona ikram eder. Kim ki ulemayı hakir görürse, Allah da kıyamet günü onu insanların önünde alçaltır, Kim ki âlime hizmet ederse, bana hizmet etmiş gibidir. Bana hizmet edende cennettedir.”*¹⁹⁰ Hadislerle âlimler hem idareciler hem de toplumlar tarafından ne kadar önemli olduğunun altını çizer.

Zencânî, devlet adamlarına sunulan en önemli hediye kitabın olması ile ilgili şunu ifade eder:

“Sultana sunulacak hediyeler içinde en değerli ve en şerefli hediye seçtim. Onlar ayetler, hadisler, hikmetli sözlerdir. Nitekim Hz. Peygamberden rivayet edildiğine göre, o şöyle dedi: “Hiçbir mü'min diğer bir mü'mine, onun hida-

¹⁸⁹ Zencânî, s. 76.

¹⁹⁰ Zencânî, s. 220.

yetini arttıran ve onu helâk olmaktan koruyan faydalı sözden daha değerli bir hediye vermemiştir.”¹⁹¹

Sultana sunduğu eserinin girişinde Alâeddin Keykubad'ı ve Anadolu'yu övdüğü sözlerden Selçuklu Türkiyesi'ne niçin geldiği anlaşılmaktadır: “Rûm ülkesinin yıldızları muhitinde ve himayesinde güvenlik ve emniyet içinde dönüp duran, kalplere sevinç ve mutluluk örtüleri yayan, geleceği kendi iradesi ile şekillendiren yüce saltanat makamının samimi duacısı ve Allah'ın rahmetine muhtaç olan müellif Ahmet b. Sa'd el-Osmanî şöyle der: Allah o sultanın makamını, kibirli meliklerin ve kahramanların alın koyup, öptüğü mekân kılsın. Yine onun saltanatını en üst zirve olarak, onun kapıcılığı rütbesine çıkacak Kayzerlerle kuvvetlendirsın ki, zaten onun kapıcılığını yapmak için ekâbirden olmak gerekir.”¹⁹²

Zencânî'nin bir diğer önemli yanı, on bölüme ayırdığı eserinde, sultanın devlet idaresinde nasıl davranması gerektiğini ve vatandaşlarıyla ilgisinin ne şekilde olması gerektiğini ayet, hadis ve geçmiş dönemlerden örneklere vererek ana hatlarıyla çizmesidir.¹⁹³ Zencânî'ye göre; halk sultana Allah'ın emanetidir. Sultan halkı muhafaza etmeli ve haklarını gözetmelidir. Halka iyilikle muamele etmeli, onlara zararı dokunması halinde o zararın bir gün kendisine dokunacağını bilmelidir.¹⁹⁴ İnsafli olmalı, merhamet göstermelidir. Yeri geldiğinde gücünü göstermelidir ki isyanların olması engellensin. Gücünü dine hizmet içi kullanmalıdır.¹⁹⁵ Mazlumun davasını incelemeli ve hakkını vermelidir.¹⁹⁶ Sultan doğru sözlü olması ve yalan söylememelidir. Şaka yollu bile yalana yaklaşmamalıdır. Çünkü bu, sultanın ciddiyetsizliğine ve lakaytlığına delalet eder. Oysa saltanatın konumu böyle bir sultanı kaldırmaz. Ayrıca bu durum ileride meydana gelecek kötü olayların habercisidir de.¹⁹⁷

Zencânî'nin eserinde dikkat çeken diğer bir husus ise sultanların, devlet adamlarının ve halkının güzel ahlaklı olmasıdır. Sultanlar iyi bir asalet ve menşe'e sahip olmakla halktan ayrılırlar. Bundan dolayı sultanlar ahlakının güzel olmasına daha fazla dikkat etmelidir. Çünkü saltanat, ahlaka göre şekillenir. Ayrıca sultanın ahlakı halka yerleşir.

¹⁹¹ Zencânî, s. 78.

¹⁹² Zencânî, s. 75-76.

¹⁹³ Zencânî, s. 167.

¹⁹⁴ Zencânî, s. 101.

¹⁹⁵ Zencânî, s. 101-105.

¹⁹⁶ Zencânî, s. 108.

¹⁹⁷ Zencânî, s. 144.

Sultan ve emirlerin ilk yapması gereken iş, nefislerini yönetmektir. Zaten kendi nefisine hükmedemeyen, dizginlemeyen, yönlendiremeyen bir idareciden hükmü altındakileri yönetmesi de beklenemez.¹⁹⁸

Devlet yönetiminde sadece sultanın adaletli, merhametli, halkını koruyan ve kolayan olması yetmez. Ayrıca devlet yönetiminde görev alan diğer yöneticilerin de iyi vasıflara sahip olması gerekir. Hz. Peygamber: *“Allah, bir sultan hakkında hayır dilediği zaman ona, unuttuğunu hatırlatacak, hatırladığı zaman yardım edecek, sâdık bir vezir verir. Eğer Allah bir sultanın hayrını dilemezse, ona unuttuğunda hatırlatmayacak, hatırladığında yardım etmeyecek kötü bir vezir verir”*. Zencânî’ye göre sultan ve emirlerin saltanat ve idare işlerinde bir vezire ihtiyaçları vardır. Zira idareciler, işlere tek başlarına güç yetiremezler. Zaten sırf kendi görüşü ile hareket eden yanlış iş yapar. Hz. Peygamberin dediği gibi: *“Sırf kendi görüşü ile bir insan bedbaht olur, istişare yapan ise bedbaht olmaz.”* Devletin tek başına sultan tarafından yönetilemeyeceğini ve idarenin paylaşılması gerektiğini vurgular. Devlet yönetiminde vezirinde önemi büyüktür. Sultanın işini yürütecek, onun görüşünü dikkate alacak ve sırrını paylaşacak sâlih bir vezire sahip olması gerekmektedir. Bu vezir akıllı, yumuşak huylu, edepli, mutedil ahlaklı, uyun davranışlı, çabuk kavrayışlı, düzgün görünümlü, çok görüşlü, doğru düşünceli, ihtirassız ve hüsnü tedbir sahibi olmalıdır. Çünkü vezir iyi bir iş yaptığında sultan övülür, kötü iş yaptığında ise kin beslenir.¹⁹⁹

Vezirin vazifelerinden birisi de saltanat askerinin ve ordunun erzakını korumaktır. Çünkü onlar devleti korur ve halkı himaye ederler. Vezir orduyu himaye etmeli ve onları düzene koymalıdır. Onun askere iyi bir şekilde hükmetmesi ordunun zafer kazanmasını sağlar. Askerin sultana itaatini ve bağlılığını sağlamalıdır.²⁰⁰ Ayrıca sultanı hayırlı işlere ve iyilik kapılarını ıslaha teşvik etmek vezirin vazifelerindendir.²⁰¹

Başta sultan ve vezir olmak üzere devlet yöneticilerinin vazifelerini geniş çerçevede ele alan Zencânî, bu vazifeleri anlatırken başta ayet ve hadis olmak üzere tarihte yaşanılmış birçok örnekler vermektedir. Bu örnekler özellikle Fars hükümdarlarına ve saraylarına aittir. Bunda Zencânî’nin İran kültür muhitinde yetişmesinin etkisi vardır. Verdiği bu örnekler bir taraftan sultan ve devlet adamlarının yol haritasını çizerken,

¹⁹⁸ Zencânî, s. 133-136.

¹⁹⁹ Zencânî, s. 203-6.

²⁰⁰ Zencânî, s. 209.

²⁰¹ Zencânî, s. 210.

diğer taraftan da bürokraside görev almış İranlı devlet adamlarının nasihatlerinden kolay etkilenmelerini sağlamıştır.

2. 2. 5. Şehâbeddin Sühreverdî

Yüzyıllar boyunca İslâm-Türk toplumunda sosyal dayanışmanın, birlik ve beraberliğin, iktisadî kalkınmanın, siyasi istikrarın ve en önemli unsurlardan biri olan Ahîlik teşkilatının kökeni, İslâm toplumunda hicretin II. yüzyılından beri bilinen fütüvvet teşkilatına dayanır. Arapça bir kelime olan fütüvvet feta kelimesinden türemiştir. Feta kelimesi gençlik, kahramanlık, cömertlik, şecaat, iffet gibi erdemleri ifade eder. İslâm'ın geniş coğrafyaya yayılmasıyla birlikte sadece Arap toplumlarıyla sınırlı kalmamış Türk ve İran toplumlarında da görülmüştür²⁰². Tasavvuf ehli (sûfiler) fütüvveti benimseyerek fütüvvet mefhumunu kendilerine mahsus bir şekilde inkişaf ettirdiler; onu tamamıyla yeni bir muhteva ile doldurup, nasıl iman mücadelesi olan cihad'ı yeni ve daha yüksek bir muhteva ile teçhiz etmişler ise fütüvveti de olduğundan daha ziyadeye çıkardılar.²⁰³ Fütüvvetin fikrî ve içtimaî tarihi Halife Nâsır-Lidînillâh ile farklı boyuta ulaştı. İlk önce sûfilik ile bütünleşen fütüvvet Nâsır-Lidînillâh döneminde siyaset ile de bütünleşti. Halife Nâsır-Lidînillâh devrin âlimlerinden olan Şeyh Şehâbeddin Sühreverdî'yi görevlendirerek diğer İslâm hükümdarlarını da fütüvvet teşkilatına sokmak istedi. Halife Nâsır-Lidînillâh'ın amacını gerçekleştirecek bir âlim olan Sühreverdî, eserlerinde hilafet, sûfilik ve fütüvvetin birbirinden ayrılmaz mefhumlar olduklarını, bunların her birinin değerini de ihtiva ettiğini, buna göre fütüvvetin sûfiliğin bir parçası olduğunu ve sûfiliğinde hilafete tabi olduğuna dair bir nazariyet, inkişaf ettirmiştir.²⁰⁴ Sühreverdî ilk önce Bağdat ve çevresindeki sosyal düzenin ve otoritesini kaybetmiş halifelik kurumunun tekrar itibarına kavuşturmak için çalışmalara başlamıştır.

Şeyh Sühreverdî Halife Nâsır-Lidînillâh'ın elçisi olarak ve fütüvvet teşkilatını yaygınlaştırmak için İslâm dünyasını dolaştı. Bu vesile ile Anadolu'ya gelen Sühreverdî 1214 yılında Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) ile görüştü.²⁰⁵ Daha önce de Sinop'un fethini haber vermek ve fütüvvet teşkilatına girmek için I. İzzeddin Keykâvus tarafından Bağdat'a gönderilen Mecdüddin İshak halifeden çeşitli hediyelerin

²⁰² Haşim şahin, "Selçuklular Döneminde Ahîler", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, ed. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 2006, s. 299.

²⁰³ Franz Taeschner, "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", *İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1953-54), s. 6.

²⁰⁴ Franz Taeschner, "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", s. 15-16.

²⁰⁵ İslâm hükümdarlarının birçoğu ile görüşen Sühreverdî hepsi üzerinde etki bırakmıştır. 1207 yılında Eyyûbi hükümdarı Melik Eşref'e gitmiş ve halifenin yardımlarını iletmiştir. Bu sırada onu fütüvvet teşkilatına sokmuştur. Dada sonra Harzemşah Tekiş ile de görüşen Sühreverdî İslâm dünyasında birlik için diplomasi görevini ifa etti. Bkz. Kameru'l-Huda, s. 55-6.

yanında fütüvvetnâme'yi yazdırarak Konya'ya döndü. Mecdüddin İshak'ın Bağdat'ta ki bu girişimlerinden sonra halifenin elçisi olarak Konya'ya gelen Sühreverdî fütüvvet teşkilatına girişin yolunu açtı. Selçuklu sarayında başta sultan olmak üzere bütün devlet erkânının hazır bulunduğu büyük bir tören düzenlendi. Bu törende fütüvvet büyüğü olarak şeyh Sühreverdî I. İzzeddin Keykâvus'a fütüvvet elbisesi giydirdi. Sultan ile birlikte devletin yöneticileri de bu teşkilata girdi.²⁰⁶ Akabinde de fütüvvet hırkası ve bazı hediyelerin yanında el-Mi'mar'ın *Kitâbu'l-fütüvvet* aldı eserinden bir nüshayı sultana sundu.²⁰⁷ Böylece fütüvvet Anadolu'da daha da kuvvetlendi. Devrin genel eğilimine ve Anadolu'nun manevî atmosferindeki fikrî akımlara uyarak biraz tasavvufî bir renk de aldı. Bir taraftan teşkilatlara (lonca gibi) sızarak onlardan kuvvet aldığı gibi, kendisi de onları canlandırdı. Diğer taraftan da köylere kadar yayılarak Alpler teşkilatı ile yani toprak sahibi sipahilerle de münasebet oluşturdu.²⁰⁸

Abbasi halifesi gibi Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un da fütüvvet teşkilatına girerken siyasî durumları ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır. Bu dönemde ard arda yaşanan kardeş kavgaları ülkenin bütünlüğüne ve siyasi istikrarına zarar vermişti. Ortaya çıkan otorite boşluğunun giderilmesi ve siyasî istikrarın yeniden sağlanması için fütüvvet teşkilatı sosyal bir kurum olarak yaygınlaştırılmak istenmiştir.²⁰⁹ Sultan I. İzzeddin Keykâvus'un fütüvvet teşkilatına girmesinden sonra başta Türkistan olmak üzere Anadolu'ya İslâm dünyasından birçok âlim gelmiştir.²¹⁰

Anadolu İslâm dünyasından dört bir yanından gelen âlim ve mutasavvıflar için bir cazibe merkezi olmuştur. Anadolu'ya gelen bu âlim ve mutasavvıflar Selçuklu sultan ve devlet adamlarının da desteğiyle Anadolu'nun medenî ve kültürel hayatına önemli katkılarda bulunmuştur.

Sühreverdî, Sultan I. Alâeddin Keykubad tahta geçince (1220-37) tekrar Anadolu'ya geldi. Nâsır-Lidînillâh Sühreverdî'yi Anadolu'da geniş alana yayılmış olan fütüvvet teşkilatının devamı için gönderdi.²¹¹ Sultan Alâeddin Keykubad Sühreverdî'nin gelişini duyunca devlet adamlarını Aksaray'a karşılamaya gönderdi. Sühreverdî Aksaray'a gelince başta devlet adamları olmak üzere Konya kadısı, imamlar, mutasavvıflar, ayanlar, fityandan ve halktan oluşan büyük bir kitle tarafından karşılandı. Daha sonra Sühre-

²⁰⁶ Salim Koca, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997, s. 65.

²⁰⁷ Kameru'l-Huda, s. 56.

²⁰⁸ Şeker, s. 367.

²⁰⁹ Haşim Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahîler", s. 302.

²¹⁰ Koca, s. 65.

²¹¹ Kamerul Huda, s. 57.

verdî'yi karşılamaya çıkan Sultan Alâeddin Keykubad onunla karşılaşınca daha önce gördüğü bir rüyasını anlattı:

“Bu yüz, zindandan kurtulduğum günün gecesinde gördüğüm rüyada ayağımdaki bağı çıkaran, elimden tutup beni katıra bindiren ve bana ‘amacına ulaştın, muradına erdin’ diyen kimsenin yüzüdür. Onun kerametiyle o zindan yerini yüksek bir makama ve iyi bir talihe bıraktı. Benim için huzur ve güven yenisinden geldi. Bundan sonra Ömer Sühreverdî’nin himmeti benimle olacak.”²¹²

Sühreverdî Sultan Alâeddin Keykubad’ın rüyasını karşılaştıkları şekilde yorumladıktan sonra Selçuklu sultanını adaleti yaymaya, dini yüceltmeye, hayır işlerinin gereklerini yerine getirmeye, güzel olanı seçip hayır ve sevap işlemeye teşvik eden bir konuşma yaptı.²¹³ Daha sonra Konya’ya gittiler. Sultan Alâeddin Keykubad Sühreverdî’ye izzet ve ikramda bulunmada, saygı ve hürmet göstermede her şeyi yaptı.

Şehâbeddin Sühreverdî Konya’ya geldikten bir gün sonra Sultan Alâeddin Keykubad’ın huzuruna çıktı ve Halife Nâsır Lidînillâh’ın gönderdiği hil’ati Selçuklu sultanına giydirdi ve Bağdat’ta örülmüş bir imameyi sultanın başına koydu.²¹⁴

Fütüvvete giriş töreni düzenlendi. Hilafet makamından getirilen saçı dolu tabaklar törende bulunanların üzerine saçıldı. Sultan Alâeddin Keykubad hilafet makamından gelen hediye ata binerek Sühreverdî ile birlikte Konya’yı gezdi. Sonra büyük bir ziyafet verildi.²¹⁵

Sultan Alâeddin Keykubad ile Sühreverdî arasında dostane ilişkiler devam etti. Sultan ona büyük saygı gösterdi ve Konya’ya gelmesinden itibaren yakın alaka gösterdi. Memnuniyeti ve sevinci üst dereceye ulaştı. Onu kendisine Abbasi halifesi tarafından gönderilen en büyük hediye ve ikram kabul etti. Sühreverdî Konya’da kaldığı müddetince sultan onu ziyaret etti. Sohbetlerini dinledi. Sultan Alâeddin Keykubad ve Celâleddin Karatay başta olmak üzere birçok devlet adamı Sühreverdî’ye mürit oldu. Sühreverdî’ye çok sayıda mal ve para veren Alâeddin Keykubad Sühreverdî Konya’dan ayrılırken Aksaray’daki Zincirli hana kadar refakat ederek törenle Bağdat’a uğurladı. Ayrılış sırasında Sühreverdî şu beyiti söyledi:

²¹² İbn Bîbî, I, s. 249.

²¹³ İbn Bîbî, I, s. 251.

²¹⁴ İbn Bîbî, I, s. 251.

²¹⁵ İbn Bîbî, I, s. 251.

“Ondan ayrılmanın acısından daha kötü bir şey tatmadım. Birbirlerine sarılmış olan kimselerin ayrılması,

İnsanda keskin Hint kılıcının açtığı yaradan daha derin bir yara açar.”²¹⁶

Sühreverdî nasıl ki sultanın üzerinde olumlu etki bıraktı ise, sultanın hal ve hareketleri de Sühreverdî üzerinde etki bıraktı. Sühreverdî Bağdat’a dönerken Malatya’da Anadolu’ya gelen büyük âlimlerden Necmeddîn-i Dâye’ye (Râzi) rastladı. Sühreverdî ve Necmeddîn-i Dâye birbirlerinin hal ve hatırlarını sorduktan sonra Necmeddîn-i Dâye yazdığı *Mirsadu’l-İbâd* adlı eserini Sühreverdî’ye takdim etti. Sühreverdî kitabı okuduktan sonra kitaba Necmeddîn-i Dâye hakkında ve onun eserinin içeriği hakkında tanıtıcı ve övücü sözler yazdı. Sühreverdî’nin okuması ve eser hakkında övücü sözler yazması eserin kıymetini artırdı. Alâeddin Keykubad Sühreverdî’nin etkisi ile büyük ilgi gösterdiği Necmeddîn-i Dâye’yi huzurunda kabul etti ve ona önemli hediyeler verdi.²¹⁷

Şeyh Sühreverdî’nin halifenin elçisi olarak oluşturmaya çalıştığı fütüvvet teşkilatı düzeni kısmen başarıya ulaşsa da diplomatik ilişkiler zaman zaman sıkıntılı sürece girdi. Aynı yıl içerisinde Şehâbeddin Sühreverdî bozulan diplomatik ilişkileri düzeltmek için tekrar Anadolu’ya geldi. Sühreverdî bu ziyaretinde Abbasi hilafetinin düştüğü zor durumu Hazreti Peygamberin Abbas ailesine zarar veren kimse hakkındaki uyarıcı hadisi şerifi sultana hatırlattı. Sühreverdî bu hadisi kullanarak sorunu çözmeye çalıştı. Hilafet kurumunun hem dini yetkinliğe sahip olduğunu hem de Abbasi ailesinin dini yönden önemli olduğunu vurguladı.

Sultan Alâeddin Keykubad Abbasi hilafetiyle aralarındaki diplomatik krizi çözmek için Abbasoğullarının dini bakımdan vurgu yapan sözlerine hem ilmî yönünü hem de siyasi kudretini gösteren şu sözlerle cevap verdi:

Ben her ne karar Türksem ve Arapçayı iyi bilmesem de, sizin okuduğunuz hadisin manasını çok iyi anladım. Ben Abbas’ın torunlarından hiç kimseye zarar vermedim. Diğer yandan duydum ki, onlardan çok kimse Mü’minlerin Emiri’nin hapisanesinde tutuluyormuş. Dahası orada kötülük dizboyu imiş. Şeyh (Sühreverdî) hadisi Mü’minlerin Emiri’nin huzurunda okusa daha isabetli olur.”²¹⁸

²¹⁶ İbn Bîbî, I, s. 252.

²¹⁷ İbn Bîbî, I, s. 253.

²¹⁸ Kameru’l-Huda, s. 57.

Sultan Alâeddin Keykubad, Sühreverdî'ye cevap verirken bile saygıda kusur etmemiş ve nezaket ölçüsü içerisinde hakikati aktarmıştır. Sühreverdî'nin ilişkileri düzeltmek ve halifeliğin konumunu yükseltmek için giriştiği bu çalışmalar siyaseten pek çözüm getirememiş Alâeddin Keykubad kısa bir süre sonra Irak'a girmişti.²¹⁹

Halife Nâsır'ın fütüvvet teşkilatını devlet kontrolüne alması ve yaymak için diplomatik ilişkilerde Sühreverdî'yi kullanması Abbasi Devleti'nin siyasî otoritesini yaymasına imkân verdi. Başta İslâm devletlerinin sultanları olmak üzere devlet yöneticilerini bu teşkilata girip fütüvvet şalvarı giyerek Abbasi hilafetiyle bağlılıklarını artırmışlardı. Bu başarıda Sühreverdî başta olmak üzere âlim ve mutasavvıfların Selçuklu sultanlarıyla kurdukları iyi ilişkilerin ve manevî nüfuzların büyük etkisi olmuştur.

Sühreverdî'nin yardımıyla halife İslâm toplumu üzerindeki dinî etkinliğini artırdı. Halife Nâsır Lidînillâh halifelik makamını bu vesile ile kurulan İslâm hanedanlıklarını onaylama mercii olmaktan çıkartarak ideal halifelik seviyesine yükseltmeye çalışmıştır.²²⁰

Sühreverdî'nin Anadolu'da iz bıraktığına dair çok sayıda örnek vardır ve Anadolu'ya gelişinden sonra etkinliği uzun süre sürmüştür.²²¹ Ünlü Selçuklu veziri Celâleddin Karatay'ın Sühreverdî vefat ettikten sonra (ö. 1234) Bağdat'taki türbesinin yapım masraflarını kendisi karşılamış olması örneklerden sadece bir tanesidir.²²²

2. 2. 6. Evhadüddîn-i Kirmânî

Türkiye Selçuklu topraklarında iz bırakmış âlimlerden birisi de Evhadüddîn-i Kirmânî'dir. Kirman'dan sonra İslâm dünyasının çeşitli topraklarını dolaşarak Anadolu'ya geldi ve Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev ile iyi ilişkiler kurdu. Görüşmelerinde Gıyâseddin Keyhüsrev'e tavsiyelerde bulunan Evhâdüddîn-i Kirmânî makamların geçici olduğunu, asıl hükümdarlığın burada değil âhirette olduğunu sık sık hatırlatmıştır.²²³

Sultan I. Alâeddin Keykubad Evhâdüddîn-i Kirmânî'ye hürmet göstermiş ve devlet erkânıyla birlikte Kayseri'de ziyaret etmiş ve sohbetinde bulunmuştur.²²⁴ Evhâdüddîn-i Kirmânî Kayseri'deki devlet yöneticilerinin Türkmenler ve Ahîler üzerine baskı oluşturmaları üzerine I. Alâeddin Keykubad'a mektup yazdı. Bunun üzerine Kayse-

²¹⁹ Kameru'l-Huda, s. 58.

²²⁰ Kameru'l-Huda, s. 59.

²²¹ İbn Bîbî, I, s. 252.

²²² Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleten*, XII, S. 45, 1948, s. 50; Cahen, s. 236.

²²³ Bayram, *Evhâdüddîn Hamid el-Kirmani ve Menakıbnamesi*, s. 14.

²²⁴ Bayram, *Evhâdüddîn Hamid el-Kirmani ve Menakıbnamesi*, s. 272-274.

ri'ye gelen sultan Evhâdüddîn-i Kirmânî ve yanındakilerin tarafında yer aldı ve yaşanan sorunu çözdü.²²⁵

Selçuklu sultan ve devlet adamlarının ilgisine mazhar olan Evhâdüddîn-i Kirmânî'nin fikirleri kısa bir sürede Anadolu yayıldı. Evhadiyye denilen büyük bir tasavvufî hareket oluştu. Özellikle Ahîler ve Türkmenler bu hareketin içinde yer aldılar. Anadolu'da büyük yerleşim merkezlerinde halifeleri vardı. Eretna Oğulları zamanında Kirmânî'ye mensup müritlerin Kayseri ve çevresinde yaygın idiler ve himaye görüyorlardı. Bu beylik zamanında Kayseri'deki Köşk Medrese ve gelirlerinin Kirmânî'nin müritlerine tahsis edildiği bilinmektedir.²²⁶

Evhâdüddîn-i Kirmânî Anadolu'da birden çok fonksiyonu oldu. Fütüvvet teşkilatının Anadolu'da yaygınlaşması, sonradan damadı olan Ahi Evran ile Ahilik adında devam etmesi, Sadreddin Konevi'nin onun terbiyesinde yetişmesi ve Fahreddin-i Irâkî gibi müridinin fikirlerini Anadolu'da yaygınlaştırması bunlardan birkaçıdır.²²⁷

2. 2. 7. Nizameddin Yahya

Hakkında fazla bilgi bulunmayan Nizameddin Yahya'nın Selçuklular ve Sultan Alâeddin Keykubad hakkındaki düşüncelerden onun XIII. yüzyıl Anadolu coğrafyası hakkında bilgi sahibi ve bazı Selçuklu sultan ve devlet adamlarıyla ilişkisi olduğunu göstermektedir. Nizameddin Yahya yazdığı eserin sultan tarafından kabule mazhar olması dileği, eğer kabul buyurulmazsa bunda mutlaka düşmanların dâhili olacağından, onlara hadlerinin bildirilmesi gerektiğinden bahseder. Nizameddin Yahya *Kitâbu Hadâiki's-Siyer fî Âdâbi'l-Mülûk* adlı siyasetnâmesinde Selçuklular hakkında şu ifadelerde bulunmaktadır: “Eğer bu yüce hükümdârlar devrinin mefahirinden bir kısım yazılmaya başlansa, defterler doldurmak icap eder; ne kadar cehd edilse, yine de pek az bir şey söylenmiş olur”. Sultan I. Alâeddîn Keykubad için şu sözleri söyler: “Rahmet-i âlem, râhat-ı âleniyân, râmiş-i eyyâm ve ârâmiş-i mülûk ve selâtîn Ebu'l-Feth Kaykûbâd b. Kayhusrav b. Sultân al-Sa'id el-Gâzî Kılıç Arslân b. el-Sultân el-Şehîd Süleymân Şâh'a bu alim fâzıl, adalet ve ihsânı yüce hükümdara”. Müellif övgüyü şu kaside ile bitirmektedir:

“Adaletli padişah, din ve dünyanın bekçisi

²²⁵ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 53.

²²⁶ Bayram, *Şeyh Evhadü'd-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Konya/İstanbul, 2008, s. 57-58.

²²⁷ İsmail Hakkı Mercan, “Son Kirman Selçuklu Şehzadesi Evhadüddin Kirmani ve Anadolu'daki Etkisi”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi (2001)*, Ankara 2002, s. 621.

Yedi iklimin güneşi, zamanın kahramanı.”²²⁸

2. 2. 8. Muhyiddin İbnü'l-Arabî

Şeyhu'l-Ekber olarak anılan İbnü'l-Arabî'nin Türkiye Selçuklu sultan ve devlet adamlarıyla ilişkisi onun Sadreddîn-i Konevî'nin babası Mecdüddin İshak ile 1205 yılında Anadolu'ya gelmesiyle başlar. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in hocası olan Mecdüddin İshak, I. Gıyâseddin Keyhüsrev ikinci kez tahta çıkınca tekrar Anadolu'ya geldi ve beraberinde de ünlü mütefekkir ve mutasavvıf İbnü'l-Arabî'yi de getirdi. Özellikle ilişkileri Sultan I. Gıyâseddin oğulları İzzeddin Keykâvus ve Alâeddin Keykubad ile oldu. İbnü'l-Arabî Anadolu'dan ayrıldıktan sonra da onlarla yazıştı.

İbnü'l-Arabî sadece bir mutasavvıf değil aynı zamanda siyaset felsefesi hakkındaki fikirleri olan bir mütefekkidir. İbnü'l-Arabî siyaset ilmini peygamberi hikmetin bir dalı olarak görür ve bunu Rab ismiyle irtibatlandırarak açıklar. Rab ismi insanlara bir sınır koyar ve memleketin ıslahı için bazı resmî düzenlemeler getirmektedir. Ona göre Allah hikmete dayalı siyaseti insanlar içerisinde ileri gelenlerin fitratlarına ilkâ etmiştir. Onlar da kendilerinde buldukları bu kuvvet ve hikmetin kazandırdığı bilgiyle her bölge, şehir ve iklim için bulundukları coğrafyanın tabiatına uygun kanunlar yapmışlardır. Hükmettikleri toplumun canı, malı, soyları bu kanunla korunur. Ona göre akıllı kişiler farkında olmadan Allah'tan aldıkları ilhamla âlemi ıslah etmek için kanunlar koydukları şekilde özetler.²²⁹

Bundan dolayı İbnü'l-Arabî Anadolu'da bulunduğu sürece büyük ilgi ve alaka görmüş ve bir arada oldukları süreçte sultan ve devlet adamlarına uyarılarda bulunmuştur. Anadolu'dan ayrıldıktan sonra da çeşitli vesilelerle özellikle de mektuplar vasıtasıyla uyarı ve önerilerde bulunarak sürdürmüştür. İbnü'l-Arabî'nin Sultan I. İzzeddin Keykâvus'a yazdığı bu mektubunu meşhur eseri *Futuhatu'l-Mekkiyye*'de yer almaktadır. Mektubun bir kısmı Aksarayî'nin *Musâmeratu'l-Ahbâr*'ında yer almaktadır. Moğol Emiri olan Timurtaş Noyan'a sunulan ve İbnü'l-Arabî'nin siyasi görüşleriyle ilgili bilgiler ihtiva eden mektup şöyledir:

“Kuzey beldelerinin, Yunan beldelerinin sahibi (Rum beldelerinin sultanı)- Allah'ın İzni ile- Galip Sultan Keykâvus'un (rahimehullah) 609 (1212-1213) yılında (ben Malatya'da bulunuyorken) Antalya'dan yazmış olduğu bir mektuba cevabi mahiyette yazmış olduğumuz nasihatleri havidir.

²²⁸ Demiroğlu, “Anadolu Selçuklular Devrine Âit Bir Siyâset-nâme”, s. 93-94.

²²⁹ Kılıç, “İbnü'l-Arabî, Muhyiddin”, *DİA*, XX, s. 512.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın Adıyla;

Aziz olan Allah'ın emri ile galip olan sultanın- Allah adil sultanlığını devam ettirsin- kıymetli mektubu kendisine hep dua eden babası (validihi'd-dai) Muhammed İbnü'l-Arabî'ye vasıl oldu. Bunun üzerine, kavuşma anı gelip de perdeler kalktığı vakte kadar faydalı olacağına inandığım, vaktin müsaade ettiği kadar dinî vasiyet ve ilahî siyaset üzere kendisine bir nasihat yazmam şart oldu. Zira Allah Resulünün şöyle söylediği sabit olmuştur; "Din nasihattir. Dediler ki; kimin için ey Allah'ın Resulü? Dedi ki; Allah için, Resulü için, Müslümanların liderleri ve geneli için". Hiç şüphe yok ki sen Müslümanların liderlerinden birisin. Allah seni bu işe getirmiş, beldeleri üzerinde vekili, kulları arasında yine O'nun emrine muvafık hüküm veren bir hâkim kılmış ve sana onların işlerinde tartacağın dosdoğru bir mizan vermiş ve hem kendin izleyeceğin ve hem de insanları çağıracağın aydınlık yolu (mehaccetü beyzâ) sana göstermiştir. Bu şartlar üzerine sen onların velisi yapıldın. Biz de bu şartlar üzerine sana biat ettik. Eğer adaletli olursan bu hem senin hayrına ve hem de insanların hayrına olur. Yok, eğer zulmedersen bu onlara zarar verir ama senin de aleyhine olur. Seni yarım, Müslümanların liderlerinden "dünya hayatlarında iyi işler yaptıklarını zannedip de aslında bütün işleri ve çabaları boşa olan o kayba uğrayan o kimseler" (Kehf 103-4) arasında görmek istemediğim konusunda uyarırım. Kendi mülkü üzerine yerleşme nimetini sana sunmuş olmasına karşılık senin Allah'a şükürün sakın ha nankörlüğe, küfran-ı ni'mete, isyankârlığın izharına ve yardımcılarının senden aldıkları yetkiyi yanlış kullanarak zayıf reaya üzerinde cahilce ve kasıtlı olarak tahakkümde bulunmalarına dönüşmesin. Bütün bunların sorumlusu sen olursun.

Ey kendisine Allah'ın ihsanda bulunduğu ve kendisine vekillik hil'atini giydirdiği kimse! Sen Allah'ın mahlûkatı arasında O'nun vekili ve arzında O'nun gölgesisin. O zaman mazlumu zalimden koru. Allah'ın senin sultanlığını genişletmesini ve bazı beldelerini emrine vermesi seni mağrur edip de O'nun emirlerine muhalefet etmene, zulüm etmene ve haddi aşmana yol açmasın. Bu özellikler sende olarak iktidarının sürmesi, genişlemesi o zaman Hakk'ın sana verdiği bir mühlet olur yoksa senin işini ihmal etmesi değil. Yaptığın işlerle baş-baş O'nun huzurunda duracağın güne sadece belirli bir süre kaldı. Bu tayin edilmiş vakit geldiğinde sen de babanın ve dedelerinin gittiği o diyara göçeceksin. İşte orada pişman olanlardan olma. Zira o saat pişmanlık artık fayda verme-

yecektir. İslâm ve Müslümanların başına gelen en şiddetli musibet olup da çok fazla önemsemedikleri şey şu çan seslerinin yükselmesi, küfrün aşıkâra çıkması ve şirk kelamının Müslüman topraklarında rağbet görmesi ve Emirü'l-Mü'minin ve İmamü'l-Alemeyn Ömerü'l-Hattab'ın (ra) ehl-i zimmet üzerine yapmış olduğu şartnamenin yürürlükten kaldırılmasıdır. O anlaşılmaya göre bu zimmiler Müslümanların şehrinde ve havalisinde kilise, manastır, keşişhane ve papazevi inşa etmeyecekler, bu binalarda tamirat yapmayacaklar, Müslümanlardan birisi burada konaklamak istese üç güne kadar kendisine müsaade edecekler, yemek verecekler, casusları bu mekânda barındırmayacaklar, Müslümanlara zarar verecek gizli kapaklı işler yapmayacaklar, çocuklarına kendileri Kur'an öğretmeyecekler, şirklerini reklam etmeyecekler, yakınlarından eğer kendi istekleriyle Müslüman olmak isteyen olursa buna mani olmayacaklar, Müslümanlara hürmet edecekler, oturmak istedikleri zaman onlara yer verecekler, giyim kuşamda, başlıklarında, sarıklarında, terliklerinde, saçlarını ayırma biçimlerinde, isim ve lakap almada Müslümanlara benzemeyecekler, eğerli hayvana binmeyecekler, kılıç kuşanmayacaklar, silah nevinde bir şey taşımayacaklar, mühürlerini Arapça yapmayacaklar, alkollü içecek satmayacaklar, saçlarının ön tarafını traş edecekler, her nerede olurlarsa olsunlar kendi kıyafetlerinden dışarı çıkmayacaklar, bellerine zünnar takacaklar, Müslümanların kullandığı yolda haçlarını veya yazılarından her hangi bir şeyi aşikar göstermeyecekler, ölülerini Müslüman kabristanlığı civarına gömmeyecekler, çanlarını çok abartmadan bir kez vuracaklar, tören haçlarını ortaya çıkarmayacaklar, cenazelerinde yüksek sesle bağırmayacaklar, kutsal ateşlerini ortalıkta göstermeyecekler, Müslümanların hislerine düşen köleleri almayacaklar. Ve eğer bu şartlardan her hangi birine muhalefet edip de ihlal ederlerse, zimmet statüsünü kaybedecekler ki bu durumda Müslümanların diğer müşrik düşmanlar hakkında geçerli olan hükümleri ne ise artık onlara da o cârî olacaktır. İşte bunlar adil imam Ömerü'l-Hattab'ın (r.a) yazdıklarıdır. Hz Peygamberimizden rivayet edilen bir hadise göre de Darü'l-İslâm'da kilise bina edilmez, mevcut olanlarda tamir edilmez. Bu yazdıkların üzerinde tefekkür edersen Allah'ın izni ile nasıl amel edeceğini bulursun. Vesselam...²³⁰

²³⁰ İbnü'l-Arabî mektubu yazarken içine şiir doğduğunu ve onu mektuba iliştiğini ifade eder:
Hüda'nın izzetini kuvvetlendirip O'na uyar isen
O zaman bu din için tıpkı ismin gibi izzet kaynağı olursun sen
Eğer buna önem vermez ihanete kalkışırsan
Dini zelil etmiş, küçük düşürmüş olursun o zaman

İbnü'l-Arabî mektubunu şöyle hitama erdirmektedir: “Cenabı Allah bu tavsiyelerimden dolayı beni rızıklandırsın, niyetime göre beni mükâfatlandırsın. Allah’ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerine olsun. Allah bize kâfidir”²³¹

İbnü'l-Arabî'nin bu mektubu incelendiğinde dönemin sosyal ve siyasi hayatına dair bazı uygulamalar hakkında önemli bilgilere ulaşmamıza imkân vermektedir. Sultanın bazı uygulamalarından ve çevresinde bulunan bazı kişilerden rahatsız olan İbnü'l-Arabî mektubunda bu hususları edebî bir üslup ile dile getirmiştir. I. İzzeddin Keykâvus'un iktidarı süresince İbnü'l-Arabî ile sık sık yazıştığını, Şeyhü'l-Ekber'in Malatya'da yazdığı cevabî mektupta görülmektedir. Oldukça selis bir ifadeyle yazılan ve tedbirli olmasını, devlet yönetiminin de adil olması ve Allah'ın dinine göre davranması vurgulanan bu mektupta İbnü'l-Arabî Selçuklu sultanına şu nasihatte bulunmaktadır:

“Sana gözyaşları içerisinde yazıyorum

Buna bir çıkış yolu bulamıyorum

Görmek isterken ben nebi Muhammed'in dinini

Yarın seni yalancı çıkarmasın bu ünvanların
Zira herkesin toplanacağı o günde bundan sorulacaksın
İzzeddin'e; dinin izzetini yükselttin mi?
Diye muhakkak Allah'ın dini soracak; benim için izzetin neydi?
Eğer bu aziz din şehadet ederse kendisi için yaptığımız izzete
Ancak o zaman Allah'ın dininin izzetiyle izzetlenirsin sen de
Eğer Allah'ın dini; benim şanım onun memleketinde zelil oldu
Hem dostlarım da orda perişan oldu
Üstelik onun sultanlığında ihanete uğradım
Bana iyi davrandığı zandır ki samimi bulmadım
Eğer dinin sözü işte
Bu dediklerim gibi gelirse
Sultanın ileri süreceği delili ne olabilir ki o zaman
Bu söylediklerime karşı ancak gözyaşı ve hüsrân
Eğer günahlarından tövbe etmek istiyorsan
Allah'ın kapısını ısrarla çal oradan ayrılmadan
Umulur ki onun cömertlik rüzgârı bir gün eser de
Allah'ın avfı bütün hatalarını siler bir kerede
Ey rabbim kötü vakada karşılaşan iki hasma
Merhamet et hem ona hem buna, bize de onlara da
Muttakilerin imamı, başı sensin
el- Hüdâ'nın dinini sen tekrar eski haline getirmelisin
Senin bir vezirin var ki sapık ilhad yoluna
Din ehlini koyuldu parçalamaya
Sana ne oluyor ki ismin galipken ona değilsin
Ortalığı tozu dumana katan bu kişiyi azledemezsin
Ey Sultan! Sana nasihatte bulunmaya hakkım vardır
Sana düşen de bu sözlerime riayet edip kulak asmandır
Yemin olsun ki benim nasihatim farklıdır herkesin nasihatinden
Gayem korumaktır sizi dipsiz uçuruma itilmekten
Sunmaktır yine gayem her yönden, hem dinden hem dünyadan,
Sultana faydası olacak bir irfan”

²³¹ Mahmut Erol Kılıç, “İbnü'l-Arabî'nin I. İzzeddin Keykâvus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dini ve Siyasi Tarihine Bakış,” *I. Uluslararası, Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler I*, Konya, 2001, s. 20-23; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, XVIII, s. 435-438; Küçükbaşçı, “Konevî'nin Yaşadığı Çağda İktidar-Sufi ilişkisi”, s. 186-187.

İptal edilmiş dinlerin yerine ikame edildiğini
Görmekteyim baş tacı edildiklerini yalancı müzevvirlerin
Ve onların hem paralarının aziz tutuldukların, doğru dinin zelil ettiklerin
Ey Allah'ın dinini aziz kılan! İzzüddin
Şu müşfik nasihatçinin sözlerine kulak ver heman
Çünkü sultanlara nasihatçi az çıkar
Etrafını Allah'ın emirlerinin te'yid edilmesi konusunda uyar
Hakkında bir delil olmayan işlere de geçit verme
Devlet çökerken Beytü'l-Mal'ın geliri artsın deme
Cömertlik göster, tevekkül et, Allah kefildir.²³²

İbnü'l-Arabî Malatya'da iken Sultan İzzeddin'in kendisine Antalya'dan mektup yazdığını ve ona karşılık mektup yazdığını ifade etmektedir. Devamındaki şiirde ise Sultana gönderme vardır:

*Gözyaşları sel olmuş mektubu yazarken
Ne oluyor bana ki ona ulaşacak yol bulamıyorum
İstiyorum ki Muhammed Peygamber'in dini kaim olsun
Batıl dinler silinip gitsin
Sadece bir yalan ve ehlini görüyorum, yükseliyor
Sağlam ve gerçek din yerlerde sürünüyor
Ey Allah'ın dinini aziz kılan İzzeddin, dinle bizi
Söz dinleyen hükümdarlar pek az
Etrafını Allah'ın emirlerinin te'yid edilmesi konusunda uyar
Hakkında bir delil olmayan işlere de geçit verme
Beyt (devlet) çökerken Beytü'l-Mâl'in geliri artsın deme
Cömertlik göster, tevekkül et, Allah kefildir.²³³*

²³² Kılıç, s. 24.

²³³ Kılıç, s. 23-4; İbnü'l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, XVIII, s. 400-402.

Mektupta İbnü'l-Arabî'nin rahatsız olduğu durumlar da belirtilmektedir. İbnü'l-Arabî Selçuklu ülkesinde İslâmiyet aleyhine artan faaliyetlere karşı yeterince önlem alınmadığı hususunda ciddi endişeler taşımaktadır. İslâm dininin izzetinin korunması hususunda, daha hassas olunması gerektiği, sultan ve yakın çevresinin dikkatini çekmektedir. Özellikle İslâm-Hristiyan mücadelesine vurgu yaptığı kısmın Aksarayî tarafından Moğol emiri olan Timurtaş Noyan'a sunulan eserde de yer alması aynı endişenin bir yüzyıl sonrada yaşandığını göstermektedir.²³⁴ Ayrıca kaygılarda Sultanın daha çok etrafındakilerin söyleriyle hareket ettiğini ve bunların içinden özellikle bir vezirin had-dini aştığı özellikle vurgulanmaktadır.²³⁵

Ayrıca sultanın etrafında dinin emirlerde gevşeklik gösteren olduğu ve bunların sultanın tarafından uyarılmasını istemektedir. Kesin delil olmadan bazı hukuki işlerde haksız uygulamaların gerçekleştirilmesi de İbnü'l-Arabî tarafından tenkit edilmektedir. Anlaşılan o ki Sultanın Hristiyan olan dayıları devlet işlerine çok karışmasından ve Anadolu'da kilise inşa edilmesinden rahatsızlık duyulmaktadır.²³⁶

Dikkat edildiğinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî gibi bir tasavvuf ehli sultana "Müslümanların şehrinde ve havalisinde kilise, manastır, keşişhane ve papazevi inşa etmeyecekler, bu binalarda tamirat yapmayacaklar... diyerek sert bir tavır izlemektedir. Bu tavrının nedeni İslam beldelerinde yaşanan siyasi olaylardır. Çünkü Haçlı orduları bir taraftan Doğu İslâm dünyasına seferler düzenlediler ve kutsal beldeler başta olmak üzere tahribatta bulundular, diğer yandan ise Haçlılar İspanya üzerine seferler düzenlediler. Selçuklular güçlü oldukları bir dönemde Hristiyanlara böyle haklar verirse ileride güçsüz düştükleri zaman durum daha da kötü olabilir.

İbnü'l-Arabî'nin Anadolu coğrafyasıyla ilgisi vefatından sonra da devam etmiş önce Selçuklular daha sonra Osmanlılar onun fikirlerinden faydalanmışlardır. Osmanlı döneminde manevî olarak saygı görmüş ve hatta Yavuz Sultan Selim onu küfürle suçlayanlara karşı *İbnü'l-Arabî Müdafası* adlı eseri hazırlatmış ve kendisi de İslam beldelelerini fethedince Şam'da medfun olan İbnü'l-Arabî'nin kabrinin üzerine türbe yaptırıp yanına da cami ve imaret yaptırdı.²³⁷

²³⁴ Küçükaşcı, s. 187-188.

²³⁵ Kılıç, s. 24.

²³⁶ Kılıç, s. 25.

²³⁷ Câmî, s. 767; Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin bazı akrabaları Anadolu'da faaliyet göstermişlerdir. Onlardan biri olan Taceddin Emri Tac'dır (Mevlânâ Taceddin). Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından destek görmüş ve Kayseri'de Sultan onun vakfına bazı vakıflarda bulunmuştur. Refet Yinanç, "Mevlânâ'nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Sultanı

2. 2. 9. Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî

Mevlânâ'nın yetişmesinde önemli katkıları olan Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî Konya, Larende ve Kayseri'de bulunmuş ve onun Selçuklu sultan ve devlet adamlarıyla münasebetleri olmuştur. Sultan II. İzzeddin Keykâvus ve Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in veziri Şemseddin Muhammed İsfahanî gibi Selçuklu sultan ve devlet adamları Seyyid Burhâneddîn'in derslerine katılmışlar ve ona zihinlerini meşgul eden bazı konularda sorular sormuşlardır.²³⁸

Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî'nin Sahip İsfahanî ile münasebetleri vardır.²³⁹ Vezir kendisine mürit olduğu şeyhinin yanında bulunmaktan büyük zevk alır ve ona en aşağıdan en yükseğe kadar türlü hizmeti vermekten çekinmezdi.²⁴⁰ Bununla birlikte Seyyid Burhâneddîn Sâhip İsfahanî'ye her türlü işi yaptırmayıp devlet ricâlin ne türden görevli olduğunu ve bunları iyi yapmaları gerektiğini sıkça anlatırdı.²⁴¹

Sahip İsfahanî Seyyid Burhâneddîn'i ziyarete gittiğinde zaviyenin ve burada bulunan ihtiyaç sahibi kimselerin ihtiyaçlarını giderirdi.²⁴² Aslında birçok devlet adamı âlimleri ziyareti sonrası etrafındaki fakirlere sadaka dağıtmışlardır. Anlaşılan o ki ilişkilerden şeyhin çevresindeki fakirler ve şeyhin müridleri de faydalanmışlardır.

Seyyid Burhâneddîn'in ölümü Sahip İsfahanî'yi derinden üzmüş, onun ardından anma törenleri düzenletmiş, hatimler indirtmiş ve mezarının üzerini de kapattırarak türbe haline getirmiştir.²⁴³

2. 2. 10. Necmeddîn-i Dâye (Râzi)

XIII. yüzyıl Selçuklu Türkiye'si'nin fikir ve düşünce hayatında önemli rol oynayan âlimlerden birisi de Necmeddîn-i Dâye'dir. Moğol işgali sonucu memleketini terk etmek zorunda kalan Necmeddîn-i Dâye Anadolu'ya gelişini şöyle anlatır. *“Her gün değişik bir fitnenin meydana gelmesi aklımızı başımıza getiremedi. Fitne bizden çok uzakta zannettik; oysaki Hz. Peygamber (sav) fitnenin doğudan geleceğini bildirmişti. Fakat küçük sıkıntılara razı olmadık; Allah'ın takdirine ve daha küçük belalara sabır gösterip teslim olamadık. (Allah'ın bizim için lütfettiği) İslâm nimetine şükretmedi, şerrin bazısının bazısından daha ehven olduğunu anlayamadık... 617 senesinde Tatar*

II. Gıyâseddin Keyhüsrev Vakfiyesi”, *Mevlânâ-Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, Konya, 1983, s. 68-70.

²³⁸ Lewis, s. 145.

²³⁹ Eflâkî, s. 108.

²⁴⁰ Sipehsâlâr, s. 118-119.

²⁴¹ Eflâkî, s. 113.

²⁴² Eflâkî, s. 108.

²⁴³ Eflâkî, s. 111.

(Moğol) kâfirleri- Allah onları perişan etsin- bu diyarları istila ettiler. O lanet olası- lar hiçbir asır ve hiçbir İslâm veya kâfir diyarında görülmemiş, hiçbir tarihte duyulma- mış, her türlü katliam, esaret, yıkım, yangın ve yağmayı gerçekleştirdiler.²⁴⁴ Yine Dâye eserinde “Bu fakir Irak ve Horasan’da; bazen memlekette bazen de yolculukta olurdu. Hicretin 617 (1221) yılında Moğol kâfirlerinin kahrolası ordusu oraya gelinceye kadar bu durumum devam etti. Müstevli Moğollar ile âlem fitne, fesat, insan öldürme ve belde harap etmekle doldu taştı. ‘Peygamberin sünnetini icra etmeye güç yetmeyen bir yerde durulmaz’ hükmü gereğince –O sırada Hemedan’da idim- bir gece bazı derviş ve azizler ile 618 yılında Erbil yolundan Rûm’a yöneldim. O sıra Anadolu ihsan ve adaletiyle memur ve müreffeh bir yer idi”. Abdurrahman Câmî eserinde Necmeddîn Dâye için Cengiz Han olaylarından sonra Harezm’den çıkıp Anadolu’ya gelmiştir” der.²⁴⁵

Necmeddîn-i Dâye Malatya’ya gelince Şehâbeddin Sühreverdî ile karşılaşır. Bu karşılaşmada Necmeddin-i Dâye kendisini Sultan I. Alâeddin Keykubad’a takdim eden mektubu Şehâbeddin Sühreverdî’den alır. Burada Sühreverdî ona tasavvuf hakkında bir eser yazmasını ve Sultan Alâeddin Keykubad’a sunmasını tavsiye eder. Sivas’ta 1223 yılında tamamlamış olduğu *Mirsâdu’l-İbâd* adlı eseri sultana verir. Sühreverdî’nin eser hakkındaki tavsiyesinin etkili olup olmadığını bilmiyoruz. Eser başta siyaset olmak üze- re ahlâkî duyarlılık ve tasavvuf ilminin derinlikli konularını ele alır. Necmeddîn-i Dâye eserinde Anadolu’yu tercih sebebini şöyle izah eder: “*Dindar, âlim, adil, insaflı, din ehlinin kıymetini, hak ehlinin faziletini bilen, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat mezhebinden olan bir padişahın bulunduğu bir yer olmasıdır*”. Gerek Sühreverdî’nin tavsiye mektubu gerekse eser vesilesi ile sultan tarafından itibar görmüştür.²⁴⁶

Necmeddîn-i Dâye’nin siyasete dair görüşlerini eseri çerçevesinde değerlendirdiğimizde şu sonuçlara varılabilir. Onun en fazla vurgu yaptığı mevzu devlet yöneti- minde sultanın konumudur. Ona göre sultan sadece siyasi güç ve kudretiyle değil, ta- savvufî anlamıyla da Allah’ın yeryüzündeki halifesi olması hasebiyle de değerli bir var- lıktır. Halife tasavvufî mahiyetiyle mahlûkatın varlık sebebi, Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir. Yeryüzündeki saltanat ve hilafete sahip olmak hakikatte Allah’ın vekili ol- mak anlamına gelir.²⁴⁷

²⁴⁴ Baltacı, s. 61-62.

²⁴⁵ Câmî, s. 606.

²⁴⁶ Okuyan, “Necmeddin-i Dâye”, *DİA*, XXXII, s. 496-497.

²⁴⁷ Baltacı, s. 338-339.

Ona göre sultanlar din ve dünya sultanı olmak üzere ikiye ayrılır. Dünya sultanları “Allah’ın lütûf ve kahr” sıfatlarına sahip olmakla beraber kendi suretlerine bağlanıp kaldıklarından dolayı gerçek mahiyetlerinin farkında değillerdir. Oysa din sultanları, Allah’ın lütuf ve kahr sıfatlarının mazharı olmakla beraber suret aleminin sırlı tılsımlarını şeriat anahtarıyla ve tarikat sanatıyla açan kimsedir. Bütün hazine, sıfatlar ve değerli haller bu kimselerde gizlenmiştir.²⁴⁸ Sultanlar halk için peygamber gibidirler. Bu sebep ile halkının hem dünyevî işleriyle meşgul olmalı, hem de onların din yoluyla yürümelerini, şeriatın şartlarını rahat bir şekilde icra etmeleri için gereken düzeni sağlamalıdır.²⁴⁹ Saltanat hakka ulaşmak için büyük bir vesiledir. Çünkü zalim zulmünden, fasık fiskeşinden saltanat ile men olur. Zayıflara yardım, güçlülere terbiye, ilim adamlarına hürmet, dinin gereklerini yerine getirmek için mü’minlere yardım ancak bu yolla olur. Haramilerin ve eşkıyanın def edilmesi, kötülüğün önlenmesi, halkın rahat ve huzurlu bir şekilde hayatlarını idame edip sanatlarını icra etmeleri, iyiliği emredip kötülükten sakındırma vazifesinin kusursuz olarak yapılması ancak saltanat ile gerçekleşir.²⁵⁰

Saltanat ve idare, övülen ve yerilen sıfatların terbiye edilip eğitilmesinde en mükemmel vasıta. Çünkü bir kimse bu vasıta ile istenmeyen sıfatların en kötüsü olan ilahlık davasına kalkışabilir. Buna en iyi örnek Firavun’dur. Enaniyet, tekebbir, tecebbir ve hırs sıfatları onda kemal noktasına ulaşmışken, hiçbir aziz dervişin ilahlık davasına girdiği görülmemiştir. Dolayısıyla saltanat için kibir, cebir ve enâniyet gibi yerilmiş sıfatların terbiye edilerek düzeltilmesi gerekmektedir.²⁵¹

Sultanın kâfirler, münafıklar ve bid’at ehline karşı da şiddetini göstermesi gerekir. Gazvelere çıkmak, kâfir memleketleri fethetmek, fitne ve fesat çıkaran bölgelere asker göndermek, zayıf ve mazlumlara insafli davranıp zalimlerin hakkından gelmek bir sultanın Allah’ın kahr sıfatıyla inilti olduğu delalet eder.²⁵²

Düşmanları için hakkın kahr sıfatı yanında halkı için rahmet, ref’et, atıfet ve âlî himmet sıfatıyla muttasıl olmak ve en yüce makamlara ulaşmak için, saltanat büyük bir fırsattır. Ayrıca Necmeddîn-i Dâye’ye göre saltanat seyr-ü sülûk için büyük bir servet, hakkı verilerek yerine getirildiğinde Allah’a ulaşmak yolunda mükemmel bir vasıta.

²⁴⁸ Baltacı, s. 339.

²⁴⁹ Baltacı, s. 341.

²⁵⁰ Baltacı, s. 341.

²⁵¹ Baltacı, s. 342.

²⁵² Baltacı, s. 342.

Allah'ın ayette “Allah’a itaat edin, peygamberlere ve sizden olan ulu’l-emre (idarecilere) edin” buyurularak adil padişaha kendisine itaatle bir sayması bu fikri destekler.²⁵³

Sultan adalet sıfatıyla insaflı davranıp eziyet etmeme, halkı arasında eşitliği gözetme, güçlüye zayıfı ezdirmeme, ihsan sebebiyle cömertlik ve iyilikseverlik eserlerinin halkına ulaştırmaktır. İhsan zayıflara yardım, bakıma muhtaç yakın akraba ve kabileleri sadaka ile takviye etmektir.

Necmeddîn-i Dâye’ye göre sultan âlimlere, sâlihlere, âbidlere ve zâhitlere hürmet gösterip ihtiyaçlarını yerine getirmelidir. Bununla birlikte bütün inanç ve itikatlara saygılı davranıp hoş görmeli ve kendisi ile görüşmek isteyenlere bu fırsatı vermelidir.²⁵⁴

Sultan kötü bid’atleri ortadan kaldırmaya çalışmalıdır. Halkın sevabı sultanın amel defterine yazıldığı için bu husus ihmal edilmemeli, insanların şerre ulaşacağı kötü kanunlar konulmamalıdır. Âdil sultan daha önce konulmuş halka rahatsızlık veren ve ağır vergileri kaldırarak halkını rahatlatması gerekmektedir.²⁵⁵

Müslümanları kâfirler şerrinden korumak başta sultanın en önemli vazifelerindendir. O idarecilerini ve askerlerini Müslümanları kâfirlerin şerrinden koruyacak şekilde vazifelendirmelidir. Yeri geldiğinde kâfirle savaşmak ve memleketini muhafaza etmek idareci ve askerlerin vazifeleri arasındadır. Ayrıca sultan kâfir memleketlere yönelerek fetihler yapması ve Müslümanlığı her yere ulaştırması da üzerine gerekli olan vazifelerdir.²⁵⁶

Eğer sultan memleketinde halkına iyiliği emredilip onları kötülükten sakındırmıyorsa, onun memleketinde din ve ilim ehli kaybolur, fâsık ve fesatçıların sayısı artar. Böyle bir sultanın ülkesinde, yordakçı, gammad, fesat çıkaran ve zalimler padişaha yakın olurlar, zulüm ve fesatlarını işlerinin bir gereği gibi gösterirler. Halka ağır vergiler koyar, haraç ve rüşvet alır, yetim malını hiç çekinmeden yerler. Haramzâde bu günahkâr güruh sâlih, âbid, zâhid Müslümanları yerer. Fakirlere eziyet verir, hayırları bozmak için çalışır, ihtiyaç sahibini dergâhtan kovarlar. Böyle bir memleketin meydana gelmesine sebep olan padişahın din ve dünyası harap olmuştur. Bu vasıfları kendinde barındıran sultanın zulüm ve kötülüğü dünyaya yayılır, halk sorumlu olarak sultanı bilir, dünya ve ahirette onu lanetle anarlar. Sultanın saltanatı ve idareyi beline hizmet kemeri gibi

²⁵³ Baltacı, s. 342-343.

²⁵⁴ Baltacı, s. 343-344.

²⁵⁵ Baltacı, s. 344.

²⁵⁶ Baltacı, s. 344.

bağlamalı, yönetimi kendi nefsi için değil, Allah için istemelidir.²⁵⁷ Sultan hakiki sultanlığın hakka kulluk olduğunu bilerek yaşamalı, dünyanın mecâzi sultanlığına aldanıp da mağrur olmamalıdır.²⁵⁸

Sultana vacip olan büyük işlerden birisi de, dışarıdan gelecek düşman ve kâfir ordularına karşı hamiyet sahibi, dindar ve cesaretli askerlerden oluşan güçlü, inanmış ve cengâver bir ordu hazırlamaktır. Askerin bütün ihtiyacı karşılanarak sadece askerlik yapmaları sağlanmalı, eğitimleri asla ihmal edilmemelidir. Bu konuda gaflet ve gevşeklik gösterilecek olunursa, memleket kafirler tarafından istila edilerek binlerce Müslüman katledilecek ya da esir düşecek; Müslüman aileler, çocuklar ve kadınlar zulme maruz kalacak, padişah iki cihanda bunun hesabını veremeyecektir.²⁵⁹

Necmeddîn-i Dâye'ye göre; ülke yönetiminde sultandan sonra en önemli vazife vezirindir. Necmeddîn-i Dâye sultanın ülke yönetiminde başarılı olmasının yegâne yolunun “*Allah bir melik için hayır dilediği zaman ona sâlih bir vezir verir*” sırrıyla, akıllı, hüner sahibi bir vezir ile çalışmak olduğunu söyler. Her sultana, doğru, açık fikirli, şefkat sahibi, âlim ve ileri görüşlü, bir vezir gereklidir. Necmeddîn-i Dâye'ye göre mutlak saltanat sadece Allah'a aittir ve yalnızca O'nun bir yardımcısına ihtiyacı yoktur. Fakat her memlekette saltanatlar kâmil bir vezire ihtiyaç duyarlar. Böyle bir vezirin bulunmadığı ülkede huzur ve sükûndan bahsetmek mümkün değildir.²⁶⁰

Ülkeyi bir çadıra benzeten Necmeddîn-i Dâye, doğru ve ileri görüşlü bir veziri de onun direğine benzetir. Emirler bu çadırın ipleri, valiler, kadılar ve ordu ise diğer parçalarıdır. Bir ülkede vezir, emir, kadı ve asker fazla olması, o memleketin güçlü, dayanıklı ve refahına işaret eder. Çünkü bir çadır sadece direk ve iplerle değil aynı zamanda onların ayakta kalmasına yardım edecek çivi ve kazıklarla ayakta durabilir. Bir ülke için çadırın direği mesabesinde olan vezir, memleketine kudreti ve ref'eti nispetinde fayda sağlar. Vezir çadırın direği olduğundan, çadırın yükünün tamamı onun üzerindedir. Halkın, ordunun ve bütün memleketin yükünü, gayretle ve şefkatle yüklenir götürür. Halka ve emri altındaki çalışanlara şefkat ve merhamet nazarıyla bakar.²⁶¹

Anadolu'ya büyük umut ile gelmiş olan Necmeddîn Dâye, Selçuklu topraklarında pek mutlu olmadığını ifade etmektedir. Bu durumu Erzincan'a gidip Mengücek sul-

²⁵⁷ Baltacı, s. 345.

²⁵⁸ Baltacı, s. 346.

²⁵⁹ Baltacı, s. 348.

²⁶⁰ Baltacı, s. 349.

²⁶¹ Baltacı, s. 349-353.

tanı Alâeddin Davud'a sunduğu *Mermuzat-ı Esedî Der Mermuzat-ı Davudî* adlı eserinde şöyle ifade etmektedir: “618 (1221) yılında Diyarbekir yoluyla Rum'a geldim. Üç yıl boyunca bu diyarın inişini çıkışını dolaştım. Her şehre uğradım ve her kavimle vakit geçirdim. Buranın bütün pazarlarında dinin dışında her şeyin geçerli olduğunu gördüm. Yakîn ehli dışında her türlü sahtekâr ve dolandırıcılıkla karşılaştım. Burada şeriat ve tarikat erbabının pazarı zararda, tabiat erbabının kadr-u kıymeti çoktur.”²⁶² Moğol istilasının Türkistan ve İran coğrafyasında oluşturduğu kargaşa nedeniyle, kendisini iyi duyular ile Selçuklu diyarına atmış lakin yaşanan sosyal ortam onun ruh iklimini tatmin etmemiş ve ayrılmak zorunda kalmıştır. Muhtemelen ki Necmeddîn-i Dâye döneminde yaşanan olaylardan o kadar etkilenmiş ki gittiği yerlerde tatmin olamamıştır.

Başta sultan olmak üzere birçok devlet adamı ve âlim ile görüşen Necmeddîn-i Dâye Kübreviyye tarikatını Anadolu'ya ilk defa getiren kişidir.²⁶³

2. 2. 11. Ahî Evren

Anadolu'ya Şehâbeddin Sühreverdî, Evhadüddîn-i Kirmânî gibi âlimler vasıtasıyla gelen ve fütüvvet teşkilatının Selçuklu Türkiye'sinde önemli bir sosyal kurum olarak ortaya çıkmasında en önemli rolü oynayan kişilerin başında Ahî Evren gelmektedir. Anadolu'nun ticarî hayatının oluşmasında önemli rol oynayan esnaf teşkilatının İslâm ahlak esaslarına bağlı olarak teşkilatlanmasını sağladı.

Tasavvuf ile bütünleşmiş olan fütüvvet teşkilatı Anadolu'da Ahîlik adı ile daha fazla yaygınlık gösterdi. Selçuklu Türkiye'sinde yaşanan siyasî ve içtimaî olaylar Ahîliğin büyük bir işleve sahip olmasını sağladı. Kayseri'ye yerleşen ve burada atölye açan Ahî Evren Selçuklu devlet adamlarının da desteğiyle bir sanayi alanı oluşturdu. Bu sanayi alanı içerisinde oluşturduğu camii ve hankahında kendi teşkilatının mensuplarına dinî ve fikrî eğitimle de uğraştı.

I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220) zamanında Kayseri'deki yöneticilerle Türkmenler ve Ahîler arasında mahiyetini bilmediğimiz bir sürtüşme yaşandı. Alâeddin Keykubad'ın saltanatının ilk yıllarında Ahîler üzerinde baskılar arttı. Evhadüddîn-i Kirmânî Kayseri'den Sultan I. Alâeddin Keykubad'a yazdığı bir mektup sonucu bu baskıdan haberdar olan Sultan Kayseri'ye giderek Ahîlerin tarafında yer aldı ve yaşadıkları sorunları çözümlendi. Alâeddin Keykubad'ın Ahîleri destekleyici tutumu Ahî Evren'in hem ününü artırdı hem de Ahîliğin Anadolu'da yaygınlaşmasını sağladı.

²⁶² Süleyman Gökbulut, *Necmeddin-i Kübrâ*, İstanbul 2010, s. 154.

²⁶³ Gökbulut, s. 152.

Ahî Evren Anadolu’da sadece esnaf teşkilatının oluşmasını sağlamadı. O, Alâeddin Keykubad’ın isteği ile 1227 yılında Konya’ya gelerek, bir taraftan mesleğini devam ettirdi diğer taraftan da Hânîkah-ı Ziya ile Hânîkah-ı Lala’da hocalık yaptı. Onun bu vazifesi Selçuklu sarayı ile ilişki kurmasını sağladı. Başta sultan ve devlet yöneticilerin çocukları olmak üzere birçok talebe yetiştirdi. Böylelikle Anadolu’nun ilim ve kültür hayatına katkıda bulundu.²⁶⁴

Birçok eser kaleme alan Ahî Evren bunların bazılarını başta Sultan I. Alâeddin Keykubad²⁶⁵ ve Sultan II. İzzeddin Keykâvus olmak üzere Celâleddin Karatay, Seyfeddin Tuğrul gibi devrin devlet adamlarına sundu.²⁶⁶ Bu eserlerden biri olan *Murşidu’l-Kifâye* Sultan I. Alâeddin Keykubad’a sunulmuştur. Ahî Evren ayrıca Alâeddin Keykubad’ın emri ile İbn Sina’dan *Tercüme-i en-Nefsü’n-nâtıka* adlı eseri tercüme etmiştir. Yine onun *Yezdan-şinaht* adlı eseri Sultan I. Alâeddin Keykubad’a sunması ihtimal dâhilindedir. Ahî Evren Sühreverdî el-Maktûl’dan tercüme ettiği “*Vasiyye*” adlı eseri *Medh-i fakr u zemm-i dünya* adıyla Celâleddin Karatay’a sunmuştur.²⁶⁷ Ayrıca *Letaif-i Giyasiyye* adlı eseri de II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246) adına kaleme almıştır.²⁶⁸

Ahî Evren ve Ahîlerin en büyük destekçisi olan Alâeddin Keykubad’ın 1237 yılında ölümüyle yaşanan siyasî olaylar başta Ahî Evren olmak üzere Ahîlerin bazı sıkıntıları çekmesine neden oldu. II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile veziri Sadeddin Köpek Ahî ve Türkmen çevrelere karşı cephe aldılar. II. Keyhüsrev Sadeddin Köpek’i öldürttüktan sonra (1240) aralarında Ahî zümrelerin ve Türkmenleri de olduğu zümreleri kendi iktidarına karşı oldukları gerekçesiyle tutuklattı. Tutuklananlar arasında Baba İlyas-ı Horasanî’nin de olduğu ve bazı müritlerinin öldürüldüğünü Elvan Çelebi *Menâkibü’l-Kudsiyye*’sinde kaydetmektedir. Bu olaylar Ahî ve Türkmen çevrelerinin ayaklanmasına yol açtı. Diğer taraftan da Moğollar Anadolu’yu işgal ettiler (1243). Birçok şehri kolaylıkla aldılar. Ahîler Kayseri’de Moğollara karşı mücadele ettiler. Burada birçok Ahî kılıçtan geçirildi. Hatta Ahî Evren’in eşi Fatma Bacı da Moğollara esir düştü. 1240-

²⁶⁴ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 54.

²⁶⁵ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 53-54.

²⁶⁶ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 46.

²⁶⁷ Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 89, 90, 92, Mikail Bayram burada *Letaif-i Hikmet* adlı eserin de Ahî Evren’e ait olduğunu ve onun siyasetname türü olan bu eseri Sultan II. İzzeddin Keykâvus’a sunduğunu söyler. Bayram’a göre bu eseri Kadı Siraceddin el-Urmevî yazamaz. Çünkü Moğol Noyan’ı Alıncak ve Muinüddin Süleyman II. İzzeddin Keykâvus yanlısı devlet adamlarını öldürmüşlerdir. Bayram’a göre II. İzzeddin Keykâvus’a eser sunmuş ve yakın olmuş bir kişi o dönemde yaşatılmaz öldürülürdü. Yine Bayram’a göre *Letaif-i Hikmet*’in Urmevî’ye nispet edilmesinin nedeni Moğollar’ın onun adını unutturma ve izini silme siyasetinin bir sonucudur. Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 89-90. Eserin niçin Urmevî’ye ait olmaması gerektiğini genişçe izah eden Mikail Bayram Ahî Evren’e ait olduğuna dair kuvvetli deliller ortaya koyamamıştır.

²⁶⁸ Bayram, *Evhadü’l-din Hâmid el-Kirmânî ve Menâkıb-Nâmesi*, Konya/İstanbul, 2008, s. 110.

1245 yılları arası hapiste kalan Ahî Evren Celâleddin Karatay'ın umumi af kanunu çıkartmasıyla serbest kaldı.²⁶⁹

Hapisten çıkınca Denizli'ye giden Ahî Evren orada belirli süre kaldı. II. İzzeddin Keykâvus Denizli'ye kırıgın giden Ahî Evren'i geri getirtmek için Sadreddîn-i Konevî'yi görevlendirdi.²⁷⁰ Konya'ya dönünce II. İzzeddin Keykâvus tarafından vezirliğe getirilen Ahî Evren bu vazifede pek kalamadı. Gelişen siyasî olaylar ona karşı cephe alınmasına neden oldu. Bir kısım devlet adamı Selçuklu tahtında oturan II. İzzeddin Keykâvus'a karşı ikinci şehzade IV. Rükneddin Kılıçarslan'ı geçirmeyi planlıyorlardı. II. İzzeddin Keykâvus'un bu planı haber alınca vezir Ahî Evren ile bu işi görüştü. Bunun sonunda bazı emirler öldürüldü. 1248 yılında gerçekleşen bu olaydan sorumlu gösterilen kişi Ahî Evren oldu. Bunun üzerine muhaliflerinin arttığını gören Ahî Evren Kırşehir'e gitmek zorunda kaldı.²⁷¹

Hayatı hep mücadele ile geçen Ahî Evren'in ölümü de siyasi olaylar sebebiyle oldu. O, Sultan II. İzzeddin Keykâvus ile IV. Rükneddin Kılıçarslan arasındaki mücadelede, Türkmenler ile beraber, Moğollara karşı mücadele eden II. İzzeddin Keykâvus'un yanında yer aldı. Fakat Moğollar ve Moğol taraftarı Selçuklu devlet adamlarından destek gören IV. Rükneddin Kılıçarslan Konya'da 1260 yılında tek başına tahta oturdu. Moğol yanlısı bu yeni yönetim Ahîlere rahat vermedi. Anadolu'nun birçok yerinde ayaklanan Türkmenler ve Ahîlere karşı Sultan IV. Kılıçarslan gönderdiği emirler ile bu isyanları bastırmaya çalıştı. Bu çatışmaların en şiddetlisi Kırşehir'de oldu. İsyanı bastırmakla görevlendirilen Emir Cacaoğlu Nûreddin şehre sokulmadı. Bunun üzerine şehre asker sevki yapıldı. Burada Ahî Evren ve arkadaşları katliama tabi tutuldular (1261).²⁷²

Ahî Evren hayatı boyunca siyasi olarak badireler atlatmış olmasına rağmen, Anadolu'da Ahîlik teşkilatının oluşmasında büyük etkiye sahiptir. Evhadüddîn Kirmânî ve Ahî Evren'in Anadolu'da esnafı teşkilatlandırmalarının sonucunda toplumun siyasî, iktisadî ve içtimaî olarak birçok sorunu rahat şekilde atlatmalarını sağladı. Özellikle Moğollar Türkistan ve İran coğrafyasını istila edince birçok âlim gibi işi, gücü olan varlıklı insanlar da Anadolu'ya geldi. Bunların Anadolu'da örgütlenmesi gerekiyordu. Bu işi yine Moğol istilasına sebebiyle Anadolu'ya gelen Ahî Evren üstlendi.

²⁶⁹ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 54-55.

²⁷⁰ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 56.

²⁷¹ Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 56-57.

²⁷² Bayram, *Ahi Evren: Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, s. 26-8.

Fütüvvet teşkilatının Ahîlik teşkilatına dönüşmesini sağlayan ve bu teşkilatın temelini oluşturan Ahî Evren bir zamanlar devlet ricâli tarafından destek gördü ve kendisine yardım yapıldı. Fakat yaşanan siyasî olaylar sonucu Ahîlere ve Türkmenlere ait birçok tekke ve hânîkahlar müsadere yoluyla sahiplerinden alınıp Kalenderîlere ve Mevlevilere verildi. Ahî Bedreddin Gühertaş Hânîkahı, Hânîkah-ı Ziya ve yukarıda zikrettiğimiz Hânîkah-ı Lala Mevlânâ'nın yakınlarına verildi.²⁷³ Ona ait olan ve devlet adamları tarafından verilen Hanîkah-ı Lala daha sonra alınarak ve sultanın fermanı ile (1262 Ahî Evren'in ölümünden sonra) Mevlânâ'nın halifesi olan Hüsâmeddin Çelebi'ye verildi.²⁷⁴ Mevlevî kaynaklarında anlatılan Ahî Ahmed, Ta'ceddin Mûtez ve Ziyaeddin Vezir Hânîkahlarının şeyhi öldüğünde, yerine Mevlânâ'nın müridi Çelebi Hüsâmeddin'in getirilmesine şiddetle karşı çıkınca, Ahî Türk'ün ve Ahî Beşîşâre'nin büyük babalarının sülalesine mensup olan Ahî Kayser, Ahî Çoban, Ahî Muhammed Zebzarî gibi ahîler kılıçlarına sarılarak, Ahî Ahmed'i ve yanındakileri öldürmek için üzerlerine yürüdüler. Fütüvvet-nâmelerde belirtilen Ahîlik kaidelerine uymasa da, ahîlerin iktidara yakın zümreler ile ilişki içerisine girme noktasında birbirleriyle mücadeleyle girdiklerinin göstergesidir.²⁷⁵

Ahî Evren'den sonra bazı Ahî reisleri siyasî mücadelelerde yer almışlardır. Onlardan biri olan Ahî Ahmedşah 1277 yılında Cimri olayında Ahîler ile birlikte Konya savunmasına katıldı. Yine kendisi 1291 yılında İlhanlı Hükümdarı Geyhatu'yu Konya'yı yağmalama kararından vaz geçirecek kadar etkili bir kişi idi. O da birçok ahî gibi Mevlevilere yakındı. Hatta Sultan Veled'in sevgisine mazhar olmuş ve o vefat edince oğlu Ulu Arif Çelebi'nin müridi olmuştur. Kendisi 1298 yılında öldürülünce Sultan Alâeddin Keykubad b. Feremuraz, onun intikamının alınmasına izin verildi ve katili birkaç ay sonra bulunup öldürülmüştür. Önde gelen diğer bir ahî ise Ahî Mahmud'dur. Saray çevresiyle ilişkileri mevcuttur.²⁷⁶

Ahîler takibat sonrası Ankara'ya gittiler. Moğollar Anadolu'da Türkmenlere ve Ahîlere baskı ve zulüm yaptığı zamanlarda bir kısım Ahîler diğerlerinin aksine ılımlı bir siyaset izledi. Bunlardan birisi olan Ahî Mecdüddin-i Ankaravî Ankara ve Konya ovasında bin koyunu vardır. Çok zengin ahilerdendir. Mevlana ile münasebetleri iyi olan bu ahî, Moğollar zulüm yaptığı zaman koyunlarını koruması için Mevlana'dan yardım di-

²⁷³ Bayram, *Konya'da Dini ve Fikri Hareketler*, s. 28.

²⁷⁴ Bayram, *Konya'da Dini ve Fikri Hareketler*, s. 31.

²⁷⁵ Haşim Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahîler", s. 304.

²⁷⁶ Haşim Şahin, "Selçuklular Döneminde Ahîler", s. 304-5.

lemiştir. Devlet yöneticilerinin uyguladığı baskı ve ellerinden alınan tekke ve zaviyeler sebebiyle Ahî Mecdüddin-i Ankaravî gibi bazı ahîler devlete karşı ılımlı bir siyaset izlemişlerdir.²⁷⁷

XIII. yüzyıl Selçuklu Anadolu'sunda büyük bir esnaf teşkilatı olarak karşımıza çıkan ve geniş bir çevreye hitap eden Ahîlik, Ahî Evren'in vefatından sonra da faaliyetlerini sürdürdü. Özellikle Türkmenler ile birlikte olup birçok yerde Moğol beyleri ile mücadeleye giriştiler. Bu sebepten dolayı Moğol beyleri ve Selçuklu yöneticileri tarafından baskı gördüler. Buna rağmen Ahî teşkilatları varlıklarını devam ettirmişlerdir. Daha sonra Ahîler Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda büyük bir role sahip olan bu teşkilata Osman Gazi'nin kayın pederi Şeyh Edebâlî ve silah arkadaşlarının birçoğu hatta Orhan'ın kardeşi Alâeddin'in bu tarîkate mensup bulunuşu, ilk piyade askerî üniformasının Ahî üniforması oluşu ve Yeniçeriler için Ahî başlığının kabul edilişi, çok önem arz etmektedir.²⁷⁸ Ahîlerin bu derece Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda etkili olmaları Anadolu'daki Moğol tahakkümü ve Selçuklu devlet adamlarıyla yaşadıkları sorunlara bağlamak gerekir. Çünkü yaşanan sorunlar nedeniyle birçok Ahî Orta Anadolu'dan Batı Anadolu'ya gidecektir. Sadece Ahîler değil Türkmenler de Selçuklu devlet yöneticileri ile sorunlar yaşadığı için Batı Anadolu bölgesine gittiler. Bu sebepten dolayı Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Türkmenler, Ahîler etkin güç oldular.

2. 2. 12. Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî

XIII. yüzyılda yaşayan ve etkisi hala devam eden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî Selçuklu toplumuna siyasî, içtimaî ve dinî yönüyle katkısı olmuş bir âlimdir. Ayrıca âlimler arasında devlet yöneticileri ile en fazla münasebeti olandır. Bu münasebetler çerçevesinde devlet adamlarına tavsiyelerde bulunmuştur.

Mevlânâ *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserine Hz. Peygamber'in bilginler ve devlet yöneticilerine dair hadisi ile başlar. Hadiste “Bilginlerin kötüsü emirleri ziyaret eden, emirlerin iyisi bilginleri ziyaret edendir. Fakat fakirin kapısına gelen emir ne kadar hoş ve emirlerin kapısındaki fakir ne kadar kötüdür.”

Mevlânâ'ya göre de bilginlerin emirleri ziyaret etmemeleri lazımdır, zira onları ziyaret etmek bilginlere yakışmaz. Bilginlerin kötüsü emirlerden yardım gören ve emir-

²⁷⁷ M Ali Hacıgökmen, “Selçuklular Zamanında Ankara Ahîleri Hakkında Bir Araştırma”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, C. I, Konya 2001, s. 378-379.

²⁷⁸ Ömer Lütfü Barkan, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, s. 282-283.

ler vasıtasıyla durumunu düzelten, kuvvetini elde edendir. Emirler bana bağışta bulunur, saygı gösterirler, bir yer verirler düşüncesi ve onların korkusuyla okuyan kimse bilginlerin en kötüsüdür. Şu halde o kişi emirler yüzünden ıslah olmuş, bilgisizlikten bilir hale gelmiştir... Bu haller sebebiyle emir bilgini ziyaret etse veya o emiri ziyaret etse, değişen bir şey olmaz. Her ikisinde de bilgin ziyaret eden, emirse edilen olur. Eğer ki bilgin emirler yüzünden bilgi sahibi olmayı düşünmezse tuttuğu yol ve gösterdiği faaliyet sevaplıdır. İnsanlar ondan yararlanır. Böyle bir bilgin emirin yanına giderse, görünüşte ziyaret eden olsa da, aslında o bilgin ziyaret edilen olur. Çünkü emir ondan feyiz alır.²⁷⁹

Onun devlet yönetimine dair görüşlerine kısaca değinmek gerekmektedir. Ona göre padişahlık kurumu Hakk'ın padişahlığının görünme yeridir.²⁸⁰ Bundan dolayı padişahta Hakk'ın huyu olması gerekir. Hakkın rahmeti gazabından üstündür. Şeytan gibi gazabı üstün olmamalıdır. Zaruret olmadan kan dökmemelidir.²⁸¹ Onun ruh suyu tatlı olursa bütün ırmaklar tatlı suyla dolar.²⁸² Ayrıca padişah kötü adet (yasa) koyan olmalıdır. Çünkü ondan sonra gelen kişiler onun koyduğu adetler sebebiyle kötü yola düşerse, bütün günahlarda onun da payı olur.²⁸³ İnsanlara kötülük etmesi halinde kendisinin kötü düşeceğini, kuyu kazması halinde o kuyuya kendin düşeceğini bilmelidir.²⁸⁴

Mevlânâ'nın Selçuklu Sultanları İle Münasebetleri

Mevlânâ'nın devlet adamları ile münasebetleri babası döneminde başlamıştır. Babasının Sultan I. Alâeddin Keykubad ile münasebeti olması sebebiyle Mevlânâ'nın da bu sultan ile münasebeti olduğunu ifade edebiliriz.

Mevlânâ Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile münasebetinin derecesini pek bilmiyoruz. Fakat onun II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in vakfiyesine şahit olması nedeniyle münasebeti olduğunu söyleyebiliriz. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev 1246 yılında Kayseri'de Kızılköşk mevkiinde bulunan bir kıt'a arazinin ve Erciyes Dağı'ndan çıkıp Hisarcık ve Karagürle köylerinden akarak bu araziden geçen akarsuyu haftada iki gün (Pazar ve pazartesi) kullanmak üzere Mevlânâ Taceddin için yapılan vakfa vakfetti.

²⁷⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Meliha Ülker Ambarcıoğlu, İstanbul, 2012, s. 47-8

²⁸⁰ Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 822.

²⁸¹ Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 522.

²⁸² Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 571. Başka bir örnekte şunu ifade eder: "Padişahın ahlakı halkta yerleşir; yeşil gökyüzü toprağı yeşil eder. Padişahı bir havuz bil, çevresindeki yetkilileri de borular. Su borudan testiye akar. O havuzdaki su acı ve pis, her bir boru aynısını çıkarır. Çünkü her boru havuza bağlıdır"²⁸² diyerek padişahın ve devlet görevlilerinin ahlaklarının toplumu etkileyeceğini belirtir. Yani havuz pis, halka pis su akar ve halkta kirlenir, temiz su akarsa halkta temizlenir. Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 127.

²⁸³ Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 635.

²⁸⁴ Mevlânâ, *Yedi Meclis (Mecâlis-i Seb'a)*, çev. Hicabi Kırılancı, İstanbul 2011, s. 53.

Vakfiyenin 17 kişilik şahitleri arasında Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî’de vardır ve ilk sırada yer almaktadır.²⁸⁵

Onun özellikle Moğol dönemi Anadolu’sunda başta sultanlar olmak üzere hemen hemen bütün devlet adamlarıyla münasebeti vardı. Bunlardan birisi de oğul diye hitap ettiği Sultan II. İzzeddin Keykâvus idi. Ona tavsiyelerde bulunan Mevlana dünyanın ezelden beri güvenilmez olduğunu, ihtişam ve siyasi gücün geçici olduğunu söyler. Yazdığı mektuplarda bütün müritlerinin dualarının onunla olduğunu, siyasi gücü kaybetmenin Allah’ın inayetinden yoksun kaldığı anlamına gelmediğini söyler. II. İzzeddin Keykâvus 1249 yılından sonra hükümdarlığını kardeşleri ile paylaşmak zorunda kaldı. Sultanın bir nevi yenilgisi üzerine Mevlana onu teselli etmek istemiştir. Mevlana bir mektubunda da sultanın evliliğini kutlamaktadır.²⁸⁶ II. İzzeddin Keykâvus bir defasında maiyetindekiler ile birlikte Mevlânâ’yı ziyarete gelmişler lakin Mevlânâ “Zahmet buyurmasınlar” diyerek onlar ile görüşmemiştir.²⁸⁷ Bir defasında da ziyarete geldiğinde kendisine öğüt vermesini istemiş, Mevlânâ’da “Sana ne öğüt vereyim? Sana çobanlık emretmişler, sen kurtluk ediyorsun. Sana bekçilik emretmişler, sen hırsızlık yapıyorsun. Allah seni sultan yaptı, sen şeytanın sözü ile hareket ediyorsun” diyerek ona ikazlarda bulundu.²⁸⁸ II. İzzeddin Keykâvus (1249-1262) kardeşleri ile müşterek saltanat sürmüş, aralarında taht kavgaları olmuştur. Mevlânâ bu dönemde yaşanan usulsüz, yanlış uygulamalar ve Selçuklu Sultanının hayat felsefesinden hoşnut olmamıştır.²⁸⁹

Mevlânâ’nın münasebeti olduğu bir diğer sultan ise IV. Rükneddin Kılıçarslan’dır. Mevlânâ’nın IV. Rükneddin Kılıçarslan’la yazıştığı, onun Mevlânâ ve çevresindekilere maddi yardım ettiği bilinmektedir.²⁹⁰ Hz. Mevlânâ Selçuklu sultanları ve devlet adamlarıyla görüşmez ve arada belli bir mesafenin oluşmasına dikkat ederdi. Onlardan gelen her hediyeyi de kabul etmezdi.²⁹¹

Mevlânâ’nın Pervâne Süleyman İle Münasebeti

Mevlânâ özellikle 1266-1277 yılları arasında devletin yönetiminde etkili olan Pervâne Süleyman ile çok iyi ilişkiler kurmuştur. Çoğu zaman Pervâne Mevlânâ’yı ziyaret etmiş veya kendi sarayına başta onu olmak üzere birçok âlim ve tasavvuf erbabını

²⁸⁵ Yinanç, “Mevlânâ’nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Vakfiyesi”, s. 68-70.

²⁸⁶ Lewis, s. 332-333.

²⁸⁷ Eflâkî, s. 237.

²⁸⁸ Eflâkî, s. 359-60.

²⁸⁹ Eflâkî, s. 533-34.

²⁹⁰ Eflâkî, s. 325. IV. Kılıçarslan’ın hanımı Gumaç Hatun Mevlânâ’nın müridesi olmuş ve Mevlânâ’nın çevresine yardımlarda bulunmuştur. Eflâkî, s. 290.

²⁹¹ Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, s. 208.

davet etmiş; semalar düzenlemiştir. Bu toplantılara başta Selçuklu sultanları olmak üzere devlet adamları katılmıştır. Mevlânâ bu toplantıların çoğunda vaazlar vermiştir.²⁹² Bu yönü ile Pervâne Mevlânâ ve Mevleviler çevresinde iyi bir intiba bırakmıştır. Mevlânâ'nın bazı müritleri Pervâne'nin adaletli, hayır ve hasenatlı, cömertliğin simgesi olduğunu ve bilginlerin, şeyhlerin ve faziletli kişilerin medrese ve hankahlarda huzurlu bir şekilde yaşadığını söyleyince Mevlânâ'da onlara “*Evet doğru söylüyorsunuz. Onun hayır ve hasenatı sizin söylediğinizden yüz kat daha fazladır*” demiştir.²⁹³ Mevlana bazen Pervâne'yi eleştirse de onu övücü sözlerde bulunmuş ve muhabbet beslemiş ve hatta *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserini ona ithaf etmiştir.

Mevlânâ ile Pervâne Süleyman'ın ilişkilerinin iyi olduğunu gösteren diğer bir husus ise Mevlânâ'nın Pervâne Süleyman'a yazdığı mektuplardır. Günümüze ulaşan yüz elli mektubun yirmi beşi Pervâne Süleyman'a yazılmıştır. Bu mektupların önemli bir kısmı toplum hayatı ile ilgilidir. Mevlânâ'da bu yönde taleplerde bulunmuştur. Başta Pervâne Süleyman olmak üzere Mevlânâ'nın mektuplardaki talepleri karşılanmıştır. Hatta Mevlânâ'nın müritlerinden olan Malatyalı Selahaddin Mevlânâ'nın Pervâne'ye ihtiyaç ehline ve miskinlere yardım etmesi için, bir günde on ile on iki tezkere gönderdiğini ve Pervâne'nin bunların hepsini gerçekleştirdiğini ve reddetmediğini kaydederek bu hususu teyit etmektedir.²⁹⁴

Pervâne Süleyman'ın devlet meşgalesi sebebiyle “*Gece, gündüz kalbim ve canım sizin yanınızda; fakat Moğolların işinden ve meşgalesinden dolayı ziyaretinize gelemiyorum*” Mevlânâ'yı ziyaret edemediğini belirtmektedir. Mevlânâ ise “*Bu işler de Hak işidir. Çünkü bunlar, Müslümanların güvenini temin ediyor. Siz onların gönüllerini rahat ettirmek ve birkaç Müslümanın huzur ve güven içinde ibadetle, tâatle meşgul olabilmeleri için, kendinizi malınızla, canınızla feda ettiniz. Bu da hayırlı iştir. Ulu Tanrı size böyle bir iş yapmak arzusu vermiştir. Eğer bu arzunuz zayıflayacak veya eksilecek olursa, bu da Tanrı'nın inayetinden mahrum kalacağınıza işaret demektir*”²⁹⁵ buyurmuştur.

Bir defasında da Mevlânâ emir Pervâne'ye “*Sizi görmeyi çok istiyoruz, yalnız halkın işleriyle uğraştığınızı bildiğimiz için, zahmet vermek, rahatsız etmek istemiyoruz*” dedi. Emir de Hüdavendigar'a “*Bu bize düşerdi. Bundan sonra ziyaretinize geliriz.*”

²⁹² Eflâkî, s. 146-147, 148, 154, 156, 164-165, 189, 195.

²⁹³ Eflâkî, s. 139-140, 174.

²⁹⁴ Eflâkî, s. 303.

²⁹⁵ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 56.

dedi. Bunun üzerine Mevlânâ ise: “*Fark yok, hepsi bir demektir... Hayırlar ve iyi işlerle uğraştığınızı bildiğimizden tabii daima size müteveccihiz*”²⁹⁶ buyurmuştur.

Mevlânâ’yı ziyarete gelen Pervâne uzun süre beklemek zorunda kalmış. Sultan Veled babasının mazeretini “*Mevlânâ çok defa benim birçok işlerim, hallerim ve Allah ile istiğraklarım olur. Emirler ve dostlar beni her zaman göremezler; onlar kendi halleri ve halkın işleriyle meşgul olsunlar. Biz gider kendilerini görürüz, buyurmuştur*” dedi. Mevlânâ geç gelince Pervâne hürmet gösterip şöyle demiştir: “*Ben kulunuz Mevlânâ Hudâvendigâr’ın bize geç gelmesinden bana şöyle bir işaret olduğunu sezdim. Bununla siz demek istediniz ki, ey Pervâne, muhtaç kişinin beklemesi ne kadar büyük bir sıkıntıdır. İşte sizin geç gelmenizin bana bu faydası oldu*” dedi. Bunun üzerine Mevlânâ “*Bu düşünceniz çok güzeldir...*” buyurdu.²⁹⁷

Mevlânâ’nın Pervâne’nin bazı davranışlarını tenkit ettiği ve onun hakkında olumsuz bazı ifadeler kullandığı da unutulmamalıdır. O, Mevlânâ’dan kendisine öğüt vermesini rica etmiş. Mevlânâ’da kendisine: “Emir Muineddin, Kur’an’ı ezberlediğini duydum. Ayrıca hadisler hakkında *Camiü’l-Usûl*’u de Şeyh Sadreddin hazretlerinden dinlediğini duydum” deyince Pervâne evet demiş. Mevlânâ’da “Allah’ın ve resulün sözlerini bildiğin halde o sözlerden öğüt almıyor ve amel etmiyorsun da benim öğüdümü nasıl dinler ve uyarsın”? diye cevap vermiştir.²⁹⁸

Mevlânâ bir sohbetinde Pervâne Süleyman’ı eleştirmektedir. Onun önce Müslümanlığın başı olduğunu ve kendimi yok edeyim, İslâm’ın bekası, Müslümanların çoğalması uğrunda kendisini, fikrini, tedbirini feda edeyim derken İslâm’ın zayıflamasına sebep olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Pervâne Süleyman’ı Moğollar ile işbirliği yaparak Şamlılar ile Mısırlıları yok etme, İslâm vilayetlerini kırıp yıkmak için yardım etmiş olduğunu ifade eder. İslâm’ın bekası için çabalarken, tam tersine zayıflamasına sebep olduğunu söyler. Mevlânâ emirin bu durumdan kurtulması için öneride de bulunmaktadır. Onun bu durumdan kurtulması için yüzünü Allah’a çevirmesini, sadakalar dağıtmasını, Allah’tan hiçbir zaman ümidini kesmemesini tavsiye etmektedir. Mevlânâ bu söyleri söylemekteki maksadının çok yüksek durumdan, pek aşağı bir hale düşmüş olduğundan bunları söylediğini belirtmektedir.²⁹⁹

²⁹⁶ Mevlana, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 94.

²⁹⁷ Eflâkî, s. 266.

²⁹⁸ Eflâkî, s. 177.

²⁹⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 50-1.

Pervâne Süleyman bir defasında Mevlânâ'yı ziyaret etti ve kendisine öğüt vermesini istedi. Mevlânâ da hiç gevşeklik göstermeden dört kibleye hizmet etmesini tavsiye etti. Dört kiblenin ne olduğunu sorunca Mevlânâ'da "Birincisi namaz kiblesi, günde beş defa yüzünü ona çevirirsin. İkincisi dua kiblesi olan gökyüzüdür, ihtiyaç düştüğünde yüzünü dua kiblesine çevirir ve ağlayıp sızlayarak isteğinin yerine gelmesi için ricada bulunursun. Üçüncüsü padişahlardır; padişahlar yoksulların ihtiyaçlarının kiblesi ve mazlumların sığınağıdır. Bir mazlum ve çaresiz kişi yüzünü senin tarafına çevirdiğinde ihtiyacını yerine getir. Dördüncüsü Allah erlerinin kalbidir. Bu kalp Allah erlerinin bakışı olup kâinattan da daha yüksek ve yücedir" cevap verdi.³⁰⁰

Pervâne Mevlânâ'dan babası Bahâeddin Veled'in kabrinin üzerine kubbe yaptırmak için müsaade istedi; fakat Mevlânâ ona müsaade etmedi.³⁰¹ Çünkü o türbe, kubbe ve yüksek duvarların mana erleri için güzel olmadığını ifade etmiştir.³⁰²

Mevlânâ zaman zaman Pervâne'nin hanımı Gürcü Hatun'un davetine icabet edip, hanımlara vaaz verip sema yapmıştır. Bazen de Gürcü Hatun Mevlânâ'ya ziyarette bulunurdu. Ayrıca Mevlânâ'nın müridesi idi. Anlaşılan o ki sadece devlet adamları değil onların hanımları da Mevlânâ'yı sevip hürmet etmektedirler. Hanımlar ile ilgili bir konu olduğunda Mevlânâ devlet adamlarının hanımlarından yardım isterdi. Mevlânâ, bir defasında halifelerinden Selâhaddîn-i Zerkûb'un kızı evleneceği vakit çeyizi olmadığı için ve Selâhaddîn-i Zerkûb'un da ekonomik durumu müsait olmadığından, devreye girerek Gürcü Hatun'un sarayından Usta Hatun'u çağırttı. Ona Gürcü Hatun'a gidip Selâhaddîn-i Zerkûb'un kızının çeyizi için yardımda bulunmasını söyledi. Gürcü Hatun bu haberi alınca büyük bir çeyiz hazırlattı ve teslim etti. Mevlânâ da bundan çok memnun oldu.³⁰³

Bir defasında Gürcü Hatun Kayseri'ye gitmesi gerektiğinde Mevlana'dan ayrılma fikrine dayanamamış ve yanında götürmek üzere ressam Aynüddeve-yi Rûmî'ye Mevlana'nın bir veya birkaç portresini yaptırmıştır. Ayrıca Mevlana'ya hürmetini onun vefatından sonra da gösterdi ve türbesinin yapımı içinde büyük miktarda para bağışladı.³⁰⁴

Mevlânâ'nın Diğer Devlet Yöneticileri İle Münasebetleri

³⁰⁰ Eflâkî, s. 361.

³⁰¹ Eflâkî, s. 438.

³⁰² Mevlânâ, *Mesnevi*, s. 292.

³⁰³ Eflâkî, s. 545-46.

³⁰⁴ Lewis, s. 339-340.

Mevlânâ'nın ilişkilerinin iyi olduğu devlet adamlarından birisi de Celâleddin Karatay'dır. Mevlânâ'nın, zamanındaki devlet adamlarıyla sıkı münasebetleri ve bunlar üzerindeki gittikçe artan nüfuzu ve tesiri konusundaki bilgilerimiz hatırlanınca, dindar bir devlet adamı olan Celâleddin Karatay'ın onunla yakın bir münasebette bulunması yadırganacak durum değildir.³⁰⁵ Ayrıca ona mektup da yazmıştır. Mektupta halifesi Selâhaddîn-i Zerkûb'un 500 dirheme ihtiyaç duyduğunu "*Allah'ın yoksulu*"na yardım için Karatay'dan daha değerli birini düşünemediğini belirtmektedir. Onun için "Allah'a en yakın meleklerin sıfatlarıyla sıfatlanmış, hayır ve insaf madeni, mazlumların yardımına koşan" gibi ifadeler kullanılmaktadır.³⁰⁶ Eflâkî'de geçen ifadeye göre; veli yaradılışlı, temiz karakterli ve hayırları, sadakaları millete ulaştırmış olan Karatay, zaman zaman Mevlânâ'yı ziyaret ederdi. Mevlânâ bir defasında dostları ile birlikte gezerken Celâleddin Karatay'ın medresesinin önünden geçerken türbesine geçip oturdular. Orada hafızlar Kur'an, dostlar ise gazel ve mesnevi okudular.³⁰⁷

Mevlânâ'nın münasebette bulunduğu bir diğer devlet adamı Emir Taceddin Mûtez idi. Onun da Horasanlı olması nedeniyle Mevlana hemşehri diye hitap ederdi.³⁰⁸ Mevlânâ'yı sıklıkla ziyaret eder ve onun dediklerini yapardı. Eflâkî'nin ifadesi ile birçok medrese, hankah, hastane ve kervansaray yaptırdı. Mevlânâ'yı birçok defa ziyaret edip sohbetlerine katıldı. Mevlânâ'nın sohbetlerinden etkilenen Emir Taceddin Mûtez onun için hayır ve hasenatta bulunmak istedi. Bir miktar parayı Mevlânâ'ya gönderen Taceddin Mûtez paranın kabul edilmemesi üzerine Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'i araya koydu. Mevlânâ'nın sonunda müsaadesi alınarak medresenin yanında Mevlânâ'nın hizmetkârlar için dervişlere yaraşır basitlikte birkaç ev yaptırdı.³⁰⁹ Emir Tâceddin Mûtez birçok defa Mevlânâ'nın çevresine yardımlarda bulunmuştur. Hatta bir defasında Mevlânâ'ya yedi bin dirhem-i sultanî göndermiş ve yazdığı mektupta da bu parayı reddetmemesini, cizye parası olup helal olduğunu belirtmiştir.³¹⁰ Mevlânâ'nın hediye olarak gelen her parayı kabul etmemesinden dolayı Taceddin Mûtez gönderilen paranın helallğine dair böyle bir mektup yazmak zorunda kalmıştır.

Muineddin Pervâne'nin damadı olan Mecdüddin Atabek Mevlânâ'nın sadık müritlerinden birisi idi. O, zaman zaman Mevlânâ'yı ziyaret eder ve hizmetinde bulunurdu.

³⁰⁵ Turan, "Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 43.

³⁰⁶ Lewis, s. 334.

³⁰⁷ Eflâkî, s. 212.

³⁰⁸ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 3.

³⁰⁹ Eflâkî, s. 228.

³¹⁰ Eflâkî, s. 563.

Mevlânâ'dan çileye girmek istediğini belirtmiştir. Mevlânâ onun bu isteğine pek sıcak bakmasa da çok ısrar etmesi sonucu onu çileye sokmuştur. Birkaç gün hücrede ibadet ederek riyazet hayatını sürdüren Tâceddin Mûtez fazla dayanamayıp çıkmıştır.³¹¹

Mevlânâ ve Moğollar

Mevlânâ'nın sultan ve devlet adamlarından en önemli beklentisi, Anadolu'da başlayan kültürel ve medeni hayatın sürmesine yönelik katkılarıdır. Mevlânâ'nın özellikle devlet adamlarıyla bu anlayışın sürmesine yönelik iyi ilişkileri tenkitlere bile konu olmuştur. Özellikle onun Anadolu'daki Moğol yöneticileri ve Moğol taraftarı yöneticileri ile münasebetleri olması tenkit edilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin sosyal, siyasi ve ekonomik olarak sıkıntıya girdiği bir dönemde, Mevlânâ devlet yöneticileri ile münasebette bulunarak siyasî, iktisadî ve sosyal olarak devlet ve toplum lehine faaliyetlerde bulunmuştur.

Mevlânâ'nın Anadolu'ya gelen Moğol yöneticileri ve Anadolu'da Moğol taraftarı olan yöneticilerle münasebetleri vardır. Onun Moğol yöneticileriyle münasebetleri ve onlar hakkında söyledikleri sözlere geniş çerçevede bakmak gerekmektedir. Çünkü Moğollar için hem olumlu hem de olumsuz ifadeleri mevcuttur. Onun Moğollar ile ilgili olumlu ifadelerine bakarak Moğol taraftarı olduğunu söyleyemeyiz. Bu ifadeleri dönemin siyasi şartları altında değerlendirmeliyiz. Çünkü yaşanan siyasî ve sosyal olaylar onun haklı çıkarmaktadır. Mevlânâ'nın gösterdiği bütün çabalar yıkılmakta olan bir devletin kurtulmasına ve insanların yaşadığı sıkıntıların rahat bir şekilde atlatmasına yöneliktir.

Mevlânâ, Moğollar Anadolu'ya gelince kaçmamış, maddî ve manevî gücü ile Moğollar ile mücadele etmiştir. Mevlânâ'nın bu tavrında Moğol akınları sebebiyle ailesinin Belh'ten Anadolu'ya gelmiş olmasının etkisi vardır. Bu sıkıntıları bildiği için terk etmeyip mücadele yolunu seçmiştir. Eserinde insanların Tatarlar'dan kaçışıyla ilgili *“Halk Tatar'dan kaçıyor, bizse yaratana tapı kılalım. Kaçmak için yüklerini develere yüklediler; bizim yükümüz yok ki; biz ne yapalım? Halk kopup kaçıyor; biz de dama çıkalım da halkın develerini sayalım bari”*³¹² ifadesini kullanmaktadır. Yine Divan-ı Kebîr'de Allah'ı tanımadığından insanların Tatar'dan korktuğunu ifade etmektedir.³¹³

³¹¹ Eflâkî, s. 286.

³¹² Mevlana, *Divan-ı Kebîr*, C. V, s. 158.

³¹³ Mevlana, *Divan-ı Kebîr*, C. VII, s. 428.

Allah’a sıkıca sarıldıktan sonra Baycu’yu düşünmeye gerek olmadığını söyleyerek Moğollar’dan korkulmaması gerektiğini vurgulamıştır.³¹⁴

Mevlânâ Moğolların güçlenmesini ile ilgili şunları ifade etmektedir. Moğollar gönülleri kırık ve kuvvetleri yokken, muhteşem ve güçlü hale gelip âlemi zapt etmelerini Tanrı’ya yalvarmaları ve dualarının kabul olması sonucu olmuştur.³¹⁵ Mevlânâ bir sohbetinde Hülâgu’nun Bağdat’ı almasıyla ilgili şöyle buyurmuştur. Hülâgû Han ilk başta Bağdat’ta büyük bir direniş ile karşılaştı ve bir türlü zapt edemedi. Bunun üzerine Hülâgû Han “Üç gün bir şey yenilmemesini ve atlara da bir şey verilmemesini emretti. Herkes Bağdat’ın fethi için kendi yaratanına yalvarsın diye emir buyurdu.” Böylelikle Bağdat’ı aldığını ifade eder.³¹⁶ Moğollar’ın güçlenmesi Tanrı’ya niyazda bulunmaları ve sabır etmelerinde görmektedir.

Mevlânâ elinden geldiği kadar halkın ve Anadolu’nun Moğollar tarafından zarar görmesini engellemeye çalıştı. Bunda kısmen de başarılı oldu. Çünkü Moğollar Anadolu’ya gelince birçok yeri yakıp yıktılar; lakin Mevlânâ onların Konya ve ahalisinin zarar vermesini engelledi. Hatta Mevlânâ’nın bu mücadelesi menkıbevî şekilde anlatılmaktadır.³¹⁷ Halk da Moğol ordusundan korunmak için, Moğolların Konya’yı kuşatması sırasında, Mevlânâ’nın yanına gelip sığınmışlar ve Mevlânâ’dan yardım istemişlerdir. Mevlânâ da halka: “Hiç korkmayın, yüce Allah sizi Şeyh Selahaddin hazretlerine bağışladı. Bu şehir kıyamete kadar Moğolların kılıcından korunacaktır. Konya’ya kasteden bizim darbemizden kurtulamaz” buyurmuştur.³¹⁸ Moğol kumandanı Baycu’nun Konya ovasına gelmesi üzerine halk ümitsiz şekilde, büyük korku ile Mevlânâ’ya başvurdu. Mevlânâ, o gece evini, ailesini, bırakmış, Baycu’nun otağının tam üstündeki tepede sabahlayıp Allah’a yalvarmıştır. Kuşluk namazını kılıp şehre gelmiş ve halka Moğollar’dan hiç korkmamalarını, bir şey olmayacağını söylemiştir. Bir gazelde “O kaanlar kaanından elime bir yarlıg geldi de bu yüzden Baycu’yu da bilmiyorum, Batu’yu da. Benim ne Rûm çehreli dilberim var, ne gizli Türklerim. Artık Hülâgû’yu bile bilmesem ne ayıbı var...” ifadesinde bulundu³¹⁹ Fermânı Allah’tan aldığını, bu yüzden bu hükümdarları umursamadığı vurgulamaktadır. Konya’nın Moğollar tarafından büyük tahribata uğramasını engelleyen Mevlânâ, Moğollar’ın bu belde tutunamayacaklarını belirtmiş-

³¹⁴ Mevlana, *Divan-ı Kebir*, C. VI, s. 273.

³¹⁵ Şeker, s. 407.

³¹⁶ Eflâkî, s. 201-2.

³¹⁷ Eflâkî, s. 423-24.

³¹⁸ Eflâkî, s. 542.

³¹⁹ Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, s. 206-7.

tir. Bütün dünyadan manevî önderlerin bu şehre yöneldikçe burası öyle güzel olacak ki ölümler bile dirilmeye heves edecekler demiştir.³²⁰ O Konya'yı Moğolların istilasından koruduktan sonra buraya veliler şehri diyerek kutsallaştırmıştır.³²¹ Görüldüğü gibi Mevlânâ'nın maddî ve manevî olarak gösterdiği çabalar sonuç vermiş ve Konya ve halkının zarar görmesi engellenmiştir.

Dönemin ve Moğollar'ın ruh halini iyi bilen Mevlânâ, olayları tasavvufî bir bakış açısıyla ele almıştır. Mevlânâ, Tatarlar'dan kaçan halkın aksine onlarla iş tutmayı, görünürde çirkin olsa da Müslümanlığa hayat alan açabilmek amacıyla meşru görmüştür.³²² Abdülbaki Gölpınarlı Mevlânâ'nın Moğol yöneticileri ile münasebetlerini ve onların hakkındaki fikirlerini şöyle değerlendirmektedir: “Mevlana tamamen halkçı bir karaktere sahip olmakla birlikte ileri bir görüşe de sahipti. Hiçbir büyüğe, hiçbir padişaha ve beye boyun eğmeyen Mevlânâ Moğolların maddî galebesini görüyor ve bu akının sonucunda, manevî seviye bakımından aşağı oldukları için herhalde temessüle uğrayacaklarını, fakat çöken Selçuklu medeniyetinin yerine, bu henüz bozulmamış unsurun tesiriyle daha canlı ve yeni, daha iyi ve ileri medeniyet kurulacağını umuyordu. Bu yüzden Mevlânâ Celâleddin de Moğolları sevmedeydi.”³²³ Ahmet Yaşar Ocak Mevlânâ'nın Moğollar ile ilgili tavrı hakkında şunu ifade eder:

“O elinden geldiğinde Moğol yönetim çevrelerine yaklaşarak onların yumuşak tutum içine girmeleri için çalışmıştır... Mevlânâ Celâleddin'in Moğol idarî çevreleriyle yakınlığının, onları belli ölçüde sınırlı hareket etmeye zorladığı görülür. Nitekim bu hâkimiyet döneminde Mevlânâ Celâleddin'in müridlerinin çoğalması, bir bakıma, sosyal ve iktisadî sarsıntılar arasında kendisinin bir teselli kaynağı olarak görüldüğünü ispat eder.”³²⁴

Aslında Mevlânâ Moğollar'ın inançsız, zalim olduklarını biliyordu. Bunları da konuşmalarında dile getirmekteydi. Çevresindeki insanların Moğollar ile ilgili sorularına da verdiği cevaplarda bunu vurgulamıştır. Hatta bir defasında birisi Mevlânâ'ya: “Moğollar mallarımızı alıyorlar, ara sıra onlar bizlere mallarını bağışlıyorlar. Acaba bunun hükmü nedir” diye sordu. Mevlânâ da: “Moğollar'ın aldığı her şeyi Allah'ın hazinesine girmiş olarak görmektedir. Çünkü aldıkları mal zaten bizim. Bazen geri verdik-

³²⁰ Şeker, s. 380.

³²¹ Osman Turan, “Mevlânâ ve Konya”, *Hilal*, C, III, S. XXXII, 1962, s. 4. (4-6).

³²² Şeker, s. 380.

³²³ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 267.

³²⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Tasavvufî Düşünce”, *Anadolu Selçukluları ve Belikleri Uygurluğu*, ed. A. Yaşar Ocak, C. I, Ankara 2006, s. 433; Şeker, s. 381.

leri mallarda bizim mallardan. Bu sebepten dolayı bizim mallarımız onlara haram, onların malı ise bize helaldir³²⁵ cevabını verdi.

Moğollar'ın fakir ve düşkünken Allah'a yalvarmaları ve sabırları sonucu güç, kudret elde ettiklerini ifade eden Mevlânâ, onların insanlara zulüm ve baskı uyguladıkları sebebiyle Allah tarafından tekrar yok edeceğini ifade etmektedir.³²⁶ Moğollar'ın da kıyamete ve sorgu sual gününe inandıkları söylenince Mevlânâ da onların yalan söylediklerini, böyle demekle Müslümanlarla kendilerini bir görmek istediklerini ifade etmektedir.³²⁷ Söylenilen bu sözler Moğollara sempati beslediğini göstermemektedir. Fakat birileri gibi yaşanan Moğol tahakkümün hep olumsuz yönünü görmemiş, olumlu yönlerinin de olacağını ifade etmiştir. Yani yaşanan hadiseleri derûni bir bakış açısıyla bakan Mevlânâ, Moğol akınının bir sel gibi emileceğini veya şahlanıp bir dalga gibi çekileceğini biliyor, ayrıca Moğol akınının Anadolu'ya ve şark âlemine yeni bir şey vereceğini, yıpranmış eskinin bu yeni ve zinde unsurla kaynaşıp yenileneceğini, yapılan zulmün, ilk taşkınlıktan meydana geldiğini ve zamanla sükûnet bulacağını anlıyordu. Hatta o ahlak bozukluğu ve zulümle yoğrulmuş saltanatların ve bu saltanatlara dayanan bozuk ve kokmuş bilgin ve münevver sınıfın çöküp yıkılmasını ibretle seyrediyordu.³²⁸

Mevlânâ'nın etkisi vefatından sonra da devam etti. İlhanlılar'ın ünlü hükümdarı Gazan Han, Mevlana'ya karşı ilgi duyduğu³²⁹ ve kendisinin Kutbüddin-i Şîrâzî, Hümâmeddin-i Tebrizî, Reşideddin gibi bilginlere Mevlânâ hakkında sık sık sualler sorduğu bilinmektedir.³³⁰ Bir defasında devlet adamlarından Mecdüddin Atabek Gazan Han'ın huzurunda Mevlânâ'dan Moğolların nasıl Müslüman olduğunu anlatan gazelden okuduğu bir bölüm şöyleydi:

Ben yârin küpünden bir kadeh erlik şarabı çıkarırsam

İki dünyayı ve (gayb âlemini) bütün güzelliklerini ortadan kaldırıram

Sen Allah'ı tanımadığın için Tatar'dan (Moğol) korkuyorsun

Fakat ben iki yüz iman bayrağıyla Tatar tarafına hücum ederim.

³²⁵ Mevlana, *Fîhi Mâ Fih*, s. 103-4.

³²⁶ Mevlana, *Fîhi Mâ Fih*, s. 104.

³²⁷ Mevlana, *Fîhi Mâ Fih*, s. 105.

³²⁸ Gölpınarlı, *Mevlana Celaleddin*, s. 208.

³²⁹ Osman G. Özgüdenli, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim: Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009, s. 409.

³³⁰ Gölpınarlı, s. *Mevlana Celaleddin*, s. 229; Eflâkî, s. 627.

Şiirden çok etkilenen İlhanlı hükümdarı Gazan Han bu şiir için cübbe yaptırılmasını ve üzerine bu beyitlerin yazılıp altın sırmayla işlenmesini emretti. Sultanın bu arzusu kısa sürede yerine getirilmiştir. Bu cübbeyi giyinmeden tahta oturmamış ve Mevlânâ'nın bu gazeli kendisi için yazdığını belirtmiştir. Çünkü Moğollar onun zamanında Müslüman olmuş ve bunun hayatı boyunca gerçekleştirdiği en önemli faaliyet olduğunu sıkça dile getirmiştir.³³¹

Burada belirtilmesi gereken husus şudur ki, Mevlânâ'nın ileri görüşlü olduğu ve Moğollar ile ilişkilerinin kısa bir sürede olumlu sonuç verdiğini göstermektedir. Niğdeli Kadı Ahmet Moğolların İslâm'a girişlerini şöyle özetler: “Âl-i Cengishan fevc fevc Allah'ın dinine dâhil oldukları için Allah onların günlerini ebedi kılsın”³³²

Mevlânâ'nın Devlet Adamlarına Gönderdiği Mektuplar

Sosyal ve siyasi yönüyle önemli bilgiler içeren Mevlânâ'nın mektupları ilişkileri en iyi şekilde ortaya koyan eserleridir. Yüz elli mektubun yarısından fazlası başta sultanlar olmak üzere devlet adamlarınadır. Mevlânâ'nın II. İzzeddin Keykâvus, Muineddin Pervâne Süleyman, Cacaoğlu Nûreddin, Taceddin Mûtez, Kadı Ekmeleddin, Alameddin Kayser, Melikü's-Sevâhil Bahâeddin, Celâleddin Müstevfî, Ekmeleddin Tabib, Bedreddin Güvertaş, Fahreddin Ali Sahip Ata, Eminateddin Mikail, Mühezzibeddin Ali gibi devlet adamlarıyla münasebetleri olmuş ve onlara mektuplar yazmıştır. En fazla mektubu da ona her zaman yardım eden Muineddin Pervâne'ye yazmıştır. Bu mektupları incelediğimizde Mevlânâ'nın devlet adamlarına hitap şekillerini, karşılıklı ilişkiler, sosyal ve siyasi olaylar, talep edilen şeyleri, Mevlânâ ve çevresindekilerin devlet nezdindeki konumları gibi konuları görmekteyiz.

Mektuplarda öne çıkan ilk durum ise Mevlânâ'nın büyük bir edebi üslup ile başta sultan olmak üzere devlet adamlarına hitap etmesidir. II. İzzeddin Keykâvus'a yazılan mektuplarda Mevlânâ hitaben “Allah saltanatını ebedi kılsın, Allah kuvvetini büyük ve ulu etsin, burhanını ebedi kılsın, padişahlar hizmetinin dibinden çıkmasın, geceler ve gündüzler yenilendikçe devletin de yenilensin,” gibi ifadelerle devletin bekasını temenni emektedir. Yazılan bir mektupta da Mevlânâ Sultan II. İzzeddin Keykâvus'a hitap ederken kendisini sultanın babası olarak yazıyor.³³³ Yazılan başka bir mektupta da:

³³¹ Eflâkî, s. 628. Ayrıca bu gazelin bir kısmı Mevlana'nın Divan-ı Kebîr adlı eserinde de geçmektedir. Bkz. Mevlana Celaleddin Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, haz. Abdülbâkî Gölpinarlı, C. VII, Ankara 1992, s. 628.

³³² Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Doktora Tezi, İzmir 2009, s. 513.

³³³ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 121-122.

“Gönül alan, küçükleri yetiştiren yüce mektubunuz geldi; sevinçlerimiz çoğaldı.”³³⁴ demektedir. Bazı mektuplar devlet adamlarının mektuplarına verilen cevaplardan oluşmaktadır. Yazılan bir mektupta, devlet adamlarından olduğu anlaşılan, Mecdeddin’e oğlum diye hitap etmektedir. Bu da ilişkideki seviyenin ne kadar ileride olduğunu göstermektedir.³³⁵ Mektuplarda Pervâne Süleyman için genellikle “seher yelinden daha temiz, çocukluk çağından daha tatlı, ilkbahar yelinden daha faydalı, oturup kalınacak ahiret yurdundan daha vefalı, beylerin padişahı, Allah’a kavuşmak için özlemler çeken, ibadet ve itaatte bulunan, Allah’ın rızasını düşünen, yoksulların gönüllerini alan, Müslümanların feryadına yetişen, her işin sonucu düşünen...” ifadelerini kullanmaktadır.³³⁶ Başka bir mektupta da “hak katında makbul, halk katında övülmüş bulunan, emirler padişahı, din ve devletin Muin’inin Allah artırdıkça artırsın...” demektedir.³³⁷ Mevlânâ Mecdüddin Atabek’e yazmış olduğu mektupta ise onu “zamanın Asaf’ı,³³⁸ vaktin Nizamülmülk’ü, en fazla adalet ıssı bulunan, Muhammed (sav) şeriatına arka kesilen, bir tek Allah’ın yakınlığına ulaşan, adaleti aydınlatan...” gibi ifadelerle övmektedir.³³⁹ Taceddin Mûtez’e “devlet güneşi, emirler padişahı, rabbani emir, düşüncesi güzel, yoksulların ışığı, Horasan ile Irak’ın övücü... adaleti yayan, mazlumu besleyip yetiştiren, kulların sığınağı olan, Hak ve Din’in Tâcı” olarak hitap etmektedir.³⁴⁰ Celâleddin Müstevfî için “büyük bir adalet ıssı, büyük bilgin, iki devlet, iki kutluluk ıssı, adaleti döşeyen, mazlumu yetiştirip geliştiren, ihsanı adet edinmiş, sonu düşünür, yoksullara yardımcı, padişahlarla sultanlara yardım eden ulular ulusu emir, istifa divanının sahibi, kutlu devlet ve Din’in Celal’inin Allah yüceliğini daim etsin... gibi övücü sözler kullanmıştır.”³⁴¹

Mektupların yazılış sebeplerine bakıldığında Mevlânâ’nın çevresindeki insanların ihtiyaçlarının ilk sırada olmasıdır. Bu ihtiyaçlar ağırlıklı olarak maddi yardım, vergiden muaf tutulma ve iş talep etme gibi iktisadî sebeplerdir. Maddi yardımın en fazla istendiği kişi ise Mevlânâ’nın halifesi olan Hüsâmeddin Çelebi ve onun ailesidir. Hatta bir mektubunda Hüsâmeddin Çelebî’nin bağ duvarının onarımı sırasında masraf ettiğini

³³⁴ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 153.

³³⁵ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 1, 121.

³³⁶ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 4, 126.

³³⁷ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 28.

³³⁸ Bu kelime vezir veya vezirin sıfatı için kullanılmaktadır. Bu kelime ile ise asıl kastedilen kişi Hz Süleyman’ın hikmet ve tedbiriyle tanınan veziri Âsaf b. Berahyâ’dır. Mehmet İpşirli, “Asaf”, *DİA*, III, s. 455.

³³⁹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 21-22.

³⁴⁰ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 36-38, 89-90.

³⁴¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 39-40.

ve masraflarının karşılığı olarak yardım edilmesini talep etmektedir.³⁴² Mektubun birinde de devlet güneşi, rabbani emir... diye hitap ettiği Taceddin Mûtez'den oğlum dediği ve Hüsâmeddin Çelebi'nin de damadı olan Nizâmeddin adlı müridinin mülkünü hayır işlerinde harcadığını bundan dolayı yardıma muhtaç olduğunu belirtir. Yardım gölgesini onun üzerine salınmasını istemektedir.³⁴³ Ayrıca biri Celâleddin Müstevfi olmak üzere devlet adamlarına iki mektup daha yazmıştır. Bunlarda da Nizâmeddin için maddi yardım istemiştir. Anlaşılan o ki Nizâmeddin büyük bir maddi sıkıntı içine girmiş ve toparlanması zor olduğu için Mevlânâ devreye girerek halletmeye çalışmıştır. Ayrıca Mevlânâ sadece Hüsâmedin Çelebi'nin üzerine düşmemiş onun ailesi ile de sıklıkla ilgilenmiştir. Mecdüddin Atabek'e yazdığı bir mektupta da Kemaleddin adlı müridin ibadetler ile meşgul olması sebebiyle dünyalık işlerini aksattığını ve bundan dolayı ondan vergi almamasını talep etmektedir.³⁴⁴ Başka bir mektupta ise Şemseddin Muhammed adlı kişiye layıkıyla bir iş verilmesini istemektedir.³⁴⁵ Bir defasında amilin biri devir teslimde çok zarar etmiş ve borçlanmıştır. O da Mevlânâ'nın yanına gelmiş ve kendi durumu ile ilgili Pervâne'ye mektup yazmasını istedi. Mevlânâ'da edebi bir üslup ile mektup yazdı. Pervâne Süleyman mektuptaki övücü sözleri görünce hoşlanmış ve amilin borcunu indirmiştir.³⁴⁶ Pervâne'ye yazdığı başka bir mektupta da Sivas'a gitmek isteyen Selahaddin adlı müridinin bac³⁴⁷ memurlarından sıkıntı çektiğini arz etmektedir. Ferman buyurarak bacdan ve memurlardan kurtulmasını talep etmektedir.³⁴⁸ Sahip Fahreddin Ali'ye yazılan bir mektupta da: "Dostlarımızdan bir grup bac ve haraçtan emin olup, dualarla meşgul olmaktadır. Lakin dostlardan beş altı kişi vergi istenmektedir. Onlardan mal, para istenmesin. Hayra başlamak kutludur; ama hayrı tamamlamak başlamaktan daha iyidir"³⁴⁹ bazı kimselerin vergiden muaf olmasını istemiştir. Anlaşılan o ki Moğollar döneminde toplanan birçok vergi insanları çaresiz duruma sokmuştur. Mektuplara bakılırsa Mevlânâ'nın çevresindeki bir kısım insan onun devlet adamlarına yazdığı mektuplar sonucu vergilerden muaf olmuşlardır.

Mektuplar genellikle iktisadî sebepten dolayı yazılış olsa da bunun yanı sıra suçluların affı, bazı kişilerin devlette görev alması gibi nedenlerle de mevcuttur. Buna en iyi örnek ise Cacaoğlu Nûreddin'e yazdığı mektuptur. Bu mektup yazılan mektuplar

³⁴² Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 27.

³⁴³ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 36-38.

³⁴⁴ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 29.

³⁴⁵ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 30.

³⁴⁶ Eflâkî, s. 212.

³⁴⁷ Bir vergi çeşididir.

³⁴⁸ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 43-44.

³⁴⁹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 53-4.

arasında örnek teşkil edip Mevlânâ'nın devlet adamlarına hitap edişi, edebi yönü, kişilerin vasıfları, onun devlet adamları üzerindeki etkileri, talepleri ve karşılanması gibi birçok konuda bilgilerini de içermektedir:

*Yüce himmetli, melek huylu, sonu gören, Allah'a tapan, hayrı yayan, padişahların övüncü...o padişahın hayırlarını, güzel işlerini, yoksulları okşamasını, mazlumları geliştirmesini, yardımlar görmesine, büyüklüklerinin kat kat artmasına sebep etsin. Şunu söyleyeyim ki, aziz kardeş, üstün bilgin, inanç ıssı Şemseddin ve oğlu, gözlerin ışığı Nûreddin, o ulu kişinin tapından ayrıldı-ayrılalı bir gün, hatta bir saat esenleşmediler. O büyük padişahın hizmetinde, gölgesinde bulunmayı adet edinen, onun lütuflarını görmüş kişi, nasıl olurda başka padişahların tapısında kalır. Geriye dönmek, tekrar tapınıza varmak istiyorlar; fakat utanıyorlar. Ama bıçakta kemiğe dayandı; sizden ayrılmak, yaraların en beteri, bu da son hadde vardı. Bu duacıyı size şefaati yaptı. Çünkü o padişahın, bu duacıya yardımlarını, bu duacı hakkındaki temiz inancını biliyorlar, buna güvendiler... yaptıkları her suçun, her kusurun, o padişah tarafından anılmayacağını umdular. Önceden olduğu gibi yine yardım gölgesini başlarına yayacağınıza dayandılar. Umarım ki böyle olur da, bu duacı da yerden göğe dek minnettar olur, bu lütufta önceki lütuflara katılır... Padişahın bu duacıyı aziz tutacağını, şefaati kabul edeceğini umarım.*³⁵⁰

Nûreddin'e yazdığı başka mektupta da Nizâmeddin adlı kişinin affedilmesini istiyor. Anlaşılan o ki Nûreddin'in hizmetinde bulunan Nizâmeddin'in yanlış iş yaptı ve onun gazabına uğradı. Mevlânâ'da "Oğlum Nizameddin, işittik, duyduk ki hayırlar düşünen, yoksullar yetiştirip etrafında geliştiren kutlu gönlünüzün gazabına uğramış, bir küstahlık etmiş, yüce gönlünüz incinmiş ona..."³⁵¹ Kırşehir'de vali olarak görev yapan Cacaoğlu Nûreddin'e yazılan yukarıdaki iki mektuptan birkaç sonuç çıkarmamız mümkündür. İlk olarak NuredNûreddin'in hizmetinde Mevlânâ'nın müritlerinin bulunması, ikinci olarak ise Nûreddin'in sert yapılı olduğunu, hatayı affetmeyip hizmetindekileri azletmesidir.

Pervâne'ye yazılan bir mektupta suçlu olan filan kulun affedilmesi, kendisine minnettar olacağını belirtmektedir.³⁵² Devlet adamlarının işlerinin yoğun olduğunu be-

³⁵⁰ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 58-59.

³⁵¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 80.

³⁵² Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 55.

lirten Mevlânâ yardım isteyen dervişlere yardım etmenin onlardan daha önce geldiğini mektubunda vurgulamıştır³⁵³

Devlet ricâli Mevlânâ'nın taleplerini yerine getirdiğini bilen insanlar önce sıkıntılarını Mevlânâ'ya arz ederlerdi. O da devlet adamlarına ya mektup yazarak ya da direk olarak söylerdi. Devlet adamlarının onun kırmayıp taleplerini yerine getirmeleri Mevlânâ'da hoşnutluk oluşturmuş ve mektuplarında bunu belirtmiştir.³⁵⁴ Ayrıca mektuplardan anlaşıldığına göre; Mevlânâ birçok talepleri yerine getiren devlet adamlarına teşekkür etmekte ve bu taleplerin yerine getirilmesinin devamını istemektedir. taleplerinin karşılanması karşısındaki mahcubiyetini bir mektubunda şöyle ifade etmektedir: “Beden olarak zahmet vermiyorum ama canla, gönülle o aziz kardeşin olgunluğunu istemekteyim. Onun sınırsız ihsanı beni utandırıyor.”³⁵⁵ Mevlânâ bir mektubunda da: “Devlet büyüklerinin tapılarına varıp onlara zahmet vermiyorum, onlardan uzak duruyorum, ama gönlüm özlemler çekmede, onları sevmedeyim, hem de gönülden, ihlasla sevmedeyim. Nimetlerinize teşekkürler etmekteyim. Sonsuz kereminizi, ihsanınızı anıp durmaktayım.”³⁵⁶ ifadelerde bulunmaktadır. Buna karşılık devlet adamları da Mevlânâ'ya her zaman hizmetlerinde ve her sıkıntıda yardım etmeye hazır olduklarını belirtmektedirler.³⁵⁷

Mevlânâ mektup yazmasından dolayı da çok mahcubiyet duymaktadır. Halkın ihtiyaçları dolayısıyla çok mektup yazdığından devlet adamlarının usanmamalarını, sıkılmamalarını istemektedir. Tatlı suyun başının kalabalık olduğunu birçok mektupta ifade eder.³⁵⁸ Genel olarak bu mektupları değerlendirirsek Mevlânâ'nın mektuplarda kendisi için bir şey istemediğini, çevresinde kendisinden yardım isteyen mazlum ve mağdur insanlar için mektupları yazdığını görürüz. Sipehsâlâr'ın “*Sultan ve emirler bizim geçimimiz için gümüş ve altın (para) gönderdikleri vakit, Hüdavendigâr bunları Şeyh Selâhaddîn-i Zerkûb'un evine gönderirdi. Ondan sonra da Çelebi Hüsâmeddin'in evine gönderirdi. Kendi ev halkı için bir şey bırakmazdı. Ancak fazla ihtiyaç olduğu vakit, Sultan Veled hazretleri ricada bulunur, bunun üzerine az miktar da onlara verirdi.*”³⁵⁹ ifadesi yukarıdaki bilgileri teyit etmektedir.

Devlet Adamlarıyla Münasebetlerinin Mevleviliğin Oluşumuna Etkisi

³⁵³ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 79.

³⁵⁴ Mevlânâ, *mektuplar*, s. 181-182.

³⁵⁵ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 53.

³⁵⁶ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 24.

³⁵⁷ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 200.

³⁵⁸ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 181-2.

³⁵⁹ Sipehsâlâr, s. 48-49.

Mevlânâ'nın devlet adamlarıyla münasebetleri anlattıktan sonra ilişkiler çerçevesinde Mevlevî tarîkatının oluşum sürecine de değinmekte yarar var. Mevlana'nın yaşadığı son dönemler Türkiye Selçuklu Devleti'nin siyasî, içtimaî ve iktisâdî olmak üzere sıkıntıların olduğu bir dönemdi. Bu dönemde Mevlânâ'nın başta sultanlar olmak üzere devlet yöneticileri ile kurduğu münasebetler neticesinde tarîkatın ve özellikle kurumların (tekke, zaviye vs) oluşum süreci başlamıştır.

İlk önce Gölpinarlı'nın "Mevlânâ'yı bir tarîkat sahibi ve kurucusu, bir şeyh ve bir pir sayanlar, yanılır"³⁶⁰ sözünü izah etmek gerekir. Onun bu sözü bir nebze doğru olsa da tarîkatın temellerinin onun döneminde atıldığını söyleyebiliriz. Başta devlet adamları olmak üzere devrin büyükleri onun sohbetlerine katılmış, birçok vakıfta bulunmuşlardır. Zaten onun döneminde birçok devlet adamı tekke, zaviye yaptırmış. Biz-zat Mevlânâ'nın mektuplarında bazı tekke ve zaviyeye başta Hüsâmeddin Çelebi olmak üzere ismini zikrettiği kişilere verilmesini istemektedir. Kendisi vefat edince geride bir tarîkat bırakmamış fakat ondan sonra gelenlere başta fikirlerini yansıtan eserler olmak üzere büyük bir birikinti kaldı. Sonradan gelenler için Mevlânâ'nın fikrini ve tarîkatını yaymak zor olmadı.

Devlet adamlarına yazılan mektupların bazılarında tekke, zaviye, hankah ve medreselere kendi çevresindekilerin göreve getirilmesini istemektedir. Örneğin, Mevlânâ övgü dolu bir üslup ile Pervâne Süleyman'a yazdığı mektupta "*özü doğru oğlumuz*" diye bahsettiği Şeyh Hamideddin'in Nusretuddin Hankah'ına şeyh olarak atanmasını istemektedir³⁶¹. Sahip Ata Fahreddin Ali'ye yazdığı mektupta da "*Aziz oğlumuz*" dediği Cemaleddin'e Ahî Gühertaş'ın tekkesini vermesini talep etmektedir.³⁶² Başka bir mektupta: "*vezirler padişahı, zamanın Asaf'ı, sultanın dayancı, âlemlere adalet yayan, hayırlarıyla büyük işler başaran, pek büyük sahip*" diye adlandırdığı Sahip Fahreddin Ali'den Hüsâmeddin Çelebi için Şeyh Sadreddîn'den boş kalan ve şeyhi olmayan bir tekkeyi istemektedir. Orasını Hüsâmeddin'e lütfetmeleri halinde minnettar olacağını ve bu kararın isabetli olacağını belirtmektedir.³⁶³ Mevlânâ: "*ulular ulusu, vezirler padişahı, devlet ve dinin tacı*" diyerek övdüğü Taceddin Mûtez'den şeyhlerin övücü dediği Hüsâmeddin Çelebi için iki makamın verilmesini ister.³⁶⁴ Yani Ziyaeddin Tekkesi ile

³⁶⁰ Gölpinarlı, *Mevlana Celaleddin*, s. 210.

³⁶¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s.102-103.

³⁶² Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 164-165.

³⁶³ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 116-117.

³⁶⁴ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 115.

başka bir tekkenin Hüsâmeddin Çelebi'ye verilmesini rica etmektedir³⁶⁵. Mektubun devamında ise iki makamın Hüsâmeddin Çelebi'ye verilmesine, iyiyi kötünden ayıramayan gönüllerin, gözleri kör düşmanların, yol kesenler, gazez besleyenlerin bu iki makamın çok olduğunu belirtmektedir. Mevlânâ bütün bunlardaki maksadının devletin düzene girmesi için olduğunu belirtir. Devlete duacı olduğunu vurgular.³⁶⁶

Bazı tekke ve zaviyelerin Mevlânâ'nın istediği kişilere verilmesinden rahatsız olanlar vardır. Bu rahatsız olanlar hakkında Eflâkî detaylı bilgi vermektedir. Vezir Ziyaeddin hankahının şeyhi vefat edince Taceddin Mûtez buranın Hüsâmeddin Çelebi adına takrir edilmesini ve bu konuda sultandan ferman alınmasını uygun gördü. Çıkan ferman ile burası Hüsâmeddin Çelebi'ye verilmiş ve büyük bir posta oturtma düzenlendi. Ahî Ahmed başını çektiği bir grup Çelebi Hüsâmeddin'in Vezir Ziyaeddin Hankahı'nda şeyh olmasını istemediler ve post töreninde olay çıkardılar.³⁶⁷ Buna benzer bir durum Karatay medresesinde meydana geldi. Bu medresenin müderrisi olan Şemseddin Mardinî, buradan, yeni açılan Arslandoğmuş'un Atabekiyye medresesi müderrisliğine gidince, Mevlânâ Karatay medresesine Efdaleddin'in tayin edilmesini, hatta Şemseddin Mardinî'nin de bu konuda rızası olduğunu belirtmektedir. Başka insanların buraya tamah etmemesini, orada kendisine mensup tahsilde bulunan talebelerin bir yabancı gelmesiyle harçlıklarının kesilmesinden korktuklarını, fakirlerin başka suretle tahsillerinin güç olduğunu Tabib Ekmeleddin'e yazdığı bir mektupta ifade etmektedir.³⁶⁸ Mevlânâ ve çevresindekilere muhalif grupların aşırıya giderek tehdit ettiğini, zorluklar çıkardığını anlıyoruz. Emineddin Mikail'e yazdığı mektupta bu tehditler sebebiyle "*aziz oğul, müderrisler ve muidler övüncü*" diye bahsettiği Cemaleddin adlı kişinin medreseyi değiştirmek zorunda kaldığını ifade eder. Medreseyi değiştirmesiyle de zorluğun ve korkunun kalmadığını belirtmektedir. Bu taifenin Müslümanlara musallat oldukça korkunun devam edeceğini söylemektedir. Mektubun devamında bu taifenin daha önce de askerlerin önemli işler sebebiyle sınırlara gidince Konya'da başkaldırdıklarını, her gece bir evi basıp çocukları ve kadınları öldürdüklerini, malları yağma ettikleri ifade etmektedir.³⁶⁹ Buna benzer ifadeler Sahip Ata Fahreddin Ali'ye yazılan mektupta da geçmek-

³⁶⁵ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 262.

³⁶⁶ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 115.

³⁶⁷ Eflâkî, s. 565a-67.

³⁶⁸ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 137-8; Turan, "Celaleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", s. 72-73.

³⁶⁹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 93-4.

tedir. Bir topluluğun, Allah'ı dileyen dervişleri, bilgisizliklerinden, inançları olmadığından, külhanbeylik korkusuzluk yüzünden incindiğinden bahsedilmektedir.³⁷⁰

Mevlevilere yönelik bu şiddetli tavrı sergileyen zümre ise tam bilinmemektedir. Mevlânâ'nın mektuplarında bir muhalif gruptan bahsedilse de isim zikredilmemektedir. Bu muhalif grubun Ahîler olduğu iddia edilmektedir. Sebep olarak da Mevlânâ ve çevresindekilerin aksine Ahîlerin Moğollara karşı mücadele etmeleri ve Ahî Ahmed gibi bazı Ahîlerin medrese, tekke ve zaviyelerin Mevlevilere verilmesine tepki vermeleri gösterilmektedir.³⁷¹ Ahîlerin Moğol karşıtı olmaları sonucu ellerinde var olan tekke zaviye, medrese gibi sosyal kurumların Mevlevilere verilmesi acaba Ahîleri Mevlevilere muhalif mi eyledi? Lakin gerek Eflâkî'de geçen ifadeler gerekse yukarıda da zikrettiğimiz mektuplarda geçen ifadelerden bu grubun Ahîler olmadığını da söylememiz mümkündür. Çünkü gruplar geceleri evlere baskın düzenliyor, insanları öldürüyor, malları yağmalıyorlar. Oysa Ahîlerin özellikle Moğol dönemi Anadolu'sunda şehirlerde güvenliği sağlama, insanlara maddî ve manevî yönden yardımlar etme gibi faaliyetlerde bulundukları bilinmektedir.³⁷² Ahîlerin (belki belirli kesimlerin) muhalifliği dışında Mevlevî gruplara aşırı derece muhalif olan ve çevreye zarar veren başka bir topluluktan bahsedebiliriz.

Devlet adamları yaptırdıkları medreselere müderris tayini için Mevlânâ'dan ricada bulunmuşlardır. Örneğin, Taceddin Mûtez Şerafeddin Kayserî için Aksaray şehrinde bir medrese yapmış ve bu medreseye adı geçen müderrisi tayin etmesi için Mevlânâ'ya rica etmiştir.³⁷³ Mevlânâ zaman zaman devlet adamların yaptıkları işlere dini çerçevede itiraz etmiştir. Atabek Arslandoğmuş'un yaptırmış olduğu medresenin vakfiyesine müderrisin Hanefî ve sofî olması ve şafilere yer verilmemesini şart koşunca Mevlânâ itiraz etmiş ve şartlı iyiliğin makbul olmayacağını söylemiştir.³⁷⁴

Selçuklu Anadolu'sunda en etkili zümrenin Mevlânâ ve etrafındakilerin olmasında özellikle Moğol kargaşası sonucu büyük ıstırap çeken halkın tekke, zaviye gibi yerlere koşmasının etkisi vardır. Maddî ve manevî buhran yaşayan halk tarîkatlere sığınarak teselli bulmaya çalıştı. Mikail Bayram bunu şöyle ifade etmiştir. “ *Moğollar ve Moğol yöneticiler büyük bir tahribat yaptılar. Böyle bir ortamda tekkeler ve zaviyeler*

³⁷⁰ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 79.

³⁷¹ Bayram, *Konya'da Dini ve Fikri Hareketler*, s. 28, 51.

³⁷² Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, Ankara 1989, s. 215-216.

³⁷³ Eflâkî, s. 190, Eflâkî, Kayserili Şerafeddin için müderrislerin sultanı, kendi çağında ikinci İmam Şafîi, Numan (Ebu Hanife) ve Mevlânâ'nın üstün müritlerindendi diye onu över.

³⁷⁴ Eflâkî, s. 360.

*halkın sığındığı, teselli bulduğu, teessürünü unuttuğu yerler, müesseseler durumunda idi. Sadece Anadolu’da değil İslâm dünyasında da tasavvufa meyli ve rağbeti artırdı. Bu Anadolu’da daha fazla oldu hatta aşırı boyutlara ulaştı. İşte bu durum insanların Mevlânâ ve etrafında halkalanmasına vesile olmuştur. Mevlânâ böyle bir ortamda insanlara umut ışığı sunmaya çalışmıştır. Şairlik gücünü bu yönde tesirli bir şekilde kullanmıştır.*³⁷⁵ Aslında sadece Mevleviler büyük bir taraftar kitlesi bulmamışlar, diğer âlimler de büyük taraftarlara sahip olmuşlardır. Bu sıkıntılı süreçten kurtulmanın yolunu idrak eden devlet ricali de âlimlere hürmet göstermişler, onların Anadolu’da rahat etmelerini sağlamışlardır.

Devlet adamları âlimlerin tekke ve zaviyelerine vakıflarda bulunup desteklemişler veya onlar için tekke ve zaviyeler inşa etmişlerdir. Devlet adamları ile münasebetleri iyi olduğu için en çok vakıf ve kurum Mevlânâ ve çevresine ihdas edilmiştir. Bu durum da Mevlânâ’nın döneminden itibaren Mevleviliğin oluşumunu sağlamıştır.

Diğer Meseleler

Mevlânâ ve müritlerinin başta sema olmak üzere bazı tutum ve davranışları devrin ileri gelenleri tarafından eleştirilmiştir. Önce Kadı İzzeddin³⁷⁶ daha sonra da Sirâceddin el-Urmevî kendilerine intikal eden bu hususta yapılan uygulamaları tasvip etmeseler de Hz. Mevlânâ’ya karşı bir tutum içerisine girmemişlerdir. Hatta Sirâceddin el-Urmevî meşrep olarak Hz. Mevlânâ ile aynı görüşte olmamasına ve kendisine yapılan baskılara rağmen bu tutumunu değiştirmemiştir.³⁷⁷ Muineddin Pervâne, vezir Taceddin’in oğlunu Konya’ya kadı yapmak istemiş fakat o Pervâne’ye üç hususu gerçekleştirmesi halinde kadılığı kabul edebileceğini belirtmiş. Bunlar arasında halk arasında rebabın kaldırılması da var. Pervâne iki şartı kabul edebileceğini lakin rebabı Mevlânâ’ya saygısı sebebiyle kaldıramayacağını belirtmiştir. Bunun üzerine o kadılığı kabul etmedi. Bu yaşananları Mevlânâ duyunca hoşnut olmuştur.³⁷⁸ Sema âlimler tarafından tartışılmış, aleyhinde fetvalar yazılmış, semanın haram olduğu ileri sürülmüştür. Mevlânâ bu tür tutuların hepsine tahammül göstermiştir.³⁷⁹

Sema ile ilgili tartışma ve yasaklanması hususu Mevlânâ’nın vefatından sonra da devam etmiş, bazı fakih ve zâhitler Pervâne’ye gelerek semanın haram olduğunu,

³⁷⁵ Bayram, *Dinî ve Fikrî Hareketler*, s. 76.

³⁷⁶ Eflâkî, s. 137.

³⁷⁷ Eflâkî, s. 178.

³⁷⁸ Eflâkî, s. 341.

³⁷⁹ Eflâkî, s. 171.

Mevlânâ'nın zamanında sema yaptığını ve bunun kendisine özgü olduğunu kabul ettiklerini; fakat şimdi arkadaşlarının bid'at olan bu âdeti devam ettirdiğini vurgulayarak kaldırılması gerektiğini söylediler. Pervâne Süleyman'da bunun üzerine Sadreddîn-i Konevî'nin yanına giderek meseleyi ona anlattı. Konevî "Benim sözümü kabul edersen, dervişlerin sözlerine güvenin varsa, Mevlânâ'nın şan ve şerefi hakkındaki inancın da tam ise, Allah için bu konuda müdahalede bulunma... Allah velilerinin bu tür bid'atleri ulu Peygamberlerin sünneti gibidir." buyurdu. Pervâne Süleyman da sema aleyhinde tutum sergilemedi.³⁸⁰ Yine bir grup Mevlânâ'nın ölümünden sonra Kadı Sirâceddin el-Urmevî'ye geldiler ve Hüsâmeddin Çelebi'yi de çağırdılar. Onun huzurunda kadıya "Rebab çalmak haramdır. Sema etmek caiz değildir" diye itirazda bulundular. Kadı dediklerinin doğru olduğunu söyleyerek Hüsâmeddin Çelebi'ye "Sen ne diyorsun" diye sordu. Hüsâmeddin Çelebi'de "Ben de size soruyorum. Sizin gözleriniz Musa'nın asasını bi değnek mi, yoksa bir ejderha olarak mı? Oradakiler bu soruya cevap veremediler."³⁸¹ Mevlânâ'nın döneminde sema ve rebabı kaldırmakta başarılı olamayan kişiler onun vefatıyla devlet adamlarının nezdinde rebab ve semayı yasaklatmak istemişlerdir. Devlet adamlarıyla âlimler Mevlânâ'ya saygılarından dolayı bazı grupların sema ve rebabın kaldırılması hakkında isteklerine cevaz vermediler.

Bu arada devlet adamlarının Mevlânâ'nın çevresinde sıradan insanların çokça yer aldığı düşüncesine kapıldıkları da görülür. Başta Pervâne Süleyman olmak üzere bazı devlet adamları müritler için; "Hüdavendigâr hazretleri eşi olmayan bir padişahdır. Onun gibi bir gerçek sultanının yüzyıllar boyunca geldiğini sanmıyorum. Fakat müritleri çok manasız ve kötü insanlardır" ifadesinde bulundu. Bu sözü işiten Mevlânâ Pervâne'ye bir not göndererek, "Eğer onlar iyi bir insan olsalardı, ben onların müridi olurum" buyurdu. Bu söz üzerine Pervâne Mevlânâ'nın yanına gidip özür diledi.³⁸² Bir defasında Pervâne Mevlânâ için sarayında bir sema düzenledi. Mevlânâ'da sarayın kapısına varınca bekleyip önce müritlerini içeri soktu ve ardından kendisi girdi. Meşhur halifesi Hüsâmeddin Çelebi kapının önünde beklemenin nedenini sorunca Mevlânâ'da "Eğer biz önce girmiş olsaydık, bizden sonra gelen arkadaşlarımızın bazılarının içeri girmelerine kapıcılar engel olurlardı ve onlar bizim sohbetimizden yoksun kalırlardı. Eğer biz bu dünyada onları bir emirin sarayına ya da bir vezirin evine sokamazsak, kı-

³⁸⁰ Eflâkî, s. 442. Muhtemelen bu durum Mevlânâ'nın ölümünün hemen arkasından gerçekleşmiştir. Çünkü Mevlânâ 17 Aralık 1273'te, Konevî ise 1274 yılında vefat etmiştir. Anlaşılan o ki semaya aşırı şekilde karşı çıkan belirli bir grup vardı. Bunlar bunu bid'at olarak görmüşler, Mevlânâ ölür ölmez hemen kaldırmaya çalışmışlardır.

³⁸¹ Eflâkî, s. 569-70.

³⁸² Eflâkî, s. 153-154, 169.

yamette Ukba sarayına, Cennet-i Alâ'ya ve Allah'ın huzuruna nasıl sokabiliriz? dedi.³⁸³ Sâhip Fahreddîn de, Mevlânâ'yı adamları arasından çıkarmalı ve onları öldürmeli demiştir. Mevlânâ duyunca gülerek güçleri yeterse yapsınlar demiştir.³⁸⁴ Mevlânâ'nın çevresindekiler hakkındaki ifadeler ileri derecede olsa da Mevlânâ onların ifadelerini dikkate olmayıp müritlerinin eğitimi ile uğraşmıştır. Onun en büyük amacı insanları eğitmek ve Anadolu'nun ilim ve kültür merkezi olmasını sağlamaktır. Bu bilinci geliştirmek için durmadan çalıştı. Sultan ve devlet adamlarıyla ilişkilerini bu minval üzere geliştirdi.

Tasavvuf şeyhlerinin etrafında toplanan dervişleri devlet adamlarının küçümsemesinin sadece Selçuklular'a özgü olmadığı ve İslâm dünyasının tamamında sıkça görülen bir hususun olduğu Ahmet Karamustafa'nın aşağıdaki ifadelerinden anlaşılmaktadır: "Ortaçağın kültürel zenginleri, dervişlere düzenli olarak toplumun ayak takımı diye tanımlamış; onları cahiller olarak küçümsemişlerdir. Hatta Abdurrahmân el-Cevberî 1222-1232 yılları arasında yazdığı kitapta onları utanmaz şarlatanlar olarak betimlemiştir. Hatta 658 (1259-60) yılında bir grup Kalender Suriye'nin Harran kentinde Moğol hanı Hülâgû'nun huzuruna çıktı. Hükümdar bu kişilerin kim olduğunu öğrenmek istediğinde Nasîreddîn'in Tûsî'nin 'Bunlar bu dünyanın fazlalıklarıdır' açıklaması, Hülâgû'ya bütün Kalenderlerin hemen idam edilmeleri buyruğu verdirtmiştir. Bu kınamalar, bütün Son Orta Dönem boyunca entelektüel yaşamın sürekli özelliği olarak sürüp gitmiştir."³⁸⁵

Devlet ve halk arasında irtibatı sağlayan en önemli kanallardan biri de vaizlik müessesidir. Selçuklu İslâm tasavvurunu inşa eden Mevlânâ babası gibi halka bakan tarafla büyük bir vaizdir.³⁸⁶ Mevlânâ'nın vaazlar bazen medrese, bazen tekkede ve bazen de devlet adamlarının saray ve konaklarında oluyordu. Ayrıca bir taraftan toplum diğer taraftan da devlet adamları üzerinde çok büyük tesirler icra ediyordu.³⁸⁷

Genel itibariyle yaşanan sosyal ve siyasi olaylar âlimlerin yaşantılarıyla veya ölümleriyle ilişkilendirilir. Mevlânâ'nın ölümü ile birlikte Rûm (Anadolu) diyarında dirlik ve düzenin, huzur ve güvenin bozulduğu belirtilmiştir.³⁸⁸ Mevlânâ'da kendisinin bu çok aldatıcı ve atlâtıcı dünyadan, iyilerin huzur ve karar evi olan ahirete göçtüğü zaman durumun belli olacağını ve huzurun olmayacağını belirtmiştir.³⁸⁹ Sadreddin Ko-

³⁸³ Eflâkî, s. 171.

³⁸⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 206.

³⁸⁵ Ahmet T Karamustafa, *Tanrı'nın Kuraltanılmaz Kulları: İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2011, s. 15.

³⁸⁶ Şeker, s. 177-8.

³⁸⁷ Eflâkî, s. 173-174, 255.

³⁸⁸ Eflâkî, s. 140.

³⁸⁹ Eflâkî, s. 274-5.

nevî Mevlânâ'nın vefatından sonra topluluğumuzun bağı çözüldüğünü ifade etmektedir. Eflâkî Mevlânâ'nın vefatından sonra yaşanan siyasi ve sosyal sıkıntıları onun vefatıyla ilişkilendirerek şöyle ifade etmektedir:

“İnsanlar arasında, temiz kalplilik ve vefalı dostlar kalmadı. Sultanların ve nazlı emirlerin talih tahtları Moğol ayakları altında çiğnendi. Başlar kesilip servetler mahvoldu. Medreseler ve hankahlar misafirhaneye döndü. Yeryüzünden bereket kalktı. Zalimlerin karanlığı âlemin üzerine çöktü ve bütün dünya birbirine girdi.”³⁹⁰

Mevlânâ'nın her dönemde her kesim tarafından son derece çok sevilmesini Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'e verdiği şu öğütten anlamamız mümkündür: “Bahâeddin senin düşmanını sevmeni, düşmanının da seni sevmesini istersen, kırk gün onun hayrını ve iyiliğini söyle. Böylece o düşman senin dostun olur; çünkü gönülden dile yol olduğu gibi, dilden de gönüle yol vardır. Allah'ın sevgisini de onun aziz olan adlarıyla elde etmek mümkündür. Allah buyurdu ki: “Ey kullar, kalbinizde daima arınma olması için daima beni çok anmaktan geri durmayın.” Kalbinizde arınma ne kadar çok olursa, Allah'ın nurunun parlaklığı da kalpte o ölçüde fazla olur. Nitekim ekmekçinin tandırını, ne kadar sıcak olursa, o kadar çok ekmek alır. Soğuk olunca ekmek almaz.”³⁹¹ Bu ifadeler Mevlânâ'nın bütün hayat felsefesini ortaya koymaktadır. Bu sebeple onun siyasî, dinî ve diğer alanlardaki tutum ve davranışlarını bu düşünceye göre değerlendirmek gerekmektedir.

2. 2. 13. Taceddîn-i Erdebilî

Taceddîn-i Erdebilî hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Bu âlim Pervâne Süleyman'ın hankahının şeyhliğini yapmıştır. Ayrıca Mevlânâ'nın diğer âlimlerin katıldığı birçok sohbe katılmıştır. Pervâne Süleyman'ın evine de gidip gelen bu âlim Pervâne Süleyman tarafından hürmet görmüştür. Yaşadığı dönemde birçok önemli âlimin olmasına rağmen Pervâne Süleyman'ın hankahının şeyhliğini yapması onun büyük bir bilgin olduğunu göstermektedir. Ayrıca Pervâne'nin evinde yapılan ilmî sohbetlerde dinî konularda tartışmalara katılmıştır.³⁹²

2. 2. 14. Sadreddîn-i Konevî

³⁹⁰ Eflâkî, s. 452-453.

³⁹¹ Eflâkî, s. 264.

³⁹² Eflâkî, s. 397-398.

Konevî Anadolu'yu birçok yönden etkileyen önemli âlimlerden birisidir. Bürokrasi ve ilmî geleneğe mensup bir aileden gelmesi erken dönemden itibaren ilim çevreleri ve iktidar arasındaki münasebetlere şahit olmasını beraberinde getirmiştir.

İlişki kurduğu Selçuklu sultanlarının başında II. İzzeddin Keykâvus gelir. Sultan II. İzzeddin Keykâvus Sadreddîn-i Konevî'ye ilgi göstermiş, onun sohbetlerinde bulunmaya önem vermiş ve tavsiyelerini emir telakki etmiştir. Sadreddîn-i Konevî sadece Konya'nın manevî dünyasıyla ilgilenmemiş, Selçuklu bürokrasisinde önemli rol oynayacak birçok kişinin yetişmesini sağlayacaktır. Eflâkî'nin eserinin birçok yerinde de geçtiği gibi Pervâne Süleyman ona karşı büyük hürmet göstermiş ve onu sıklıkla ziyaret etmiştir. Birçok âlimin ve düşünürün de bulunduğu toplantılara onu da çağırmıştır. Sadreddîn-i Konevî'nin başlattığı bürokrasiyle ilişkileri başta Fahreddin Irâkî olmak üzere öğrencileri sürdürmüştür.³⁹³

Sadreddîn-i Konevî siyasi bir takım vazifelerde görev aldı. Sultan II. İzzeddin Keykâvus kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan ile arasındaki iktidar mücadelesini bertaraf etmek için Sadreddîn-i Konevî'den yardım istedi. Konevî de Selçuklu sultanları arasında vuku bulacak savaşı engellemek için bir âlim olarak aracı oldu. Sultan II. İzzeddin Kayseri'de bulunan ve kendisine karşı mücadeleye hazırlanan kardeşi IV. Rükneddin Kılıçarslan'a Müslüman kanı dökülmemesi için Sadreddîn-i Konevî ve Humameddin Şadbahr'i aracı olarak ve kardeşinin kardeşlik yoluna gelmesi için gönderdi. Sadreddîn-i Konevî vasıtasıyla kardeşine gönderdiği mesajda "Şimdilik, Sivas, Malatya, Amid (Diyarbakır), Harput ve oraya bağlı olan yerlerle yetin. Bu düşmanlık tozunu ortadan kaldırıp geri dön ve ülkenin başına geç" dedi.³⁹⁴

Konevî'nin derslerine birçok âlim ve halkın yanı sıra devlet adamları da katıldı. Eflâkî'nin verdiği bilgiye göre Pervâne Süleyman Konevî'nin zaviyesinde semalar düzenledi ve sohbetlerine katıldı. Bu toplantılarda başta Mevlânâ olmak üzere birçok âlim de hazır bulundu.³⁹⁵ Ayrıca Pervâne Süleyman, Mecdeddin Atabek, Celâleddin Müstevfî, Germiyanoglu devletini kuran Yakup Bey'in babası (?) Yakup oğlu Seyfeddin Ali Sîr gibi beyler, vezirler ve bilginler Sadreddîn-i Konevî'den hadis dersi aldılar. Konevî derslerine bu kadar devlet adamlarının katılması sonucu büyük itibar görmüş ve onun maddî ve manevî olarak destek almasını sağlamıştır. Bu da onun bir dervişten ziyade

³⁹³ Küçükaşçı "Konevî'nin Yaşadığı Çağda İktidar-Sufi ilişkisi", s. 189.

³⁹⁴ İbn Bibî, II, s. 140.

³⁹⁵ Eflâkî, s. 169.

zengince hayat sürmesine ve hizmetçilerinin olmasına neden oldu.³⁹⁶ Etrafına münevver tabakayı toplamış olan Konevî'nin devletten de büyük bir maddi geliri vardı.³⁹⁷ Bir âlimin bu kadar zenginlik içinde yaşamasına hayret edenlere Konevî, bu durumun kendi maneviyatına zarar vermediğini ifade etmiştir.³⁹⁸

Pervâne Süleyman, Mevlânâ'da olduğu gibi Konevî'nin çevresinde de iyi bir intiba bırakmıştır. Çünkü Konevî'nin öğrencilerinden olan Saîdüddin-i Fergânî³⁹⁹, İbn Fâriz'in (Ebû Hafz Ömer b. Ali) *Tâ'iyye* adlı kasidesi için yazdığı şerhi (*şerh-i Tâ'iyye fi't-Tasavvuf*) Pervâne Süleyman'a ithaf etmiştir.⁴⁰⁰

Konevî'nin Selçuklu sultan ve devlet yöneticiler üzerinde tesiri o kadar etkili olmuş ki kendisi ile görüşme imkânı olmayan Selçuklu yöneticileriyle çeşitli vesilelerle bir araya getirildiğine dair menkıbeler anlatılır olmuştur.⁴⁰¹

2. 2. 15. Sirâceddin el-Urmevî

Selçuklu Türkiye'sinde etkili olan bir âlim de Kadı Sirâceddin el-Urmevî'dir. İlk gelişinde Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından bizzat Konya'da karşılanmış ve hürmet görmüştür. Sirâceddin el-Urmevî Sultan I. Alâeddin Keykubad'ın müsaadesini alarak Malatya'ya gitti ve burada belirli süre medrese hocalığı yaptı. Burada birçok öğrenci yetiştirdi. Daha sonra Anadolu'dan belirli süre ayrıldı. El-Urmevî sadece Selçuklu devlet adamlarından itibar görmeyip gittiği diğer devletlerde de el üstünde tutuldu ve kendisine vazifeler verildi.⁴⁰²

Sirâceddin el-Urmevî Anadolu'ya ikinci gelişinde Konya kadısı olmuş ve çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Sirâceddin el-Urmevî döneminde yaşanan olaylara bir fiil müdahil olmuştur. Onun devlet adamlarıyla olan ilişkisinde ve siyasete yön verişinde kadılığının etkisi büyüktür. Onun ikinci defa Anadolu'ya gelişi tam olarak bilinmemekle birlikte *Letâifü'l-Hikme* adlı eserinin mukaddimesinde eserini 1257 yılının sonlarında

³⁹⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 12; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celaleddin*, s. 220.

³⁹⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celaleddin*, s. 223.

³⁹⁸ Şeyh Musa es-Sadri, *Regayibu'l-Menakıb (Sadreddin Konevî'nin Menkıbeleri)*, haz. Dr. M. Emin Agar, 2002, s. 59.

³⁹⁹ 1223 yılında Mâverâünnehir'in Fergânâ vadisinde doğdu. Genç yaşında Şehâbeddin Sühreverdî'nin halifesi Necîbüddin Ali b. Büzgaş eş-Şîrâzî'ye intisap etti. Daha sonra memleketinden ayrılan Fergânî Sadreddin Konevî'nin derslerine katıldı. Bir ara Anadolu'da bulundu. 1300 yılında Şam'da vefat etti. Mahmut Erol Kılıç, "Saîdüddin Fergânî", *DİA*, XII, s. 378-382.

⁴⁰⁰ Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'inü'd-din Süleyman*, Ankara 1970, s. 186.

⁴⁰¹ Şeyh Musa es Sadri, *Regayibu'l-Menakıb (Sadreddin Konevî'nin Menkıbeleri)*, haz. Dr M Emin Agar, 2002, s.57-59.

⁴⁰² Urmevî, Anadolu'dan ilk ayrılışından sonra Eyyûbi elçisi olarak Mısır'da karsımıza çıkmaktadır. Eyyûbi hükümdarı Meliku's-Salih Necmeddin Eyyüb'ün iktidarı döneminde (1240-49) Umevî'yi imparatora (VII. Haçlı Seferi'nin lideri IX. Saint Louis) elçi olarak göndermiştir. İmparator da ona itibar gösterip ihسانlarda bulunmuştur. Urmevî'de yazdığı bir mantık kitabını ona ithaf etmiştir. Urmevî ilmi üstünlüğü ile sadece Müslüman devlet adamlarından değil Hristiyan hükümdardan da itibar gördüğünü gösterir. Çağrıci, "Siraceddin el-Urmevî", s. 262.

Anadolu Selçuklu hükümdarı II. İzzeddin Keykâvus'un hizmetinde bulunduğu sırada kaleme aldığını ve hükümdara sunduğunu yazmaktadır.⁴⁰³ Buradan Konya'ya bu tarihten önce geldiği anlaşılmaktadır.

El-Urmevî, 1277'de yaşanan Cimri olayında yer almıştır. 1277 yılında sultan II. İzzeddin Keykâvus'un oğlu, Cimri lakabıyla bilinen Alâeddin Siyavuş ile iş birliği yapan Karamanoğlu Mehmet Bey kumandasındaki isyancılar tarafından Konya'nın başına uğrayacağını haber alan Konya halkını şehri savunmaya teşvik etmiş, bu maksat ile bir de fetva yayınlamıştır. Bununla da kalmayarak bizatihi kendisi surlara çıkarak saldırganlara ok atmıştır. Kadı Siraceddin el-Urmevî'nin Cimri olayındaki bu tavrı İlhanlı Hükümdarı Abaka Han'ın (1265-1282) hoşuna gitmiş, kadı hakkında övgü dolu sözleri içeren bir mektup göndermiştir. Ona bağış ve ihsanlarda bulunarak ona Rûm ülkesinin baş kadılığı görevini vermiştir.⁴⁰⁴

Anadolu'ya iki defa gelen ve kadılık, hocalık gibi vazifelerde bulunan el-Urmevî Selçuklu bürokrasisinde etkili olmuş ve Anadolu'nun ilim, kültür ve siyasî hayatına katkıda bulunmuştur.

2. 2. 16. Fahreddîn-i Irâkî

Türkiye Selçuklu döneminde etkin bir konumda olan Muinüddin Pervâne Süleyman'ın birçok âlim ile ilişkisi olduğunu biliyoruz. Birçok ilim erbabı ile münasebeti olan Pervâne Süleyman özel olarak ilgi gösterdiği birkaç âlim vardır. Onlardan bir tanesi de Fahreddîn-i Irâkî'dir. Onun için Tokat'ta bir tekke yaptırmıştır.⁴⁰⁵ Zaman zaman da onu ziyaret ediyor ve hizmetinde bulunuyordu. Bir gün yine ziyaret ederken Irâkî'yi çocuklar ile çevgan⁴⁰⁶ oynarken görmüş ve oyuna dâhil olmak istemiştir.⁴⁰⁷

Pervâne Süleyman ile Fahreddîn-i Irâkî arasındaki bağın çok kuvvetli olduğu görülmektedir. Pervâne Süleyman Moğollar tarafından öldürüleceğini anlayınca Fahreddîn-i Irâkî'yi Mısır sultanı Baybars'ın elinde esir bulunan oğlu Mühezzzebüddin Ali'yi kurtarması için görevlendirmiştir. Ayrıca bu iş için kullanılmak üzere kendisine kıymetli mücevherlerle dolu bir çıkın teslim etmiştir. Pervâne'nin öldürülmesinin (1277) ar-

⁴⁰³ Mikail Bayram bu eserin Urmevî'ye ait olmadığını söylemektedir. Bayram, *Ahi Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, s. 89-90.

⁴⁰⁴ İbn Bîbî, II, s. 212. İbn Bîbî'nin Abaka Han olarak verdiği bilgiyi Mustafa Çağrıncı, Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev olarak zikretmiştir. Mustafa Çağrıncı, "Siraceddin el-Urmevî", *DİA*, XXXVII, s. 262.

⁴⁰⁵ Eflâkî Muineddin Pervane'nin Mevlânâ'nın müsaadesiyle Fahreddin Irakî için Tokat'ta bir hankah yaptırdığını ve Irakî'yi oraya çağırdığını belirtir. Irakî'nin burada samalar düzenlediğinin ve insanların Mevlânâ'yı gerektiği gibi anlamadığından yakındığını belirtir. Eflâkî, s. 332.

⁴⁰⁶ Özellikle Ortaçağ'da Orta ve Uzakdoğu saraylarında oynanan ve bugün polo oyununa benzeyen atlı top oyunu. Fevzi Halıcı, "Çevgan", *DİA*, VIII, s. 294.

⁴⁰⁷ Câmî, s. 818-19.

dından Anadolu'ya gelen İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî durumu öğrenince mücevherleri Fahreddin Irâkî'den almadığı gibi onun bir an evvel Anadolu'dan ayrılmasını sağladı. Fahreddin Irâkî önce Tokat'tan Sinop'a geçti. Ardından Mısır'a gitti. Ayrıca Fahreddin Irâkî kendisine verilen vazifeyi yapmış, yanındaki mücevherleri Mısır sultanına vererek Pervâne'nin oğlu Muhezzibüddin Ali'yi esaretten kurtarmıştır.⁴⁰⁸ Fahreddîn-i Irâkî, Pervâne Süleyman'ın ölümü ile birlikte muhtemelen kendisini himayesiz hissetmiş ve yaşanan buhranlardan Mısır'a giderek kurtulmuştur.

Fahreddîn-i Irâkî Tokat'taki tekkesinde dersler düzenleyip öğrenciler yetiştirmiştir. Kendisi Pervâne Süleyman'ın maddî yardımla kendi gönlünü kazanamayacağını, öğrenci göndermesinin daha faydalı olacağını belirtmiştir.⁴⁰⁹

Anadolu'da belirli süre kalan ve siyasi olaylar sebebiyle ayrılan Fahreddîn-i Irâkî bazı eserler yazmış ve bunların bir kısmını Selçuklu devlet adamlarına sunmuştur. Yazdığı eserlerin başında gelen Uşşakname (Dehfâsıl diye de anılır) adlı eseri vezir Şemseddin Cüveynî'ye ithaf etmiştir. Bu eser Fahreddîn-i Irâkî'nin aşk ile ilgili düşüncesini yansıtır.⁴¹⁰ Genelde devlet adamlarına sunulan eserler siyâsetnâme niteliği taşımaktadır. Bu eser bu yönüyle farklılık arz etmektedir. Bu eserin ne zaman kaleme alındığını tam olarak bilinmemektedir. Belki Irâkî kendisinin Anadolu'dan ayrılışına müsaade eden Cüveynî'ye minnettarlığını belli etmek için yazmış olabilir.

2. 2. 17. Kutbüddîn-i Şîrâzî

Tıp ilmi alanında meşhur olmuş bir âlim olan Kutbüddîn-i Şîrâzî Anadolu'ya da tıp alanında araştırma yapmak için gelmiştir. Anadolu ilmî araştırma için gelse de elçilikten kadılığa kadar birçok faaliyette bulunmuştur. Bir taraftan tıp alanında araştırma yapan Şîrâzî diğer taraftan devlet adamları ile münasebetlerde bulunmuştur. Onu diğer Selçuklu bilginlerinden ayrıcalıklı kılan ise İlhanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü İran'dan gelmesi ve Anadolu'da İlhanlı valileri ile münasebette bulunmasıdır.

Kutbüddîn-i Şîrâzî birçok bilgin ve devlet adamıyla münasebette bulunmuş ve Anadolu'daki medreselerde ders vermiştir. Münasebette bulunduğu devlet adamlarının başında Pervâne Süleyman gelmektedir. Kaynaklarda Pervâne Süleyman'ın Şîrâzî'ye yardımda bulunduğu ve himaye ettiği belirtilir. Pervâne, Şîrâzî ile birlikte Konevî'nin dersine katılmıştır. Pervâne Şîrâzî'yi bu vesile ile daha iyi tanımıştır. Onun ilmi fazileti-

⁴⁰⁸ Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irâkî", *DİA*, XXII, s. 85.

⁴⁰⁹ Kara, s. 283-4.

⁴¹⁰ Orhan Bilgin, "Fahreddin-i Irâkî", s. 85.

ni ve derecesini anlamış, gözetmiş ve ona değer vermiştir. Kutbüddîn-i Şîrâzî Pervâne'nin Kayseri'de yaptırdığı medresede onun ricası ile müderris olmuştur.⁴¹¹ Şîrâzî'nin bunu kabul etmesinin nedeni muhtemelen Kayseri'de bulunan ve 1206 yılında Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev tarafından yaptırılan Gevher Nesibe Tıp Medresesi ve Darüşşifasıdır. Amacı buradaki tabibler ile irtibata geçip İbn Sînâ'nın *el-Kanun* adlı eserinin anlamadığı kısımlarını tabibler ile tartışmaktır. Eflâkî, Pervâne Süleyman'ın Kayseri'de yaptırdığı medresenin açılış törenine birçok bilgini çağırdığını ve ilk dersi Kutbüddîn-i Şîrâzî'nin verdiğini ifade etmektedir. Bu onun ilmi derecesinin ne denli büyük olduğunu gösterir.⁴¹²

Kayseri'ye 1277 yılında Memlûk sultanı Baybars gelmiş ve saltanat sarayı Keykubadiyye'de tahta oturmuştur. Sultan Baybars Pervâne'nin Kayseri'ye gelip kendisine tabi olmasını istemiş; lakin Pervâne İlhanlılar'dan çekindiği için gitmemiştir. Sultan Baybars Kayseri'yi terk edince akabinde şehre İlhanlı Hükümdarı Abaka Han gelmiş ve kendisine ihanet edildiğini düşünerek askerlerine şehirde yağmalama ve katl yapmalarını emretmiştir. Bu emir karşısında Kayseri'deki âlim, kadı ve büyükler Abaka Han'ın huzuruna çıkmışlar ve onun hiddetini sakinleştirmeye çalışmışlardır. Bu çaba şehirde toplu katliamı önlemişse de başta birçok âlim olmak üzere birçok insanın ölmesine neden olmuştur. Şehirdeki Memlûklü-İlhanlı çatışması Şîrâzî'yi ruhen rahatsız etmiş olmalı ki daha sonra kadı olarak Sivas'a gidecektir.⁴¹³

Pervâne Süleyman'ın İlhanlar tarafından öldürülmesi (ö. 1277) ile bir nevi himayesiz kalan Şîrâzî, Bağdat'ta tanışıp dostluk kurduğu, Anadolu'da Selçuklu maliyesini Moğol mali sistemine göre düzenlemekle görevlendirilen Abaka Han'ın veziri Şemseddin Cüveynî tarafından himaye görmeye başladı.

1277 yılı Selçuklu Devleti için bir dönüm noktası olmuş ve Moğollar Anadolu'da tam kontrol kurmaya başlamıştır. Bu dönemde Memlûk sultanı Baybars taraftarı olanlar öldürülmüştür. İşte Baybars taraftarı olmakla suçlanan Sivas kadısı İzzüddin Hasan b. Muhammed el-Urmevî (ö. 1277) öldürülmüş ve yerine Sahib-i Divan Şemseddin Cüveynî Sivas kadılığına Kutbüddîn-i Şîrâzî'yi tayin etmiştir. Kayseri'de Moğollar'ın yağma ve tahribatı sonucu ders verdiği medrese yıkılınca Sivas'a kadı olarak giden Şîrâzî göreve başladı. Şîrâzî'nin Sivas kadısı olarak atanmasına dair menşurda ona övgü dolu sözler vardır. "*Rehber edinilecek en azametli kişi, Resul ve Nebilerin*

⁴¹¹ Eflâkî, s. 601-3.

⁴¹² Keleş, s. 44-46.

⁴¹³ Keleş, s. 48.

ilimlerinin vârisi. Üstün ilimlerde İslâm toplumunun en seçkini. Akli ve nakli ilimlerde zamanın en seçkini. İlim ve faziletini vera (Allahtan korkma) ve takva süsü ile süslemiş. Emanet, diyanet, takva ve ilim koruyuculuğu mükemmeldir". Menşura baktığımızda Şîrâzî'nin devlet adamlarının nezdinde nasıl bir göz ile bakıldığını görmekteyiz. Ayrıca onun Sivas'taki konumu ve bir kadının ne yapacağı hakkında da malumat vermektedir. Sivas kadılığına tayin edildikten sonra emîr, melik hâkim, seyyid, şeyh, kadı, imam, büyük, ileri gelen ve bütün Rûm halkı ve özellikle Sivas ahalisinin onu şer'î işler ve İslâmî ahkâm hakkında hâkim ve kadı bilmeleri, davaların görülmesinde, vesika, sicil ve nikâh akitlerinin yazılmasında, hazine, yetim ve kayıp malların muhafazasında, vakıf ve hayrat işleri ile dinî mansıplar tevziinde tamamıyla ona, onun nâip ve memurlarına müracaat etmeleri emrolunmaktadır.⁴¹⁴

Hem Bağdat'ta hem de Anadolu'ya gelince Şemseddin Cüveynî tarafından himaye edilen Şîrâzî, Sivas Gök Medrese'de yazmış olduğu ilk astronomi eseri *Nihaye-tü'l-İdrak fî Dirayeti'l- Eflak* adlı eserini 15 Şubat 680 (28 Kasım 1281)'de telif etmiş ve Şemseddin Cüveynî'ye ithaf etmiştir. Eserinde Cüveynî'yi şu ifadeler ile övmektedir:

"O muazzam efendimiz, kudret sahibi, zamanın en seçkin kişisi, cömertte ve lütufta bulunanların koruyucusu, yakında ve uzakta bulunan memleketlerin sahib-i divanı, uzaktaki ve yakındaki alemlerin meliki, Muhammed b. es-Sahib es-Said Şemsü'd-dünya ve 'd-dîn Bahaüddîn Muhammed el-Cüveynî"⁴¹⁵

Şîrâzî, yine Sivas Gök Medresede yazdığı *Şerhu'l-Muhtasar* (1279) adlı eseri Şemseddin Cüveynî'ye sunmuştur. Eser Maliki fakihî olan Ebû Amr Cemâlüddin Osman b. Ömer b. Ebî Bekr İbnu'l-Hacib'in *Münthehe's-Sûl ve'l-Emel fî İlmeyi'l-Usûl ve'l-Cedel* adlı esere yazdığı *el-Muhtasar*'a yaptığı şerhtir.⁴¹⁶

Anadolu'ya gelince ilk önce Pervâne Süleyman tarafından ve onun öldürülmesinden sonra da Şemseddin Cüveynî tarafından himaye edilen ve desteklenen Şîrâzî, bunların İlhanlılar tarafından öldürülmesi ile Mücirüddin Emirşah tarafından korunmuştur. Mücirüddin Emirşah Anadolu'ya 1280 yılında gönderilmiş, Sahip Ata Fahrüddin vefat edince (ö. 1287), İlhanlılar tarafından Fahrüddin Kazvini ile birlikte Anadolu'ya vali olarak tayin edilmiştir. Aksarayî'nin de belirttiği gibi adil birisi olan Mücirüddin Şîrâzî'yi himaye etmiştir. Şîrâzî'de yazdığı *Tuhfetu's-Şahiyye* adlı eserinde onun ule-

⁴¹⁴ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1988, s. 43.

⁴¹⁵ Keleş, s. 35-36.

⁴¹⁶ Keleş, s. 55.

mayı gözettiğini, fazilet bahçesini hiç boş bırakmadığını söyler. Ayrıca ona ithaf ettiği bu eserine onun adından dolayı da *Tuhfetü's-Sahiyye* adını vermiştir.⁴¹⁷

Şîrâzî bir taraftan kadılık vazifesini ifa ederken diğer taraftan da Sivas'ta Selçuklu veziri Sahip Ata Fahrüddin Ali'nin inşa ettirdiği Gök Medrese'de hem bir müderris olarak hem de bir tabip olarak görev yapmıştır. Onun bir taraftan devrin en büyük şehirlerinden olan Sivas'ta kadı olması diğer taraftan da tabip ve müderris olarak görev yapması, ilimde ulaştığı zirveyi gösterir. Şîrâzî Meraga Rasathanesinde almış olduğu astronomi, matematik, fizik, felsefe, mantık, geometri eğitimini Sivas'ta öğrencilerine aktarmıştır. Bu alanlarda eser de telif etmiştir.⁴¹⁸

Kadı, müderris, tabip gibi birçok faaliyet ile Anadolu'da karşımıza çıkan Şîrâzî, karşımıza bu sefer bir elçi olarak çıkmaktadır. İlhanlı hükümdarı Ahmet Teküder (1282-84) Müslüman olunca Abaka Han döneminde gerginleşen İlhanlı-Memlûklü ilişkilerinin yumuşatılmasını ve İslâm toplumunun sempatisini kazanmak istemiştir. Bu amaç ile bir elçilik heyeti oluşturulmuş, önemli devlet adamlarının ve âlimlerin bulunduğu bu heyette Şîrâzî'de yer almıştır. Bu elçilik heyetinin başında Kutbüddîn-i Şîrâzî bulunmaktadır. O, Ahmet Teküder tarafından gönderilen mektubu en iyi şekilde Mısır sultanının huzurunda okumak ve sunmak için görevlendirilmiştir. Şîrâzî, iki devlet arasında barışın tesisini sağlamak ve İlhanlı Hükümdarı Ahmet Teküder'in samimiyetini belirtmek için gitmiştir. Elçilik heyetinin başında onun gönderilmesi ise devlet adamlarının ona çok güvenmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Memlûk tarihçisi Baybars *Zübdetü't-Tevârih* adlı eserinde kadî'l-kudat Kutbüddîn ile Atabek Bahaüddin'in İlhanlı Devleti'nin en güvenilir kişilerinden olduğunu ifade etmektedir. Şîrâzî'nin götürdüğü mektupta ise şu hususlar ön plana çıkmaktadır: Ahmet Teküder İslâm ile şereflendiğini, artık Müslüman kanı dökmek istemediğini ifade etmiştir. Ayrıca iki devlet arasında sulh sağlanması halinde Müslümanların rahat edeceğini, emniyet ve güvenliğin sağlanacağını ve kızgın ateşin söndürülerek Müslümanları kasıp kavuran fitnenin son bulacağını vurgulamıştır.⁴¹⁹ Ahmet Tekûdâr elçi vasıtasıyla Memlûkleri itaate davet etmiştir. Şîrâzî'nin başkanlığında giden elçilik heyetinden sultan Memlûkler'den istenilen cevabı alamamıştır.⁴²⁰

⁴¹⁷ Keleş, s. 63.

⁴¹⁸ Keleş, s. 49-53.

⁴¹⁹ Keleş, s. 57-58.

⁴²⁰ Özgüdenli, s. 59.

Gittiği her yerde ilmî araştırmalarını devam ettiren Şîrâzî Mısır'da da *el-Kanun*'un şerhlerini araştırmak için belirli süre kaldı. Memlûk sultanı Kalavun tarafından da iyi karşılanan Şîrâzî tekrar Anadolu'ya döndü. 1283'de Anadolu'ya dönen Şîrâzî bir yıl sonra *el-Kanun*'a şerh yazmıştır. Bu şerhi yazarken Sivas ve Anadolu'nun diğer bölgelerinde bulunan âlimlerin kendisine çok faydalarının olduğunu belirtmiştir. O, Kayseri ve Sivas'ta medreselerde eğitim vererek ilmini Anadolu'ya taşımış ve yaymıştır.⁴²¹

Selçuklunun dağılışı sürecinde Anadolu'da bulunan Şîrâzî yeni kurulan beylikleri de ziyaret etmiş, onların beyleri tarafından sarayda ağırlandmıştır. Örneğin, Çobanoğulları beyi Muzafferüddin Yavlak Arslan ile münasebeti olmuştur (1280-91). Şîrâzî bir süre Kastamonu'da beyin sarayında kalmış ve kendisini kollayan ve himaye eden emir için *İhtiyarat-ı Muzafferî* adlı Farsça astronomi ve coğrafya eserini ithaf etmiştir. Eserinde ise bey için “*Faziletlerin ve ikramların hazinesi, heybetli saltanatın dayanağı, selefin faziletinin değerini bilen ve bunu yaşatan, Arap ve Acem emirlerinin hükümdarı, İslâm ümmetinin askerlerinin liderlerinin önderi, dinin ve dünyanın başarılı şahsiyeti, İslâm'ın ve Müslümanların kılıcı, dünyadaki tüm erdemli ve ulu kişilerin en hayırlısı, ahlak sahiplerinin en asili, uzaktakilerin en cömerdi, cihanın övündüğü kişi, emirlerin en şerefli ve cömertli kişisi, şehid, önder ve milletin kılıcı (Hüsamü'l-mille ve'd-dîn), sultanların önderi Yavlak Arslan b. Emîrû's-Sa'd*” ifadelerini kullanmıştır.⁴²² Bunun yanı sıra Şîrâzî'nin III. Gıyâseddin'e astroloji risalesi ithaf etmesine karşılık, bâtiniler ve yönetimle ilgili bir eseri Kastamonu beylerine ithaf etmiştir.⁴²³ Daha önce de zikrettiğimiz gibi Pervâne Süleyman ve Cüveynî gibi devrin meşhur devlet adamları tarafından himaye edilen ve desteklenen Şîrâzî yukarıdaki ifadeleri onlar için kullanmamıştır. Onun Çobanoğlu beyi için bu kadar övgü dolu sözler kullanması eserini ona ithaf etmesi gösteriyor ki Şîrâzî, Muzafferüddin Yavlak Arslan'ın sarayında mükemmel şekilde ağırlandığı, beyden her türlü desteği görmüş ve dostlukları en üst seviyeye çıkmıştır. Bu durumlar Selçuklu Devleti'nin artık zayıfladığını ve beyliklerin ön plana çıkmaya başladığını göstermektedir.

İlhanlı Hükümdarı Argun Han tarafından başta Anadolu olmak üzere Akdeniz ve Karadeniz bölgelerinin haritasını çizmekle görevlendirilen Şîrâzî, bu görevi yerine getirmiş ve Argun Han'a bu çizdiği haritayı sunmuştur. Argun Han'ın Şîrâzî gibi bir âlimi

⁴²¹ Keleş, s. 61-62.

⁴²² Keleş, s. 65-66. Ayrıca bkz. Ateş, “Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler”, s. 117.

⁴²³ Cahen, s. 326.

görevlendirmesin başlıca nedenleri vardır. Öncelikle İlhanlılar hükmü altında olan Selçuklular'ın sosyal, ekonomik, dinî, etnik hayatına dair ve ticaret yolları hakkında tafsilatlı bilgiye sahip olmak istiyorlardı. Bunun içinde en uygun kişi de Kutbüddîn-i Şîrâzî idi. Çünkü uzun yıllar Anadolu'da kalmış ve Anadolu'yu iyi tanıyan bir kişi idi. Ayrıca iyi bir harita çizmek için astronomi ve ilimlerine vakıf olmak gerekiyordu. Bunların hepsini bünyesinde mezcetmiş olan Şîrâzî en uygun kişi idi. Ayrıca Şîrâzî çizmiş olduğu “Garb Denizi” haritasında İngiltere, Baltık Denizi ve İskandinavya'dan bahsetmiştir.⁴²⁴

Kutbüddîn-i Şîrâzî Argun Han'a Rum vilayetlerinin durumunu ayrıntılarıyla açıklayan sözü edilen haritayı sunmuştur. Şîrâzî, Anadolu'daki vilayetleri harita üzerinden Argun Han'a anlatmış ve onun takdirini kazanmıştır. Şîrâzî de Argun Han'ı edebî sözler ile övmüştür. Argun Han Şîrâzî'ye “*Sen gerçekten çok etkileyici ve güzel konuşuyorsun*” diyerek takdirlerini dile getirmiştir. Bu görevden sonra Şîrâzî'nin İlhanlı Devletindeki nüfuzu en üst seviyeye çıkmıştır.⁴²⁵

Moğollar Anadolu'yu malî ve idarî olarak ikiye ayırmışlardı. Fahrüddîn-i Kazvînî ve Mücirüddin Emirşah da taksim edilen vilayetlere yönetici olarak atanmışlardı. Bunlardan Fahrüddîn-i Kazvînî Anadolu'da kötü bir idare sergilemiştir. Halk onun yönetimine karşı feryatlarının artması üzerine Argun Han'dan gelen elçiler onu Tebriz'e götürmüşlerdir. Şîrâzî de Anadolu'da görev yapan bu vezirin yönetiminin kötü olduğunu belirtmiştir. Argun Han, Şîrâzî'nin görüşlerine çok önem verdiği için Kazvînî'yi 1291 yılında idam ettirmiştir.⁴²⁶ Yine Fahrüddîn-i Kazvînî ile Anadolu'da görevli olan Mücirüddin Emirşah da Tebriz'e çağrılmıştı. Argun Han'ın veziri Saduddevle, Emirşah'ı da ortadan kaldırmak istiyordu. O sırada Argun Han'ın yanında bulunan Şîrâzî Saduddevle'yi düşüncesinden dolayı kınamış ve Emirşah'ın Fahrüddîn-i Kazvînî gibi halka eziyet etmediğini, halktan onun için bir şikâyet olmadığını, kendisinin kadılık yaptığı dönemde Emirşah'ın kendisini himaye ettiğini, ilme ve ulemaya bu kadar değer veren bir kimsenin yok edilmesinin doğru olmadığı belirterek Saduddevle'nin bu hareketini önlemiş ve Emirşah'ın hayatını kurtarmıştır.⁴²⁷ Bu durum her ne kadar Anadolu'da geçmese de yaşanan olayın Anadolu ile bağlantısı vardır. Şîrâzî gibi bir âlim Anadolu'da birçok devlet adamı tarafından korunmuş ve İlhanlı ülkesinde de itibar görmüş-

⁴²⁴ Keleş, s. 64-65.

⁴²⁵ Keleş, s. 66.

⁴²⁶ Buna benzer bir durum Moğol İran'ında da gerçekleşecektir. 13 Cemâziu'l-âhir 697 (28 Mart 1298) Cuma günü Kutbu'd-dîn-i Şîrâzî ile Mu'înu'd-dîn-i Horâsânî, Gazan Han'ın huzurunda İlhanlı veziri Sadru'd-dîn-i Zencânî'yi zimmetine para geçirmekle suçladılar. Vezir kısa yargılanma sonucu idam edildi. Özgüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, s. 132, 255.

⁴²⁷ Keleş, s. 68.

tür. O verdiği karar ile Anadolu’da halka zulüm uygulayan bir devlet adamının ölmesini sağlarken, hizmet eden kişinin de yaşamasını sağlamıştır. Birçok âlim gibi o da adalet kılıcını mahirâne bir şekilde kullanmıştır.

Şîrâzî Anadolu’da bulunduğu sürece hiçbir şekilde siyasi ayrılıklara ve çıkarlara karışmamıştır. Eğer siyasete dair böyle bir isteği olsaydı muhakkak bunu en iyi şekilde becerirdi. Çünkü hem Selçuklu hem de Moğol yöneticileri ile münasebetleri vardı. Yurkarda da zikrettiğimiz gibi yalnız Anadolu’da adil bir şekilde görev yapan Mucirüddin Emirşah’ın haksız yere öldürülmesini engellemiştir.⁴²⁸ 1291 yılında Tebriz’e yerleşen Şîrâzî, Anadolu’da bulunduğu süre içerisinde müderrislik, kadılık, tabiplik gibi vazifelerde bulunmuş ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Ayrıca Şîrâzî İran ve Türkistan coğrafyasının ilmi geleneğini bir nebze de olsa Anadolu’ya taşımıştır. Onun fikirleri öğrencileri vasıtasıyla Anadolu’da da yaygınlaşmıştır.⁴²⁹

2. 2. 18. Hüsâmeddin Çelebi

Mevlânâ’nın halifesi ve Mevleviliğin Anadolu’da yaygınlaşmasında etkili âlim olan Hüsâmeddin Çelebi devlet adamları ile çeşitli vesilelerle münasebette bulunmuştur. Daha önce zikrettiğimiz gibi Hüsâmeddin Çelebi Mevlânâ’nın en önemli halifelerindendir. 1273-1284 yılları arasında Mevlânâ’nın postuna oturmuştur. Zaten Mevlânâ ölmeden kendisine sorulan size halife olmaya kim layıktır diye sorduklarında Hüsâmeddin Çelebi diye cevap vermiş ve üç defa tekrarlamıştır.⁴³⁰

Onun devlet adamları ile münasebetini sağlayan kişi Mevlânâ’dır. Çünkü Mevlânâ’nın devlet adamlarına yazdığı mektupların bir kısmında Hüsâmeddin Çelebi çok övücü sözlerle yer almıştır. Bu mektuplarda Hüsâmeddin Çelebi’nin bazı tekke ve zaviyelere atanması da vardır.⁴³¹ Sadece tekke ve zaviyelere atanma olarak değil; başta devlet adamlarından gelen para ve hediyeleri Hüsâmeddin Çelebi’ye göndermiştir. Onun sıkıntıya düşmesi Mevlânâ’yı üzmüş birçok defa zamanın Cüneyd’i, vaktin Beyazid’i gibi sıfatlarla onu devlet nezdinde överek devlet adamlarının ona yardım etmelerini istemiştir.⁴³² Ayrıca Mevlânâ devlet adamlarının saraylarına giderken Hüsâmeddin Çelebi’yi de götürmüştür.⁴³³ Anlaşılan o ki Mevlânâ böyle yaparak onun hem devlet

⁴²⁸ Keleş, s. 69.

⁴²⁹ 1291 yılında Tebriz’e yerleştikten sonra orada da devlet adamları tarafından himaye edilen ve ilmi çalışmaları desteklenen Şîrâzî ölümüne kadar birçok çalışma yapmış ve birçok eserini devlet adamına ithaf etmiştir. Keleş, s. 69-113.

⁴³⁰ Câmî, s. 638.

⁴³¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 115; Eflâkî, s. 565-567.

⁴³² Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 27, 29; Sipehsâlâr, s. 48-49.

⁴³³ Eflâkî, s. 146.

nezdinde hem de toplum nazarında itibarının artmasını ve ileride devle adamlarıyla ilişkilerinin sağlam bir şekilde sürmesini sağlamak istemiştir. Hakikatte de Hüsâmeddin Çelebi bunun faydasını görmüş, tarîkatın devlet ile olan ilişkilerini Mevlânâ'nın vefatından sonra da devam ettirmiştir. Başta Muineddin Pervâne olmak üzere birçok devlet adamı ile münasebeti olmuştur.⁴³⁴

2. 2. 19. Sultan Veled

Küçüklüğünden itibaren babası Mevlânâ'nın terbiyesinden ve tedrisinden geçen Sultan Veled kendisini iyi bir şekilde geliştirmiştir. Hüsâmeddin Çelebi'de olduğu gibi onun da devlet adamlarıyla münasebetleri babası vasıtasıyla olmuştur. Mevlânâ genellikle devlet adamlarının davetine icabet edip, onların saray veya konaklarına, gittiğinde yanında oğlunu da götürürdü. Sultan Veled ayrıca babasının devlet adamlarıyla var olan münasebetlerinde aracı vasfına sahip olmuştur. Genellikle Mevlânâ'ya ulaşmak için veya ondan bir talepte bulunmak için Sultan Veled'den yardım istemişlerdir. Örneğin Pervâne Süleyman Sultan Veled'den Mevlânâ'nın Konya'nın ileri gelenlerinin de bulunduğu bir toplantıda vaaz etmesini istemiş, Sultan Veled de bu talebi babasına iletmiştir.⁴³⁵

Onun münasebette bulunduğu kişilerin başında Sultan II. Mesud (1282-1296, 1302-1308) gelmektedir. O Sultan II. Mesud ile arasında geçen münasebeti şöyle anlatır: Sultan Mesud'a dedim ki Hakk velilerine yöneldin ve Mevlânâ'nın temiz türbelerini onardın. Bu yerinde bir iş olmuştur. Fakat çabalamaktan da vazgeçme. Asker toplamakta ve Moğollara hizmet etmekte ve onlara karşı olan hürmeti yerine getirmekte, mal feda etmekte, elinde olan selamet sebeplerini ve gücünün yettiği kadarını yerine getirmektesin. Bundan sonra Yüce Allah sana yardım eder. Eğer Allah istemezse o sebepler yardımcı ve faydalı olmaz.⁴³⁶ Aslında o Moğollar hakkında pek de olumlu düşünceye sahip değil. Lakin dönemin siyasi şartları gereği sultanın Moğollara malı ve canı ile hizmet etmesi, onlara hürmet göstermesi başta sultan olmak üzere herkesin selameti olarak görmektedir. Çünkü Sultan Veled Moğolları görgüsüz, kaba olarak görmektedir. Hatta onlar için “Ömründe hiç prens görmemiş ve büyüklükte hiçbir ilgisi olmayan bir Moğol, sadece başına bir soyguç koysa emirleri, vezirleri ve padişahları incitir” der. Yine onlar için “Moğol şehzadelerin ve sultanlarının büyüklük ve sertlikleri onların

⁴³⁴ Eflâkî, s. 573-4.

⁴³⁵ Eflâkî, s. 177.

⁴³⁶ Sultan Veled, *Maârif*, çev. Meliha Ü. Ambarcıoğlu, Ankara 1974, s. 148.

hatırlarına öyle yerleşmiş ve kalplerine öyle etki yapmıştır ki onun bir derviş ve Moğollar arasında hiçbir değeri olmayan bir fakir olduğunu bilseler bile, dış görünüşüne elbiselerine saygı göstererek Moğolların bütün küstahlık ve edepsizliklerine katlanırlar” demektedir. Anlaşılan o ki Moğolların Anadolu’daki sertliği insanların üzerinde öyle bir etki oluşturmuş ki insanlar Moğol olmasa da dış görünüşü ve giyimi sebebiyle hürmet göstermiştir.⁴³⁷

Sultan Veled, oğlu Arif Çelebi ve etrafındakiler tahta geçen ve Anadolu’da kontrolü sağlayan Sultan III. Alâeddin Keykubad tarafından desteklenmiş ve hürmet görmüşlerdir.⁴³⁸ Sultan Veled Moğol emirleri ile de görüşmüş, onların dinî konulardaki sorularına cevaplar vermiştir.⁴³⁹ Ayrıca Gazan Han döneminde Anadolu’ya tayin edilen, inançlı ve temiz bir Müslüman olarak adlandırılan Abışka Noyan Sultan Veled’in müridi olmuş ve Mevlevilere yardımda bulunmuştur.⁴⁴⁰ Mevlânâ ve takipçilerin Moğol istilasına karşı kısmen ılımlı politika izlemeleri meyvelerini vermeye başlamış Müslüman olmaya başlayan İlhanlılar’ın Anadolu’ya gönderdiği emirlerin geneli âlimler ile diyalog halinde olmuşlardır.

Sultan Veled babasından sonra tarîkatın kurumsallaşmasında büyük rol oynamıştır. Hüsâmeddin Çelebi’den sonra babasının tahtına oturunca Anadolu’nun çeşitli yerlerine halifeler göndermiştir. Kırşehir’in doğu tarafına bir Mevlevî zaviyesi kuran Süleyman Türkmânî, Erzincan’a gönderilen Hüsâmeddin Hüseyin ve Amasyalı Alâeddin halifelerinden birkaçıdır.⁴⁴¹ Sultan Veled babasının insanlığa yayılmaya müsait insânî ideolojisini vakfa bağlayıp yalnız bir topluluğa mal etti ve mistikleştirdi. Tabi ki babası tarîkat kurmamıştır. Fakat geriye büyük bir birikinti bırakmıştır. Bu büyük birikimi sistemleştirerek tarîkat haline getirmiştir.⁴⁴² Ardından tarîkatın başına geçen oğlu Ulu Arif Çelebi, babası gibi teşkilatçı olmamakla birlikte coşkunluğuyla ve seyahatleriyle bu mistik-idealist bir şekle giren, fakat yine de müsamahalı ve insânî karakterini kaybetmeyen ideolojiyi epeyce yaydı, ancak yayılan fikir, artık kutsileşmeye başlamış, bir merkezi ve o merkeze bağlı tâlî merkezleri olan, bir zümreye inhisar eden ve belir-meye başlayan tezahür edecek olan fikirdi.⁴⁴³

⁴³⁷ Sultan Veled, *Maârif*, s. 169.

⁴³⁸ Eflâkî, s. 628.

⁴³⁹ Eflâkî, s. 593-94.

⁴⁴⁰ Eflâkî, s. 606-7.

⁴⁴¹ Veyis Değirmençay, “Sultan Veled”, s. 521; Lewis, s. 471.

⁴⁴² Cahen Sultan Veled’in tarikatın gerçek örgütleyicisi olduğunu ifade eder. Cahen, s. 327.

⁴⁴³ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, s. 263.

Şunu rahatlıkla ifade edebiliriz ki Mevlânâ'dan sonra gelen Hüsâmeddin Çelebi, Sultan Veled, Ulu Arif Çelebi gibi şeyhler tarikatı yayarken gittikleri yerlerdeki devlet adamlarıyla ve üst düzey insanlar ile münasebetler kurmuşlardır. Bunun sonucu olarak da kendi tekke ve zaviyelerine birçok vakıflarda bulunulmuştur.

2. 2. 20. Şeyh Babâ-yı Merendî

Bu şeyhin hakkında pek bilgimiz yoktur. Eflâkî ve Sipehsâlâr onun hakkında bilgi vermektedir. Şeyh Sultan Rükneddin Kılıçarslan'a epeyce nüfuz etmiştir. Sipehsâlâr'a Sultanın Baba'yı ziyarete gittiğini, fakat onda pek yücelik görmediğini, gittiğine pişman olduğunu, Baba'nın ziyaret esnasında sultana evlat diye hitap ettiğini yazar. Eflâkî'ye göre ise Sultan Rükneddin bu zata intisap etmiş ve şeyhi kendisine baba edinmiştir. Sultana evlat diye hitabı Mevlana'nın da bulunduğu ziyafette olmuştur. Hatta bu ziyafet sultanın bu zata intisabı dolayısıyla verilmiştir. Mevlana'da bu duruma pek gücenmiş, o, kendisine başka bir baba bulduysa biz de kendimize başka bir evlat buluruz demiş ve sema ederek meclisi terk etmiştir.⁴⁴⁴

2. 3. DEVLET ADAMLARI İLE TÜRKMEN Dervişleri ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Selçuklu Türkiye'sinde medrese kökenli âlimlerin dışında, daha çok göçebeler üzerinde etkili olan, Türkmen dervişler de vardır. Türkistan'dan Anadolu'ya göç etmiş bulunan bu Türkmenler, birçok yönüyle Sünnî İslâm'a, şehirli ve bir kısım köylü yerleşik halkın İslâm anlayışına uymayan böyle bir Müslümanlık anlayışı taşıyorlardı. Onlar medrese çevreleriyle yok denecek kadar az ve yetersiz bir temas halindeydiler. Sürdürdükleri yaşam tarzları bu teması kitabî Müslümanlığın gereklerini kavramaya ve dolayısıyla yerine getirmeye de müsait değildi.⁴⁴⁵

Nasıl ki şehirlerde ve yüksek zümrelerde XIII. yüzyıl Anadolu'sunda Mevlânâ, Konevi, İbnü'l-Arabî gibi büyük düşünürler taraftar buldular ve desteklendiler ise aynı şekilde medrese kökenli olmayan Türkmen dervişleri daha çok kırsal kesimde, kitabî olmayan, göçebe ve yarı göçebe çevreler arasında rağbet gördü. Onların yaydığı sade İslâm anlayışı göçebelerin yaşam tarzına uygun olan bir anlayıştı. Ayrıca bu anlayış içerisinde eski inançları da barındırıyordu.⁴⁴⁶

⁴⁴⁴ Gölpınarlı, s. *Mevlana Celaleddin*, s. 231.

⁴⁴⁵ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 45.

⁴⁴⁶ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 63.

Fuad Köprülü'nün de ifadesiyle “Birçok Türk dervişleri yeni dini ve tarikatlerini yaymak aşkıyla göçebe Türkler arasına geliyorlar ve yeni mefkûreyi onların anlayacakları bir lisan ve zevk alabilecekleri bedi'î (güzel) bir şekil ile yaymaya çalışıyorlardı.⁴⁴⁷ Çünkü Anadolu kimi dervişler için yeni bir hayata başlama ve bu hayatı idare etmeye elverişli yurt, kimileri içinde XIII. yüzyıl başlarında ortaya çıkan Moğol tehdidi karşısında bir sığınma yeri ve pek çoğu için de cihad ve irşada uygun bir alan anlamı taşıyordu. Bu koşulların cezbediciliği sayesinde olsa gerek XIII-XV. yüzyılda İslâm dünyasında bilinen belli başlı bütün tarikatlerin hemen hepsinin burada temsil edildiği görülmektedir.⁴⁴⁸

Selçuklu döneminde Anadolu'nun kent ve kasabalarında en vaz geçilmeyen dinî içtimaî kurumlar tekke, zaviye, dergâh, âsitâne, hânîkah, buk'a gibi isimler alan yerlerdi. Buralar sûfilerin ikamet ettiği, yolcuların konakladığı binalardır. Bunlar Anadolu'nun İslâmlaşmasında, cami ve mescide göre daha fazla rol oynamışlardır. Bu kurumlar, bağlı oldukları tarikatlerin niteliklerine göre belli ölçüde farklılık sergilemekle birlikte, genelde aynı mahiyette idiler. Özellikle kırsal kesimde gündüz tarım ve hayvancılık ile uğraşan dervişler, akşamları sem'a ayinleri ve zikir meclisleri düzenliyorlar, hatta müritlerin tasavvuf eğitimi ile ilgileniyorlar.⁴⁴⁹

Anadolu'daki tarikat çevreleri siyasal iktidarlar da varlıklarını güçlendirecek ve halk nezdinde meşrulaştıracak zengin bir manevî desteğe kavuştular. Bu tarikat çevreleri XIII. yüzyıl Anadolu'sunda çok renkli tasavvufî bir ortam oluşturuldu. Bu dönemde Anadolu'da İslâm demek, kentsel ve kırsal kesimin büyük bir çoğunluğu için tasavvuf demekti.⁴⁵⁰ Büyük halk kesimleri üzerinde etkiye sahip olan Türkmen dervişleri veya babalar devlet adamlarının dikkatini çekmiş ve onlarla zaman zaman münasebette bulunmuşlardır. Başta I. Alâeddin Keykubad olmak üzere birçok sultan ve devlet adamlarının münasebetleri olmuştur. Türkmen dervişler ile bu münasebetlerin sosyal, siyasî ve iktisadî sebebi ve sonuçları vardır.

2. 3. 1. Dede Garkın

Sultan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237) sadece medrese kökenli âlimlere ilgi göstermekle kalmamış Türkmen dervişler dediğimiz Hacı Bektâş-ı Veli, Baba İlyas ve

⁴⁴⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 36.

⁴⁴⁸ Resul Ay, “Tasavvufî Hayat ve Tarikatlar”, *Anadolu Selçukluları ve Belikleri Uygarlığı*, ed. A. Yaşar Ocak, C, I, Ankara 2006, s. 459.

⁴⁴⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye Selçukluları ve İslâm (Genel Bir Bakış)”, *Anadolu Selçukluları ve Belikleri Uygarlığı*, ed. A. Yaşar Ocak C, I, Ankara 2006, s. 449.

⁴⁵⁰ Ocak, “Türkiye Selçukluları ve İslâm (Genel Bir Bakış)”, s. 452-3.

Dede Garkın gibi kişiler ile de münasebetleri olmuştur. Bunlardan biri olan Dede Garkın, Sultan Alâeddin Keykubad ile görüşmüş ve onun desteğini almıştır. Elvan Çelebi'ye göre; Dede Garkın'ın şöhretini duyan Sultan I. Alâeddin Keykubad onunla tanışmak istemiş ve yanına giderek kendisi ile görüşmüştür. Bu görüşmenin sonunda Dede Garkın'ın büyük bir veli olduğunu görüp takdir etmiş, bunun bir göstergesi olarak Dede Garkın ve müritleri için Elazığ ve Malatya havalisinde bulunan on yedi parça köy bağışlamıştır.⁴⁵¹

XIII. yüzyıl Anadolu'sunda sadece Ahmet Yesevî geleneğine bağlı şeyh ve derviş yoktu. Vefaiyye tarikatına mensup Türkmen dervişleri de vardı. Bunlardan birisi de Dede Garkın idi. Dede Garkın tarikatına ait 837 (1433-34) tarihli icazetname tarikat hakkında bize bilgi vermektedir. Bu icazetnamenin bu tarihe ait olması, Dede Garkın'dan iki yüz yıl sonra bile tarikatının mevcudiyetini gösteren bir belgedir. Diğer husus ise bu tarikate mensup bütün şeyhlerin Ebu'l-Vefa silsilesine bağlı olduklarını açıkça kaydetmek suretiyle Vefaiyye tarikatının Anadolu'daki varlığını ve konar-göçer çevrelerdeki yaygınlık derecesini ortaya koymaktadır. İcazetnamedeki şu ibare de Garkın'ın tarikatının Vefaiyye bağlantısını ortaya koyar. "Eş-Şeyh Muhammed b. Hasan b. el-Karkınî ve Hüve nispeti's- Seyyid eş-Şerif el-Mulakkab bi'l-Karkın kad sebete indi ve Sahîhun ledeyye ve'l-vâsiline ila Hz. Sultan Tacî'l-Ârifîn Seyyid Ebu'l-Vefa" diyerek gerçeği vurgulamaktadır.⁴⁵²

Sultan Alâeddin Keykubad ile münasebeti olan bu dervişin Türkmenler üzerinde etkisi olmuş ve Vefâîlik tarikatının Anadolu'da yayılmasını sağlamıştır.

2. 3. 2. Baba İlyas

En önemli Türkmen dervişlerinden olan Baba İlyas Türkiye Selçuklu Devleti'nin sosyal, siyasî ve dinî hayatında önemli bir yere sahiptir. Büyük Türkmen kitleleri üzerinde etkinliği olan Baba İlyas'ı birçok devlet adamı görmek ve ziyaret etmek istemiştir. Onu ziyaret eden devlet adamlarının başında Sultan I. Alâeddin Keykubad gelmektedir. Sultan büyük bir veziri ile ve bir grup maiyetiyle onu görmeye gitmiştir. Sultanın kendisini görmeye geldiğini öğrenen Baba İlyas, müritlerine sultanı en iyi şekilde ağırlamalarını söyler. Bunun üzerine Baba İlyas'ın önemli müritlerinden olduğu anlaşılan Uban Düden, sultan ve beraberindekileri karşılayarak mescide, şeyhin yanına götürmüştür. Sultan Baba İlyas'a selam vererek içeri girmiş, Baba İlyas ise sultanı ayakta karşılaya-

⁴⁵¹ Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 49.

⁴⁵² Ocak, *Dede Garkın ve Emirci Sultan*, s. 55-56.

rak ona yer göstermiş, ikramlarda bulunmuştur. Bu sırada şeyhin gösterdiği keramet ile onun kudretli bir veli olduğunu anlamış ve bütün itikadıyla ona mürit olmaya karar vermiştir.⁴⁵³

Baba İlyas diğer Türkmen dervişleri gibi özellikle kırsal kesimde, göçebeler üzerinde, çok büyük nüfuza sahip oldu. Kendisinin Babaîlik adında bir tarîkat kurduğu ileri sürülse de o, Tâcü'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ Bağdâdî'nin (ö. 1107) tarîkatine mensuptu. Baba İlyas'ın şeyhi olarak gösterilen Dede Garkın'ın da aynı tarîkate mensup olduğu söylenebilir. Vefâiyye tarîkatı XIII. yüzyıldan itibaren Anadolu'da özellikle Türkmenler arasında yayılmıştır.⁴⁵⁴

Babaîler isyanı hakkında tafsilatlı bilgi veren İbn Bîbî isyanın başındaki kişiyi Harici Baba İshak⁴⁵⁵ diye nitelendirmektedir. Oysa Baba İlyas'ın soyundan gelen Elvan Çelebi Baba İshak'ı dedesinin bir halifesi olarak göstermektedir. İbn Bîbî Baba İlyas ve ona inananlar hakkında genellikle şu ifadeleri kullanmaktadır: “Gençlik yıllarının başlarından beri kafasında insan aldatmak ve mürit avlamak sevdası vardı. Göz boyama ve büyü sanatında eli çabuk ve usta idi. Uzun süre Amasya'ya bağlı köylerin birinde köy halkının koyunlarının çobanlığını yaptı. Kendini son derece dindar ve güvenilir biri olarak gösterdi. Her gün bulduğu yiyeceklerle yetiniyordu. Güderken hayvanlara sevgi ve şefkat gösteriyordu. Zühd ve takvada işi o dereceye vardırdı ki, kadın erkek bütün köy halkı ona inanma tuzağına düştü. İnsanların sıkıntılı durumunda onlara bir muska yazar, zamanla sıkıntı huzura, soğukluk yakınlaşmaya ve düşmanlık da dostluğa dönerdi. Başta şehirle ilişkisi az olan köylülerle, bilgisiz bir fakihten veya sözde bir müftüden en ufak bir yaldızlı söze aldanan, inançlarında itiraz etmek diye bir şey olmayan, onların sözlerine hiçbir şekilde karşı gelmeyen Türk topluluklarını davetle meşgul oldu. Bir süre sonra davet alanı genişleyince Türk ve Kürt kabilelerinin fakiri zengini, inanarak ve isteyerek onun tarafında yer aldı.”⁴⁵⁶

Amasya'nın Çat köyünde yaptırdığı zaviyesinde Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in yaşayış tarzını ve onun şaraba düşkünlüğünü kınıyor. Onun Âlemlerin Rabbinin yolundan saptığını, Hülafâ-i Râşidin'in izinden ayrıldığını söylüyordu. Her geçen gün kendisine inanan insan sayısı arttı. Bir gün o, yakınlarından birini Kefersud, birini de Maraş'a göndererek “*Filan ayın filan gününde bize inananlar, atlarına binip beldelerin*

⁴⁵³ Kara, s. 508-9.

⁴⁵⁴ Ahmet Yaşar Ocak, “Baba İlyas”, *DİA*, IV, s. 368.

⁴⁵⁵ Eserde Baba İshak geçmesine rağmen aslı Baba İlyas olduğu için biz bu tabiri kullanacağız.

⁴⁵⁶ İbn Bîbî, II, s. 49-50.

fethine çıksınlar. Bizim adımızı duyup fesatların kökünü kazımak ve insanların halini düzeltmek uğrunda çalışacak kimseler, elde edilecek ganimet ve maldan hisse sahibi olacaklar. Karşı gelenler ise, hiç tereddüt edilmeden öldürülecek, yakılacak ve ortadan kaldırılacaktır” dedi. Gönderdiği adamlar gittikleri bölgede Baba İlyas’ın dediklerini uygulamaya başlamışlar, Türk kabilelerinin obalarına ve hanlarına bilgileri ulaştırmışlar, halkı galeyana getirmişlerdir. İnsanlar karınca ve çekirge gibi her köşeden harekete geçtiler. Belirlenen günde ayaklandılar. Kendilerini takip edenlere bir şey yapmadılar, lakin kendilerine uymayan ve onları inkâr edenleri hiç çekinmeden öldürdüler. Fitne ateşi birçok yeri sarmıştı. Selçukluların Malatya subaşı Alişiroğlu Muzaffereddin onlar ile mücadele etti lakin yenildi. Tekrar asker topladı ama yine muvaffak olamayıp yenilgiye uğradı. Baba İlyas taraftarlarının Malatya subaşı Muzaffereddin’e karşı kazandıkları iki zafer cesaretlerini daha fazla artırdı. Sivas, Tokat ve Amasya’da birçok insanı öldürüp ve birçok yeri tahrip ettiler. Bunun üzerine Amasya subaşı Hacı Armağanşah askerlerini onların üzerine gönderdi. Kendisi de Amasya’ya varınca hemen Baba İlyas’ı ve yanındaki arkadaşlarını zaviyeden çıkarıp kalenin burcuna astı. Akabinde Baba İlyas taraftarlarıyla savaşa tutuştu. Lakin subaşı Armağanşah orada Babailer tarafından şehit edildi.

Babailer ile bu mücadeleler olurken Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev de olayları Kubabad’dan takip ediyordu. Gönderdiği haberciler ve ulaklardan haber alıyordu. Babailerin sayıları giderek artıyordu. Kırşehir’in Malya ovasında Babailer savaşa hazır bir şekilde bekliyordular. Selçuklu ordusu da buraya geldi. Burada yapılan savaşta Babailer hezimete uğradılar. Ordunun bu başarısı Sultan II. Keyhüsrev’e ulaştırıldığında sevince bürünen sultan, memleketin her tarafına, ülke başkanlarına ve komutanlarına fetihname-ler gönderdi.⁴⁵⁷

İbn Bîbî’nin aktardığı bu olumsuz bilgilerin aksine Elvan Çelebi dedesi hakkında şu bilgileri vermektedir. II. Gıyâseddin Keyhüsrev Amasya’da yerleşmiş bulunan Baba’nın gün geçtikçe büyüyen şöhretinden ve çoğalan müritlerinden endişe duymaya başlamıştır. Ortada birçok dedikodular dolaşıyordu. Baba İlyas’ın hasmı olup, sultandan bir takım menfaatler uman Çat köyü kadısı Köre Kadı bu dedikoduların hâsıl ettiği uygun ortamdan yararlanmak, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Baba’nın arasını açmak

⁴⁵⁷ İbn Bîbî, II, s. 51-53. İbn Bîbî’nin Baba İshak diye bahsettiği kişiyi Niğdeli Kadı Ahmet Baba Ya’kub diye bahsetmektedir. “Bu sultan (II. Gıyâseddin Keyhüsrev) zamanında ahiret yurdunu tahrip eden Baba Ya’kub çalma ve diğer yollarla Selçukluların hazinelerini telef edip Rûm iklimini ayaklar altına almıştır.” İbn Bîbî gibi olumsuz ifadelerde bulunmuştur. Ali Ertuğrul, agt, s. 536.

istemmiştir. Köre Kadı Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'e Baba'nın gerçekten isyan etmek niyetinde olduğunu söylemektedir. Üstelik müritlerini bu isyana teşvik etmek için sihirbazlık yapmaktadır. Bu sözlere inanan Sultan Gıyâseddin de askerlerini Amasya'ya, Baba İlyas üzerine gönderdi. Bunun üzerine Baba müritleri ile birlikte zaviyeden çıkıp o zamanlar Haraşna denilen Amasya kalesine sığındı.⁴⁵⁸

Elvan Çelebi'ye göre Baba İlyas'ın isyan gibi bir niyeti yok idi. Köre kadı Sultan ile Baba'nın arasını açmıştır. Köre kadı fitnessi yüzünden bir takım iftiralara maruz kalmıştır. Hatta eserinde şöyle demektedir:

Köre Kâdî katında yüzlü-y-idi

*Hayr u şer birbiri-yle söylü-y-idi.*⁴⁵⁹

Anadolu'da içtimaî, iktisâdî ve siyasî olarak düzenin bozulmasına neden olan bu isyan bastırıldı. Devlet rahat bir nefes aldı. Diğer taraftan da bu isyan devlet acziyetini ve güçsüzlüğünü göstermiştir.

Baba İlyas ve etrafındakilerin öldürülmesi ile isyan sonuçlandırılrsa da, Baba'nın etkinliği içtimaî ve dinî olarak Anadolu'da devam etmiştir. İsyân sonrasında dinî-mistik akım doğmuş ve ardından ortaya Babaî şeyhleri çıkmıştır.⁴⁶⁰

Baba İlyas ile ilgili kısma son verirken az da olsa oğlu Muhlis Paşa hakkında da bilgi vermek gereklidir. Çünkü biraz menkıbevî de olsa onun babasının intikamını almak için bir takım siyasi faaliyetleri mevcuttur.

İsyandan sonra Mısır'a gitmiş olan Muhlis Paşa, 14 yıl orada kalarak babasının intikamını almak için Anadolu'ya döndü. Geri dönünce Konya tahtına karşı harekete geçmeden sultan tarafından yakalatılıp Gevala kalesine hapsedildi. Kalede uzun süre kalan Muhlis Paşa'ya Selçuklu sultanı –Elvan Çelebi'ye göre Gıyâseddin, fakat aslında IV. Kılıçarslan- kendisine istediği bir vilayetin valiliğini teklif ederek anlaşmayı teklif etti. O mücadelesinden asla taviz vermeyeceğini bildirerek teklifi reddetti. Ayrıca Elvan Çelebi'ye göre Muhlis Paşa 1273 yılında Konya'yı ele geçiriyor ve burada altı al saltanat sürmüştür. Eserinde de şöyle ifade eder:

Hız. şeyh altı ay tamam

Kıldı sultan evin saray-ı makam

⁴⁵⁸ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 126-127.

⁴⁵⁹ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbi'l-Ünsiyye*, s. 70.

⁴⁶⁰ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 163-214.

Yetmiş iki ve altı yüz yetdi

*Hem bu yılda Celâl-i Dîn gitdi*⁴⁶¹

Devrin hiçbir kaynağında bu bilgi geçmemektedir. Bu sebepten dolayı onun Selçuklu tahtına oturması meselesine şüpheli bakmak gerekmektedir. Her ne olursa olsun Muhlis Paşa Moğol istilasının oluşturduğu karışıklardan faydalanarak ayaklanmalar çıkaran Türkmenler ile işbirliği yapıp babasının intikamını almak için harekete geçtiği açıktır. Muhlis Paşa'nın babasından sonra otuz yıl aşkın sürdürdüğü faaliyet bir derece başarılı olmuştur. Bundan sonra Babaî hareketi siyasi olayların dışında dinî-mistik bir kimlik altında devam edecek ve gerek Baba İlyas'ın gerekse oğlu Muhlis Paşa'nın geride bıraktıkları halifelerin bütün bir Anadolu'yu kaplayan faaliyetleri sayesinde geniş kitlelere mal olarak yeni biçimlerde ortaya çıkacaktır.⁴⁶²

2. 3. 3. Hacı Bektâş-ı Velî

Anadolu'da hiçbir Türkmen dervişi veya tasavvuf ehli düşünür onun kadar mevkibevî bir havaya bürünmemiştir. Onunla ilgili bilgiyi Hacı Bektâş-ı Velî Velayetnâmesi ve az da olsa Eflâkî'nin menâkıbnâmesinde bulmaktayız. Bu eserlerde menkıbevî de olsa onun devrin bazı siyasileri ile münasebeti olduğuna dair malumatlar vardır. Velâyetnâme'ye göre Hacı Bektâş-ı Velî dönemin Kırşehir valisi Cacaoğlu Nureddin ile hoş olmayan münasebet yaşamıştır. Bu münasebet de Cacaoğlu Nûreddin'in Hacı Bektâş-ı Velî'e kötü davranması, akabinde görülen kerametler, Nûreddin'in yaşadığı sıkıntılı olayları ve onun bu kötü davranmadan dolayı pişmanlık duymasını ifade eder. Ayrıca keramet sonucu Sultan Alâeddin'in Cacaoğlu Nûreddin'in cezalandırıldığı ifade edilmektedir.⁴⁶³ Burada zikrettiğimiz Hünkâr'ın münasebetleri Velâyetnâme'de uzun uzun anlatılmaktadır. Bu anlatımda belli başlı hatalar var olmasına rağmen bunların birçok sosyolojik boyutu da mevcuttur. Bu hikâyede olduğu gibi Velâyetnâme'nin başka hikâyelerinde de birçok kez Sultan Alâeddin Keykubad ismi geçmektedir⁴⁶⁴. Yani anlaşılan burada zikredilen Alâeddin Keykubad adlı sultana, Selçuklu tahtına geçmiş üç Alâeddin Keykubad'da kronolojik olarak uymamaktadır. Burada kastedilen Sultan I. Alâeddin Keykubad'dır. Çünkü Türkiye Selçuklu Devleti'nin en dirayetli sultanıdır ve devlet onun zamanında en parlak dönemini yaşamıştır. Osmanlı Tarihçisi Oruç Beğ'in verdiği bilgi bunu doğrular niteliktedir. "*Sultan Alâeddin zamanıydı. Mevlânâ Celâled-*

⁴⁶¹ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye Fî Menâsıbi'l-Ünsîyye*, s. 87; Ocak, *Babailer İsyası*, s. 165.

⁴⁶² Ocak, *Babailer İsyası*, s. 163-168.

⁴⁶³ Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî Velâyetnâmesi, s. 279-295.

⁴⁶⁴ Selçuklu tahtına üç tane Alâeddin Keykubad geçmiştir; Alâeddin Keykubad I (1220-1237), Alâeddin Keykubad II (1249-1254) ve Alâeddin Keykubad III (1298-1302).

din o vakitte Konya’da idi. O zamanda çok ulular, çok meşayihler, çok veliler vardı. Zira Sultan Alâeddin şeyhlere ve dervişlere gayet muhip idi. Onları sevdiğinden dolayı bütün şeyhler onun hâkimiyeti altında toplanmışlardı.”⁴⁶⁵ Ayrıca onun şeyhlere ve dervişlere her daim saygı göstermesi sonucu sadece dönemiyle kalmamış ve daha sonrada tarikat şeyhleri ile ilişkilendirilmiştir. Buradaki maksat I. Alâeddin Keykubad gibi bir sultanın tarikat ile bağlantısını kurmak ve tarikatın itibarını artırmaktır.

2. 3. 4. Sarı Saltuk

Bir Türkmen dervişi olan Sarı Saltuk’un Sultan II. İzzeddin Keykâvus ile münasebetleri vardır. Bu münasebetlerin nereden kaynaklandığı kaynaklarda pek de belirtilmese de muhtemelen Sultan II. İzzeddin Keykâvus’un Anadolu’da Moğol politikalarına karşı olması sebebiyle Türkmenlere yakınlaşmasıyla alakalıdır. Çünkü Sultan II. İzzeddin gibi Türkmenler’de Moğollar’dan hoşlanmıyordu. Birçok Türkmen dervişi gibi bir aşirete sahip olan Sarı Saltuk’ın ilişkisi bu çerçevede olmuştur. Bu nüfuzlu Türkmen babasının desteği elbette sultan için önemlidir. Çünkü Bizans’ta iken yalnız onun aşiretini yanına çağırması da bir anlamda bunu göstermektedir. Sarı Saltuk hem bir dini lider olarak hem de aşiret reisi olarak Dobruca’ya vukû bulan Türkmen göçünü yönetmekle, tarihi bir rol oynayarak, Osmanlı’dan çok önce Balkanlara hem Türk nüfusunu, hem de onlarla birlikte İslâm’ı taşımış olur.⁴⁶⁶ Ayrıca Türkmenlere dayanan II. İzzeddin Keykâvus için hazırlanan ve bilinen en eski Türkçe eserin *Danışmendnâme* olması tesadüfi bir durum değildir.⁴⁶⁷

2. 3. 5. Şeyh Marzubân

Birinci kısımda bahsetmediğimiz ve I. Alâeddin Keykubad ile münasebet kuran ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev’in (1266-1282) zaviyesine vakıfta bulunduğu bir Türkmen dervişi olan Şeyh Marzubân’ın hayatına dair pek bilgimiz olmayıp onunla ilgili bilgiyi sultan tarafından vakfedilen bir takım köylerin vakfında buluyoruz. III. Gıyâseddin Keyhüsrev’in 1274 de Şeyh Marzubân zaviye ve türbesi için tesis etmiş olduğu vakfın vakfiyesinde, Şeyh Marzubân’ın kimliği “Şeyh Mahmud b. Seyyid Ali el-Hüseyinî el-Bağdatî” olarak geçmektedir. Bağdatlı olan ve Hz Ali’nin soyundan geldiği, adının Mahmud babasının adı da Ali olduğu belirtilmektedir. Vakıf senedinde Şeyh Mahmud

⁴⁶⁵ Oruç Beğ Tarihi, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007, s. 10.

⁴⁶⁶ Ocak, *Sarı Saltık*, s. 71.

⁴⁶⁷ Cahen, s. 330.

b. Şeyh Ali el-Hüseynî el-Bağdadî el-Vefâî el-Hanefî olarak verilmiştir. Buradan onun Vefâî tarîkatına mensup olduğunu anlıyoruz. Bir rivayete göre Tacu'l-Arifin Ebu'l-Vefâ Hazretleri'nin manevî işaretiyle XII. asrın sonlarına doğru Anadolu'ya gelmiştir. Zara'nın Tekke Köyü'nde zaviye açmıştır. Doğuya doğru sefere çıkan Sultan I. Alâeddin Keykubad, yolu üzerindeki Zara'da konaklarken, Zaro adında bir Ermeni ağaya misafir olmuş. Akşam olunca 3-4 km uzaklıktaki ışığı görünce Sultan ağaya ışığın görüldüğü yerde ne olduğunu sormuştur. O da "Sultanım orada bir sihirbaz sarhoş var, başına insanları topluyor" deyince Sultan'da "Öyleyse kendisine bir katır yükü şarap gönderin" der ve daha sonra gösterdiği kerametler sonucu şeyhin bir sarhoş olmadığını anlayan Sultan, Şeyh Marzuban'a istediği kadar arazi vakfetti.⁴⁶⁸

Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev de Sultan I. Alâeddin Keykubad gibi bazı yerler vakfetmiştir. Şeyh Marzuban Zaviyesi'ne vakfettiği yerler arasında Şey köyü, Yusuf Köyü ve Aynı Turmas Köyü vardır.⁴⁶⁹ Şeyh Marbuzan hayatta olmasa da sultan bu hareketiyle Türkmen kitleleri üzerinde etkili olmaya çalışmaktadır. Moğolların Anadolu'ya gelişinde Ahîler ve Türkmenler Moğollara karşı mücadele etmeleri sonucu birçok Türkmen ölmüştü. Sultanın devlete küsen Türkmenlerin desteğini almak ve onların tekrar devlete bağlanmalarını sağlamak için bu tutuma girmesi muhtemeldir.

2. 3. 6. Şeyh Behlül Baba

Şeyh Marzubân'da olduğu gibi Şeyh Behlül Baba hakkında da pek bilgi sahibi değiliz. İsmi Şeyh Behlül Dana b. Hüseyin el-Horasanî'dir. Sivas Suşehri kazasında zaviyesi vardır. O da şeyh Baba İlyas ve Şeyh Marzubân gibi Vefâîyye tarîkatına mensuptur. 1274 yılında hayatta olmayan bu şeyhin zaviyesi açık olmuş ve Sultan III. Gıyâseddin Keyhüsrev bu zaviyeye vakıfta bulunmuştur.⁴⁷⁰

Selçuklu yönetimini derinden sarsan Babaî isyanının temsilcisi Baba İlyas'a yakın olan Şeyh Behlül Baba'ya IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın vakıf yapması şaşkınlık arz etse de; sultan yaşanan iç çatışmalarda taraftar kazanmak ve Türkmenlerin devlete güvenini yitirmemek için devlet topraklarını, geniş Türkmen kitleleri üzerinde etkili olan bazı şeyhlere mülk veya vakıf dağıtmıştır. III. Gıyâseddin Keyhüsrev de babası IV. Rükneddin Kılıçarslan gibi Türkmen şeyhlerini yanına çekmek için ve devlete güvenlerini sağlamak amacıyla vakıfta bulunması ihtimal dâhilindedir. Hatta vakfiyede babasından daha fazla vakıfta bulunduğu belirtilmiştir. III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1274

⁴⁶⁸ Yüksel, "Selçuklular Döneminden Kalma Bir Vefâî Zaviyesi (Şeyh Marzuban Vakfiyesi)", s. 237.

⁴⁶⁹ Yüksel, "Selçuklular Döneminden Kalma Bir Vefâî Zaviyesi (Şeyh Marzuban Vakfiyesi)", s. 237.

⁴⁷⁰ Yüksel, "Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)", s. 97-98.

yılında hem Şeyh Marzubân'a hem de Şeyh Behlül Baba'ya vakıfta bulunurken iki şeyh de hayatta değildi. Fakat ikisinin de zaviyeleri faaliyete devam ediyordu. Bu zaviyelerin Babaî isyanı sırasında kapatılma ihtimali çok yüksektir.⁴⁷¹

III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in babasının yaptırdığı Behlül Baba zaviyesinin 1274 yılındaki vakfiyesinde şunlar yer almaktadır. Sultan III. Keyhüsrev, Baro Köyü'nün bütün divanî vergilerini, gelip geçenlerin yedirilip içirilmesi ve şeyhin türbesinin masrafları için vakıfta bulunmuştur. III. Keyhüsrev, vakfın mallarının yönetimini ve zaviyenin meşihatını Behlül Baba'nın –kızlar hariç- erkek evlatlarına şart kılmıştır. Bu vakıf, faaliyetini Osmanlı döneminde de devam ettirmiştir.⁴⁷²

Besmele ile başlayan vakfiyede ilk önce Allah'a ve resulü Hazreti Muhammed'e salat ve selam getirildikten sonra sultan için şu ifadeler yer almaktadır:

Mevlâmız sultânü'l-a'zam, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi, seyyid-i selâtin-i ümem, Arap ve Acem meliklerinin efendisi, adalet ve insaf yollarının dirilticisi, cevr ve üzüntü sebeplerini ortadan kaldıran, fesat ve tuğyan kapılarını kapayan; mütemerridlerin ve azgınlara burunlarını yere sürten, hakkı i'lâ ve batılı zelil eden, zayıf ile güçlüyü ve din-i münifi koruyan, ümmetin üzerinde gamı izale eden; ilahi inayetlerde hassa ve amma karşı yüce himmeti açık olanın temsilcisi, üzerindeki şahlık belirtileri zahir olan Sultanların Sultanı, Gıyase'd-dünya ve'd-din Emirü'l-mü'minîn'in yardımcısı, Ebu'l-feth Keyhüsrev bin es-Sultan sa'îd Rükneddin Kılıç Arslan bin Sultan es-sa'îd Gıyâseeddin Keyhüsrev bin Alâeddin Keykubad-Allah yeryüzüne kendisini gölge kılın-dostlarını ve yardımcılarını ülkesinin egemenliğinde müeyyed etsin ki, vadesine bakmayı terketmez, bilgisi ve şanıyla kıyamet gününe hazırlık yapmayı ihmal etmez, onun yüce himmeti fani işleri umursamayarak, sona ermeyen beka mülküne ve bütün gayesi Yaradan'ın âlî ulumuna yöneliktir ki, babası sultan es-said eş-şehid Rükneddin Kılıç Arslan'ın Dâru'l-alâ –Sivas- tevabiniden Karahisar'ın Suşehri Nahiyesi'nde inşa ettiği ve Dâru'z-zâkirin diye anılan, eş-şeyh, ez-zahid, kutbu's-salîkîn, ariflerin öncüsü, salihlerin merci'i, vâsilînin esrarına vâkıf, yakîn yoluna sâlik olanların mecme'inin kâidi, İslam ve Müslümanların rüknü, alî Taha ve Yasin sadâtı sırrının seyyidi, Hazreti rabbü'l-alemînin makbulü Behlül Dâna bin

⁴⁷¹ Yüksel, "Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba), s. 98-99.

⁴⁷² Sadi S. Kucur, *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere Göre)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993, s. 58; Yüksel, "Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba), s. 101.

Hüseyin el-Horasanî –aleyhi’r-rahmeti ve’r-rıdvân Zaviyesi’ne yapmış olduğu bu sevindirici ihsanlarla babası dahi kendisini geçemedi...

Vakfiyenin devamında vakfedilen yerlerin adını zikrettikten sonra Allah’a ve ahiret gününe inanan hiçbir sultan, emir, memur, kadı ve hâkimin bu vakfı bozma, değıştirme ve iptal etmesinin caiz ve helal olmadığı vurgulanmıştır. Kim ki değıştirmeye ve tahribe çalışırsa Allah’ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun ifadeleri yer almaktadır. Vakfiye en son dua ve şahitlerin ismi ile bitmektedir.⁴⁷³

⁴⁷³ Yüksel, “Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)”, s.103-105.

SONUÇ

Anadolu kültür ve medeniyet bakımından en büyük gelişmeyi Selçuklularla birlikte yaşadı. 1071’de başlayan bu gelişmeyi sağlayan en büyük etken Selçuklu sultan ve devlet adamlarıyla onlardan büyük destek gören dinî ve ilmî zümrelerin faaliyetleriydi.

Bu gelişmede özellikle XIII. yüzyılın ayrı bir yeri vardır. Bu dönemde gerek siyasi ve gerekse çeşitli ilmi faaliyetlerde bulunmak üzere İbnü’l-Arabî, Şehâbeddîn Sühreverdi, Ahî Evran, Mevlânâ, Sadreddîn-i Konevî, Hacı Bektâş-ı Velî, Necmeddîn-i Dâye, Sirâceddin el-Urmevî, Kutbüddîn-i Şîrâzî gibi birçok ilim ehli ve sûfî Anadolu’ya gelmiştir. Başta Türkistan olmak üzere İslam dünyasının çeşitli yerlerinden gelen bu âlim ve dervişler Kübreviyye, Yeseviyye, Sühreverdiyye, Vefâlik gibi birçok tasavvufî hareketin Anadolu’ya aktarılmasının öncülüğünü üstlenmişlerdir. Bunun yanı sıra Mevlevîlik, Bektâşilik, Babaîlik gibi tasavvufî hareketler de oluşumunu ve gelişimini Anadolu’da tamamlamışlardır.

Selçuklu sultan ve devlet adamları âlim ve dervişlere hürmet göstermiş, onları saraylarında ağırlamış, zaman zaman da bulundukları yerde ziyaret etmişlerdir. Selçuklu sultan ve devlet adamlarının ulemâ ve dinî zümreler için medrese, tekke, zaviye gibi kurumlar inşa ettirdikleri gibi bu kurumlar için vakıflar da kurmuşlardır. Bu maddî ve manevî desteğin sayesinde Anadolu’da medenî ve kültürel alanlarda önemli gelişmeler yaşanmış ve dinî ve sosyal kurumların oluşup gelişmesine sebep olmuştur.

Ahîliğin temelini oluşturan fütüvvet teşkilatının Anadolu’ya gelişi de bu dönemde olmuştur. Evhadüddîn-i Kirmânî, Şehâbeddin Sühreverdi gibi âlimler Anadolu’da faaliyette bulunmuş ve bu teşkilatın yayılmasına önemli katkıda bulunmuşlardır. Bizzat sultan ve devlet adamlarının bu teşkilata girerek desteklemeleri sonucu Ahîlik Türk kül-

tür yapısıyla bütünleşerek Anadolu'nun siyasî ve sosyal hayatının en önemli belirleyicisi olmuştur. Esnaf üzerinde etkisi olan ve İslam ahlak prensiplerine göre hareket eden, Selçuklu Türkiyesi'ne maddî ve manevî katkılar sağlayan bu teşkilat sultan ve devlet adamlarının destekleri sayesinde kırsal kesimlere kadar yayılmıştır.

Çalışmamızda öne çıkan bir diğer husus Selçuklu sultan ve devlet adamlarının ulemaya bürokraside önemli görevleri vermeleridir. Bu vesile ile âlimler sadece Anadolu'da eğitim ve öğretim görevi üstlenmemişler başta sultan ve devlet adamlarının çocuklarının eğitimi olmak üzere devletlerarası elçilik, savaşlarda arabuluculuk, kadılık gibi vazifelerde de görev almışlardır.

Selçuklu sultan ve devlet adamları Türkmen kitleleri üzerinde etkilere sahip dervişler ile de münasebet kurmuşlardır. Bu münasebetler XIII. yüzyılın ilk döneminde iyi giderken devlet yöneticilerinin olumsuz tavırları ve Moğol istilasının sonucu Ahî ve Türkmen zümrelerinin devlete karşı tavır almalarına neden olmuştur. XIII. yüzyılın ikinci döneminde VI. Rükneddin Kılıçarslan ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev gibi sultanlar devlete karşı tavır koyan Türkmen dervişlerin farkına varmışlar ve onlar için zaviye yapıp vakıflar kurarak kendi taraflarına çekmeye çalışmışlardır. Onların devlet ile barışık olmalarını sağlayarak siyasî olaylarda kendileriyle birlikte hareket etmelerini sağlamaya çalışmışlardır. Ancak Selçuklu devlet adamlarıyla Moğol valilerinin sert tutumu sebebiyle başta Ahîler olmak üzere Türkmenler Batı Anadolu bölgesine giderek beyliklerin kuruluşunda etkili olmuşlardır. Selçuklu'dan sonra Anadolu'da siyasi hâkimiyeti sürdürecektir Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda genellikle Ahî şeyhleri ve Türkmen dervişlerinin etkili oldukları bilinen bir husustur.

BİBLİYOGRAFYA

Abdurrahman Câmî, *Nefahatü'l-Üns*, trc. ve şerh. Lâmi Çelebi, haz. Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, İstanbul 1995.

Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyâsetnâme”, *DİA*, XXXVII, s. 304-306.

Addas, Claude, *Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, trc. Atila Ataman, İstanbul 2003.

Ahmet Eflâkî, *Menakibu'l-Arifin*, trc. Tahsin Yazıcı, İstanbul 2006.

Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, İstanbul 2010.

Akkanat, Hasan, *Kadı Sirâceddin el-Ürmevî ve Metaliu'l-Envâr (Tahkik, Çeviri, İnceleme)*, I-III, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2006.

Aksarayî, Kerimüddin Mahmud b. Muhammed, *Musâmeretü'l-Ahbâr*, trc. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.

Algar, Hamit, “Nadjm al-Din Râzi Daya”, *Enclopedia of Islâm*, VII, s. 870-1.

Ateş, Ahmet, “Anadolu Kütüphanelerinden Mühim Yazma Eserler (Amasya)”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, C. I, 1 (16). Sayı, 1955, Ayırı Basım.

_____, “Hicrî VI-VIII. (XII-XIV.) Asırlarda Anadolu'da Farsça Eserler”, *Türkiyat Mecmuası*, VII-VIII, (1945), s. 94-135.

Ay, Resul, “Tasavvufi Hayat ve Tarikatlar”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Uygarlığı*, ed. A. Yaşar Ocak, C. I, Ankara 2006, s. 459-465.

Azamat, Nihat, “Evhadüddîn-i Kirmânî”, *DİA*, XI, s. 518-520.

Baltacı, Halil, *Necmeddîn Dâye*, İstanbul 2011.

Barkan, Ömer Lütfi, “İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, *Vakıflar Dergisi*, S. II, Ankara 1942, s. 279-304.

Bayram, Mikail, *Ahî Evren: Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, Ankara 2006.

_____, *Selçuklular Zamanında Konya’da Dinî ve Fikrî Hareketler*, İstanbul 2008.

_____, “Selçuklular Zamanında Malatya’da İlmî ve Fikrî Faaliyetler”, *I-II. Millî Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Semineri Bildirileri*, Konya 1993, s. 119-124.

_____, *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahî Evren ve Mevlânâ Mücadelesi*, İstanbul 2012³.

_____, *Şeyh Evhadü’-d-din Hâmid El-Kirmânî ve Menakıb-Nâmesi*, Konya 2005/İstanbul 2008.

Bediüzzaman Fûrûzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, trc. Feridun Nafiz Uzluk, İstanbul 1997.

Bilgin, Orhan, “Fahreddîn-i Irâkî”, *DİA*, XII, s. 84-86.

Cahen, Claude, *Osmanlılar’dan Önce Anadolu*, trc. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2000.

Ceyhan, Semih, “Seyyid Burhâneddîn”, *DİA*, XXXVII, s. 56-58.

Çağatay, Neşet, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, Ankara 1989.

Çağrıçı, Mustafa, “Sirâceddin el-Urmevî”, *DİA*, XXXVII, s. 262-264.

Dâvud İbrâhimî, “Enîsü’l-Kulûb”, *DİA*, XI, s. 242-243.

Değirmençay, Veyis, “Sultan Veled”, *DİA*, XXXVII, s. 521-22.

Demirli, Ekrem, *Sadreddîn-i Konevî*, İstanbul 2008.

Demiroğlu, Ayla, “Anadolu Selçuklular Devrine Âit Bir Siyâset-nâme”, *Ayla Demiroğlu Kitabı*, haz. Âdem Ceyhan, İstanbul 2006, s. 92-95.

Düzen, İbrahim, *Muhammed b. Gâzî al-Malatyavî ve Eseri Ravzat al-ukûl*, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Doçentlik Tezi, Erzurum 1978.

Elvan Çelebi, *Menâkibu’l-Kudsiyye Fî Menâsibi’l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*, haz. İsmail E. Erünsal-Ahmet Yaşar Ocak, Ankara 1995.

Ertuğrul, Ali, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in El-Veledü's-Şefik Ve'l-Hâfidü'l-Halik'i*, I-II, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2009.

Es'ad el-Hatib, *Sûfîler ve Aksiyon*, trc. Halil İbrahim Kaçar-Özgür Kavak-Yasin Günaydın, İstanbul 1999.

Fahreddin Irâkî, *Parıltılar*, çev. Saffet Yetkin, İstanbul 1948.

Fazlıoğlu, İhsan, "Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Türk-Felsefe Bilim Tarihine Önsöz", *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Uygarlığı*, ed. A. Yaşar Ocak, C. I, Ankara 2006, s. 413-28.

Ferudun Sipehsalar, *Risale*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1977.

Gökbulut, Süleyman, *Necmeddin-i Kübrâ*, İstanbul 2010.

Gölpınarlı, Abdülbaki, *Mevlânâ Celâleddin: Hayatı, Felsefesi, Eserleri, Eserlerinden Seçmeler*, İstanbul 1951.

_____, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İstanbul 1983.

Hacıgökmen, Mehmet Ali, "Hubeyş Bin İbrahim et-Tiflisi ve Tıp Alanındaki Çalışmaları", *Büyük Selçuklu Devletinden Türkiye Selçuklu Devletine Mehmet Altay Köymen Armağanı*, ed. Mehmet Ali Hacıgökmen, Konya 2011, s. 239-248.

_____, "Selçuklular Zamanında Ankara Ahîleri Hakkında Bir Araştırma", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, C. I, Konya 2001, s. 373-386.

_____, "Türkiye Selçukluları Şehzade ve Sultanlar Muallimi Mecdüddin İshak", *TTK Belleten*, LXXVI/276, (2012), s. 419-430.

Halıcı, Fevzi, "Çevgân", *DİA*, VIII, s. 294-295.

Hartmann, Angelika, *An-nasir li-din Allah: 1180-1225 politik religion kultur in der spaeten Abbasidenzeit*, Berlin 1975.

Hünkâr Hacı Bektâş Veli Velâyetnâmesi, yay. haz. Hamiye Duran-Dursun Gümüşoğlu, Ankara 2010.

İbn Bîbî, el-Hüseyin b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi, *el-Evâmirü'l Alâ'iyye fi'l-Umûri'l-Alâ'iyye (Selçuk-name)*, I-II, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996.

İpşirli, Mehmet, "Asaf", *DİA*, III, s. 455.

Kameru'l-Huda, *Şehâbeddin Ömer Sühreverdi: Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, çev. Tahir Uluç, İstanbul 2004.

Kara, Seyfullah, *Selçuklular'ın Dini Serüveni-Türkiye'nin Dini Yapısının Tarih-sel Arka Planı*-, İstanbul 2006.

Karamustafa, Ahmet T., *Tanrı'nın Kuraltanımaz Kulları: İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2011³.

Karpuz, Haşim, "Mevlânâ Külliyesi", *DİA*, XXIX, s. 448-452.

Kaymaz, Nejat, *Pervâne Mu'inü'-dîn Süleyman*, Ankara 1970.

Keklik, Nihat, *Muhyiddin İbn'ül-Arabî, hayatı ve çevresi*, İstanbul 1966.

Keleş, Mahmut Recep, *Kutbüddîn-i Şîrâzî (1236-1311)'nin Hayatı Eserleri ve Ortaçağ İslâm Kültüründeki Yeri*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Kiel, Machiel, "Sarı Saltuk", *DİA*, XXXVI, s. 147-150.

Kılıç, Mahmut Erol, "Saîdüddin Fergânî", *DİA*, XII, s. 378-382.

_____, "İbnü'l-Arabî'nin I. İzzeddin Keykâvus'a Yazdığı Mektubun Işığında Dönemin Dini ve Siyasi Tarihine Bakış", *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, C. II, Konya 2001, s. 11-28.

_____, "İbnü'l-Arabî, Muhyiddin", *DİA*, XX, s. 493-516.

Koca, Salim, *Sultan I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)*, Ankara 1997.

Köprülü, M. Fuad, *Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları I*, Ankara 1943.

_____, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 2012¹².

_____, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 2011⁸.

Kucur, Sadi S., *Sivas, Tokat ve Amasya'da Selçuklu ve Beylikler Devri Vakıfları (Vakfiyelere Göre)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 1993.

Küçük, O. Nuri, *Mevlânâ ve İktidar*, Konya 2007.

Küçükaşcı, M. Sabri, "Konevî'nin Yaşadığı Çağda İktidar-Sufi İlişkisi", *I. Uluslararası Sadreddîn-i Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya 2008, s. 183-193.

Lewis, Franklin, *Mevlânâ, Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, trc. Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan, İstanbul 2010.

Mercan, İsmail Hakkı, “Son Kirman Selçuklu Şehzadesi Evhadüddin Kirmani ve Anadolu’daki Etkisi,” *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi*, Ankara 2002, s. 617-627.

Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Dîvân-ı Kebîr*, haz. Abdülbâkî Gölpınarlı, C. V-VI-VII, Ankara 1992.

_____, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Meliha Ülker Ambarcıoğlu, İstanbul 2012⁵.

_____, *Yedi Meclis (Mecâlis-i Seb’a)*, çev. Hicabi Kırılancı, İstanbul 2011².

_____, *Mektuplar*, Türkçe çev. ve haz. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1963.

_____, *Mesnevi*, çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara 2012¹².

Muhyiddin İbnü’l-Arabî, *Fütûhât-ı Mekkiyye*, çev. Ekrem Demirli, C. XVIII, İstanbul 2012.

Necmeddin-i Daye, *İrşadü’l-Mürîd ile’l-murâd fî tercemeti Mirsâdü’l-İbâd (Sufî Diliyle Siyaset)*, Osmanlı Türkçesine çev. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî, inc. ve yay. haz. Özgür Kavak, İstanbul 2010.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Babaîler İsyanı: Aleviliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, İstanbul 2009⁴.

_____, “Baba İlyas”, *DİA*, IV, s. 368.

_____, “Fütüvvet”, *DİA*, XIII, s. 261-263.

_____, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *DİA*, XIV, s. 455-458.

_____, *Ortaçağ Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın ve Emirci Sultan*, Ankara 2011.

_____, *Sarı Saltuk Popüler İslâm’ın Balkanlar’daki Destanî Öncüsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara 2002.

_____, “Selçuklu ve Beylikler Döneminde Tasavvufi Düşünce”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Uygarlığı*, ed. A. Yaşar Ocak, C. I, Ankara 2006, s. 429-439.

_____, “Türkiye Selçukluları ve İslâm (Genel Bir Bakış)”, *Anadolu Selçukluları ve Belikleri Uygarlığı*, ed. A. Yaşar Ocak C. I, Ankara 2006, s. 443-458.

- Okuyan, Mehmet, “Necmeddîn-i Dâye”, *DİA*, XXXII, s. 496-497.
- Oruç Beğ Tarihi, haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2007.
- Öngören, Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, XXIX, s. 441-448.
- _____, “Mecdüddin el-Bağdâdî”, *DİA*, XXVIII, s. 230-231.
- Özaydın, Abdülkerim, “Ammaroğulları”, *DİA*, III, s. 76.
- Özgüdenli, Osman G., *Moğol İranında Gelenek ve Değişim: Gâzân Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2009.
- _____, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmaların Öyküsü: Bir Giriş”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVII, S. 43, Ankara 2008, s. 1-75.
- _____, “XII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu’da Tarih Yazıcılığı”, *Prof. Dr. Erdoğan Merçil’e Armağan*, ed. Emine Uyumaz ve diğerleri, İstanbul 2013, s. 258-284.
- Ravendî, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatu’s-Sudûr ve Ayeti’s-Surûr*, çev. Ahmet Ateş, C. I, Ankara 1957.
- _____, Muhammed b. Ali b. Süleyman, *Rahatu’s-Sudûr ve Ayeti’s-Surûr*, çev. Ahmet Ateş, C. II, Ankara 1960.
- Sevgi, H. Ahmet, “Hüsâmeddin Çelebi”, *DİA*, XVIII, s. 512.
- Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, haz. F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1941.
- _____, *İbtida-name*, trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara 1976.
- _____, *Maârif*, çev. Meliha Ü. Ambarcıoğlu, Ankara 1974³.
- _____, “Anadolu Selçukluları (1075-1308)”, *DİA*, XXXVI, s. 380-384.
- Sümer, Faruk, “Keykubad I”, *DİA*, XXV, 358-359.
- Şahin, Haşim, “Şeyh Mecdüddin İshak’ın Selçuklu Ümerası ile ilişkileri”, *I. Uluslararası Sadreddîn-i Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya 2008, s. 203-210.
- _____, “Selçuklular Döneminde Ahîler”, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, ed. A. Yaşar Ocak, Ankara 2006, s. 299-307.
- Şahinoğlu, M. Nafiz, “Bahâeddin Veled”, *DİA*, IV, s. 460-462.
- Şeker, M. Fatih, *Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru*, İstanbul 2011.

Şeyh Musa es-Sadri, *Regayibu'l-Menakıb (Sadreddîn-i Konevî'nin Menkıbeleri)*, haz. M. Emin Agar, İstanbul 2002.

Taeschner, Franz, "İslâm Ortaçağında Futuvva (Fütüvvet Teşkilatı)", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1953-54). s. 1-32.

Turan, Osman, "Mevlânâ ve Konya", *Hilal*, C, III, S. XXXII, 1962, s. 4-6.

_____, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri III. Celâleddin Karatay, Vakıfları ve Vakfiyeleri", *TTK Belleten*, C. XII, S. 45, 1948, s. 17-171.

_____, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1988².

_____, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 2010.

Turan, Refik-Güray Kırpık, "Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat", *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, ed. Refik Turan, Ankara 2012, s. 479-507.

Turgut, Havva Nur, *I. Alâeddin Keykubad Dönemi Bilim ve Düşünce Hayatı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2009.

Uludağ, Süleyman, "Fütüvvet", *DİA*, XIII, 259-261.

Uyumaz, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, "XII. ve XIII. Asırlarda Anadolu'da Fikir Hareketleri ile İctimaî Müesseselere Bir Bakış", *III. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 15-20 Kasım 1943), Ankara 1948, s. 287-306.

Yazıcı, Tahsin, "Muhammed b. Gâzî", *DİA*, XXX, s. 531.

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009.

Yılmaz, Hasan Kamil, "Şehâbeddin Sühreverdî", *DİA*, XXXVIII, s. 40-42.

Yinanç, Refet, "Mevlânâ'nın Şahitlik Ettiği Selçuklu Sultanı II. Gıyâseddin Keyhüsrev Vakfiyesi", *Mevlânâ-Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları*, haz. Feyzi Halıcı, Konya 1983, s. 68-71.

Yüksel, Hasan, “Bir Babaî (Vefâî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba), *Osmanlı Araştırmaları*, XXI, 2001, s. 97- 108.

_____, “Selçuklular Döneminden Kalma Bir Vefâî Zaviyesi (Şeyh Marzubân Vakfiyesi)”, *Vakıflar Dergisi*, XXV, 1995, s. 235-250.

Zencânî, Ahmed b. Sa’d b. Mehdî b. Abdüssamed el-Osmanî, *Sultana Öğütler: Alâeddin Keykubad’a Sunulan Siyâsetnâme*, haz. Hasan Hüseyin Adalıoğlu, İstanbul 2005.

Tablo 1: SELÇUKLU TÜRKİYESİ'NDE DEVLET ADAMLARINA ESER SUNAN/İTHAF EDEN ÂLİMLER/EDİPLER

Eser Sunan/İthaf Eden Âlimler/Edipler	Sunulan/İthaf Edilen Eserler	Sunulan/İthaf Edilen Devlet Adamı
Hubeyş b. İbrahim et-Tiflisî	<i>Kâmil et-Ta'bîr</i>	Sultan II. Kılıçarslan
Hubeyş b. İbrahim et-Tiflisî	<i>Tercümânü'l-kavâfî</i>	Sultan II. Kılıçarslan
Hubeyş b. İbrahim et-Tiflisî	<i>Kifâyat et-Tıbb</i>	Kutbüddin Melikşâh b. Kılıç
Şehâbeddin Sühreverdî Maktûl	<i>Pertevnâme</i>	Melik Nasirüddîn Berkıaruk
Kemâlüddin Ebu Bekir b. İsmail	<i>Ravzatü'l-Menâzır Li'l-Meliki'n-Nâsır</i>	Melik Nasirüddîn Berkıaruk
Ebu Hanife Abdülkerim b. Ebu Bekir	<i>El-İhtiyârat fî Mecmai'r-Rubaiyât</i>	Muhyiddin Mesud b. Kılıçarslan
Muhammed b. Gazi	<i>Ravzatü'l-Ukûl</i>	Sultan Rükneddin Süleyman Şah
Muhammed b. Gazi	<i>Berîdü's-Sa'âde</i>	Sultan I. İzzeddin Keykâvus
Ravendî	<i>Rahatu's-Sudûr ve Ayetu's-Surûr</i>	Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev
Kadı Burhâneddîn-i Anevî	<i>Enisü'l-Kulûb</i>	Sultan I. İzzeddin Keykâvus
Ahmed b. Mehmed et-Tûsî el-Kâni	<i>Kelile ve Dimne (nazım etmiştir)</i>	Sultan I. İzzeddin Keykâvus
Ahmed ez-Zencânî	<i>el-Letâifü'l-Alâiyye fî'l-Fedâili's-Seniyye</i>	Sultan I. Alâeddin Keykubad
Nizameddin Yahya	<i>Kitâbu Hadâiki's-Siyer fî Âdâbi'l-Mülûk</i>	Sultan I. Alâeddin Keykubad
Necmeddîn-i Dâye (Râzî)	<i>Mirsadu'l-İbâd</i>	Sultan I. Alâeddin Keykubad
Ahî Evren	<i>Mürşidu'l-Kifâye</i>	Sultan I. Alâeddin Keykubad
Ahî Evren	<i>Tercüme-i en-Nefsü'n-nâtika</i>	Sultan I. Alâeddin Keykubad

Ahî Evren	<i>Yezdan-şinaht</i>	Sultan I. Alâeddin Keykubad
Ahî Evren	<i>Letâif-i Gıyasiyye</i>	Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev
Ahî Evren	<i>Medh-i fakr-u zemm-i dünya</i>	Celâleddin Karatay
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî	<i>Fîhi Mâ Fîh</i>	Pervâne Süleyman
Saîdüddin Fergânî	<i>Şerh-i Tâ'ıyye fî't-Tasavvuf</i>	Pervâne Süleyman
Sirâceddin el-Urmevî	<i>Letâif-i Hikme</i>	Sultan II. İzzeddin Keykâvus
Fahredden Irâkî	<i>Uşşaknâme</i>	Şemseddin Cüveynî
İbn Bîbî, el-Hüseyn b. Muhammed b. Ali el-Ca'feri er-Rugadi,	<i>el-Evâmirü'l-Alâ'ıyye fî'l-Umûri'l-Alâ'ıyye</i>	Şemseddin Cüveynî
Kutbüddîn-i Şîrâzî	<i>Nihayetü'l-İdrak fî Dirayetü'l-Eflak</i>	Şemseddin Cüveynî
Kutbüddîn-i Şîrâzî	<i>Şerhu'l-Muhtasar</i>	Şemseddin Cüveynî
Kutbüddîn-i Şîrâzî	<i>Tuhfetü's-Şahiyye</i>	Moğol valisi Mücirüddin Emirşah
Kutbüddîn-i Şîrâzî	<i>Tuhfetü's-Şahiyye</i>	Emir Şah Muhammed b. Taceddin Mutez
Kutbüddîn-i Şîrâzî	<i>Astroloji Risalesi</i>	III. Gıyaseddin Keyhüsrev
Muhammed el-Hatîb	<i>Kıstâsü'l-Adâlet fî Kavâidi's-Saltanat</i>	II. Mesud b. Keykâvus
Hoca Dehhânî	<i>Selçuknâme</i>	III. Alâeddin Keykubad